

T.C.
Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Arap Dili ve Belagatı Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

**ARAP DİLİNDE MECRÛRÂT
VE FETİH SÛRESİNDEKİ
TATBÎKİ**

Muhammed Bahaddin YAKUT
Iğdır 2019

T.C.
İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Arap Dili ve Belagatı Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**ARAP DİLİNDE MECRÛRÂT
VE FETİH SÛRESİNDEKİ
TATBÎKİ**

Hazırlayan
Muhammed Bahaddin YAKUT

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Ahmad ALKHALİL

İğdır 2019

TAAHHÜTNAME

(Bilimsel Etiğe Uygunluk Metni)

Sosyal Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğüne

Iğdır Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “**ARAP DİLİNDE MECRÛRÂT VE FETİH SÛRESİNDEKİ TATBÎKİ**” adlı çalışmanın kendi çalışma ve gayretim sonucunda meydana geldiğini, alıntılara kaynak gösterdiğimi ve yürürlükteki tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, bu çalışmamın kağıt ve elektronik kopyalarının Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirtilen koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri doğrultusunda gereğinin yapılmasını arz ederim.

- Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezimin tamamının veya uygun görülen kısımlarının erişime açılması tamamen Sosyal Bilimler Enstitüsünün takdirindedir.
- Tezim sadece Iğdır Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin ... yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

16/07/2019

Muhammed Bahaddin YAKUT

KABUL VE ONAY

MUHAMMED BAHADDİN YAKUT tarafından hazırlanan **ARAP DİLİNDE MECRÛRÂT VE FETİH SÛRESİNDEKİ TATBİKİ** adlı çalışma, **16/07/2019** tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda jürimiz tarafından **TEMEL İSLAM BİLİMLERİ** Anabilim Dalı, **ARAP DİLİ VE BELAGATI** Bilim Dalında **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak oybirliği / oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

(İmza)

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Seyid GEÇİT

(Başkan)

(İmza)

Dr. Öğr. Üyesi Sedat YILDIRIM

Üye

(İmza)

Dr. Öğr. Üyesi Ahmad ALKHALİL

Danışman

ÖZET

Arap dili, insanların dikkatini celbetme hususunda gayet zengin bir dildir. Bu dilin bir alt dalı olan Nahiv İlmi ise, kendisiyle i'rab, bina ve bunların dışındaki Arapça terkipler (birleşimler)'in hallerinin bilinmesine dayanan bir takım kural ve kanunları olan ve cümlede kullanılan kelimelerin son harekesini inceleyen bir ilim dalıdır. Bu ilim dalının belli bir bölümünü de Mecrûrâtlar (esreli okunması gereken isimler) konusu oluşturmaktadır. Arap dilinde, Mecrûrâtlar konusu ise üç ana başlık altında sıralanmaktadır. Bunlar; harfi cerler, izâfet ve tabî'ler konusudur. Biz de bu çalışmamızda mecrûrâtlar konusunu ele alarak Fetih Sûresi bağlamında inceledik. Ayrıca mecrûrâtlar konusuna geçmeden önce Nahiv ilminin önemi, kelimenin kısımları olan fiiller, isimler ve harfleri ele alarak, bunlardan oluşan cümleler ve öğelerini (i'rab, amil, ma'mul) işledik.

Anahtar Kelimeler: *Arap Dili, Gramer, Nahiv İlmi, Mecrûrâtlar, Fetih Sûresi.*

ABSTRACT

Arabic is a quite rich language to take attention of people. Nahiv (syntax) is a science (which teaches the function of words and indicates the last situations after suffix) that has some grammar rules according to I'rab (suffix), Bina (construction of words) and conflate situations. Besides, it analysis the last vowel of point. Nahiv is mostly based on macrurat (nouns that should be pronounce with Esre (it's a sign that indicates how to read a consonant)). Mecrûrât also devides in three parts; harfi cerler (helps us to distinguish noun and verb, it only can be seen in nouns), izâfet (relativity) and tabii (regular word). In this study, we showed the importance of Nahiv science and we did analyzed the items (verbs, nouns and tetter) of sentence based on I'rab, Amil (it is a word that makes the diffirence after added in front of any word) and Mamul grmmer rules (it is the word which been changed, right after amil added to word) , according to samples in Fetih Sura.

Key words: *Arabic Language, Grammar, Nahiv Science, Mecrûrât, Fetih Sura.*

ÖNSÖZ

Dünyada yaşayan insanların bir birleriyle iletişimlerini sağlayan araçların başında dilin geldiği tartışılmaz bir gerçektir. İnsanlığa gönderilen en son kitap olan Kur'ân-ı Kerim'in Arapça indirilmiş olması, bu dilin farklı toplumlar tarafından da kullanılmasına olanak sağlamıştır. Arap dili İslamiyet'ten önce şifahi olarak ileri seviyede olmasına rağmen, yazılı kurallara sahip değildi. İslamiyet, Arap olmayan toplumlar tarafından kabul edildikten sonra, dilde meydana gelen karışıklıkları gidermek ve dini metinlerin doğru bir şekilde anlaşılması için bu dile gerekli olan kuralların yazıya geçirilmesi elzem olmuştur.

Arap dilini doğru kullanmak için kaidelerin tespitine dair ilk çalışmalar hicri birinci yüzyılın ikinci yarısında Basra'da başlamış, yaklaşık bir asır sonra da ona paralel çalışmalar değişik bölgelerde devam etmiştir. Müslümanlar, İslam'ın temel kaynaklarını daha iyi anlamak için Arap dili üzerine devamlı çalışmalar yapmışlardır. Bu çalışmalardan; cümlenin yapısını inceleyen nahiv, kelime yapısını inceleyen sarf ve cümlenin muktezayı hale uygun olduğunu inceleyen belagat vb. ilimler ortaya çıkmıştır. Bu ilimlerin her biri ayrı bir öneme sahip olmakla beraber, diğer ilimlerin sistematik bir hale gelmesi nahiv ilminin gelişmesine bağlı olduğundan bu ilim dalı Arap dilinde ayrı bir öneme haiz olmuştur.

Biz de bu çalışmamızda nahiv ilminin önemli bir bölümünü oluşturan "mecrûrât" konusunu ele aldık. Bu bağlamda Arap dilinde kullanılan harf-i cerleri, izâfet ve kısımlarını, tabi'leri ve bunların Fetih Sûresindeki yansımalarını inceledik.

Bu çalışmamızı yaparken gerekli yönlendirme ve düzeltmeleri ile katkıda bulunan, bilgi ve birikimiyle bana yardımcı olan kendilerinden çokça istifade ettiğim danışman hocam Öğretim Üyesi Dr. Ahmad ALKHALİL ile çalışma döneminde katkılarını esirgemeyen bütün arkadaşlarıma teşekkürü borç bilirim.

Muhammed Bahaddin YAKUT
Iğdır - 2019

İÇİNDEKİLER

TAAHHÜTNAME.....	
KABUL VE ONAY	
ÖZET.....	V
ABSTRACT.....	VI
ÖNSÖZ.....	VII
İÇİNDEKİLER.....	VIII
KISALTMALAR.....	X
GİRİŞ.....	1
I. Arap Dilinde Nahiv İlmi ve Tarifi	1
II. Arap Dilinde Kelime ve Kısımları.....	4
a) Fiil	4
b) İsim.....	5
c) Harf.....	5
III. Arap Dilinde Cümle ve Kısımları	6
1. İsim Cümlesi	6
2. Fiil Cümlesi.....	7
3. Zarf Cümlesi	7
4. Şart Cümlesi.....	8
IV. Arap Dilinde İrab ve Kısımları.....	8
V. Mu'rab ve Mebnî Açısından Kelimenin Kısımları.....	9
VI. Arap Dilinde Âmil Mâ'mul ve Kısımları	10
VII. Âmilin Kısımları	11
BİRİNCİ BÖLÜM	12
1.1.Arap Dilinde Mecerûrâtlar.....	12
1.1.1.Harf-i Cerler ve Kullanışları.....	12
1.1.2. İzâfet ve Kısımları	43
1.1.2.1. Lâfzî ve Ma'nevi İzâfet	46
1.1.3. Tâbi'ler ve Kısımları.....	53
1.1.3.1. Sıfat	53
1.1.3.2. Te'kid.....	60
1.1.3.3. Bedel	65

1.1.3.4. Atf-ı Beyân	67
1.1.3.5. Atf-ı Nesâk	68
İKİNCİ BÖLÜM	75
2.1. Fetih Sûresi.....	75
2.1.1. Fetih Sûresi Hakkında Genel Bilgiler	75
2.1.2. Sürenin Belagat Açısından İncelenişi	78
2.1.3. Harf-i cer ve Zarfların İ'rabdaki Konumları.....	81
2.1.4. Mecrûrât'ın Fetih Sûresindeki Tatbiki	85
SONUÇ	112
KAYNAKÇA.....	114

KISALTMALAR

<i>a.g.e.</i>	: Adı Geçen Eser
<i>b.</i>	: İbn, bin, bint
<i>Bkz.</i>	: Bakınız
<i>c.c.</i>	: Celle celâlüh
<i>Çev.</i>	: Çeviren
<i>DİA.</i>	: Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
<i>DİB.</i>	: Diyanet İşleri Başkanlığı
<i>düzn.</i>	: Düzenleyen
<i>h.</i>	: Hicrî
<i>Haz.</i>	: Hazırlayan
<i>H.z.</i>	: Hazreti
<i>İnc.</i>	: İnceleyen
<i>m.</i>	: Milâdî
<i>r.a</i>	: Radıyallâhu anh
<i>Sad.</i>	: Sadeleştiren
<i>s.a.s.</i>	: Sallallâhu aleyhi ve selem
<i>TDV</i>	: Türkiye Diyanet Vakfı
<i>Thk.</i>	: Tahkik eden
<i>Trc.</i>	: Tercüme eden
<i>tsz.</i>	: Tarihsiz (Basım tarihi yok)
<i>Ö.</i>	: Ölüm tarihi
<i>vb.</i>	: Ve benzeri, ve bunun gibi
<i>Yay.</i>	: Yayınları

GİRİŞ

I. Arap Dilinde Nahiv İlmi ve Tarifi

İnsanların birbirleriyle iletişimini sağlayan araçların başında dilin geldiği inkâr edilemez bir gerçektir. Her bireyin konuştuğu dili, güzel ve hatasız bir şekilde kullanması, muhataplarına kendini ifade etmede büyük bir rol oynar. Bu sebeple herhangi bir dilin güzel ve hatasız bir şekilde kullanılabilmesi bir takım kurallara bağlanmış ve bu kuralları konu edinen ilme de dilbilgisi (gramer) adı verilmiştir.

Arapçada da dilin güzel bir şekilde konuşulmasını konu edinen dilbilgisi ilmine “*Nahiv İlmi*” adı verilmiştir.

Nahiv ilminin dil bilimciler tarafından farklı tarifleri yapılmıştır. Kanaatimizce en uygun tarifi şudur; “Cümleyi oluşturan unsurların yani, kelimelerin cümle içindeki durumunu ve bu duruma göre i’rab* ve bina* yönünden kelimelerin son harekesini inceleyen bilim dalıdır.”¹

Nahiv ilmini ilk defa sistemleştiren kim olduğu hakkında muhtelif görüşler ileri sürülmüştür. Cumhurun görüşüne göre bu ilmi ilk defa ortaya koyan kişi Ebu’l- Esved ed-Düelî (ö. 69/688) dir.² Kaynaklar onun Nahiv ilmini Hz. Ali’den öğrendiğini ve bu ilmin kurallarını ortaya koymasına dair Hz. Ali’den emir aldığını naklederler.³

Başlarda bu konuda çalışmalar yapmaktan kaçınan Ebu’l-Esved yakın çevresinde dahi “*lahni*” yani cümledeki bazı kelimelerin harekelerinde yapılan yanlışları görünce Nahiv ilmini sistemleştirmeye karar vermiştir. Söz konusu kelime yanlışlarına bir örnek verecek olursak Hz. Ömer (r.a) döneminde Medine’ye gelen bir Arap: “*Bana Hz. Muhammed’e indirilen Kur’an’dan bir kısmını kim okuyabilir?*” der. Bunun üzerine

* , İ’rab: Kelimenin sonundaki hareketin cümledeki konumuna göre lâfzen veya takdiren değişmesine denir.

* , Bina: Cümledeki konumuna göre son harfin harekesi değişmeyen kelimelere denir.

¹ İbn ‘Usfûr, *el-Mukarreb*, Thk. Adil Ahmet-Ali Muhammed, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1988, 5; Şerîf el-Cürçânî, Alî b. Muhammed, *Kitâbu’l-Ta’rifât*, (Thk. Muhammed Abdurrahman el-Mar’aşlî) Dâru’n-Nefâis, Beyrut 2007, 329; eş-Şeyh Mustafa el- Galâyînî, *Cami’ul-Durusu’l-Arabiyye*, Müessisetü Risaletün Naşirun Dimaşk/Suriye, 2012, 22.

² Tevfik Rüştü Topuzoğlu, "Ebü’l-Esved ed-Düelî", *DİA*, TDV. Yayınları, İstanbul 1994, X, 311-313.

³ el- Galâyînî, *age*, 7.

orada bulunanlardan biri Tevbe sûresini okumaya başlar. Fakat üçüncü ayetteki (وَأَذَانٌ)
(مِنْ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى النَّاسِ يَوْمَ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ أَنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ)
gününde Allah Resulünden bütün insanlara bildirilir: Allah ve Rasulü Allah'a ortak
koşanlardan berîdir.”⁴ ayetindeki (وَرَسُولُهُ) kelimesini (وَرَسُولُهُ) şeklinde meksûr
(esreli) okur. Kur'an okunmasını isteyen arap bu okuyuştan sonra “Şayet Allah (c.c)
Rasûlünden berîyse ben de ondan berîyim” der. (Zira وَرَسُولُهُ kelimesi وَرَسُولُهُ
şeklinde esreli okunması durumunda “Allah müşriklerden ve Rasûlünden berîdir.” diye
yanlış bir anlam ortaya çıkmaktadır. Bu olayı duyan Hz. Ömer (r.a) o kişiyi yanına
çağırarak olayı sorar. O da kendisine okunan Kur'ân-ı okuyup daha sonra söylediği
sözleri tekrarlar. Hz. Ömer (r.a) o kişiye okuyuş şeklinin yanlış olduğunu söyleyerek
doğru okuma şeklini öğretir. Bu olay üzerine Arapça'yı ve Arap dilini iyi bilmeyen
kimselerin Kur'an okumamasını emreder.⁵ Kur'an'ın muhafaza edilebilmesi için Ebu'l-
Esved ed-Düelî (ö.69/688)'ye Nahiv ilmi ile ilgili bilgileri yazmasını ister.⁶ Böylece
Ebu'l-Esved ve öğrencilerinin gayretli çalışmaları sonucunda Nahiv ilminde telif
dönemi başlamış ve Hicrî ikinci asırdan itibaren Sarf ve Nahiv ilmine dair birçok eser
kaleme alınmıştır. Böylece Nahiv ilminin kurucusu olan Ebu'l- Esved ed-Düelî Basra
ekolünün ilk temellerini atmıştır.

İslam dininin hızla yayılması sonucunda değişik milletlerle tanışan Arapların
fasih Arapça'yı koruyamadıklarını ve karşı milletlere öğretmede eksik kaldıklarını
hisseden Basralılar bu telif hareketlerine başladıktan bir asır sonra bu çalışmalara
paralel çalışmalar Kûfe'de ortaya çıkmış ve üç asır kadar devam etmiştir. Önce Basra
Nahiv ekolünden faydalanarak gelişen ve Hicrî ikinci yüzyıl sonlarında ayrı bir grup
oluşturan Kûfe Nahiv ekolu rekabet duygusunun etkisiyle gayretli bir çalışma içine
girmiş ve meşhûr Kûfe ekolu ortaya çıkmıştır.⁷

⁴ Tevbe: 9/3.

⁵ el-Tantâvî, *age.*,25; Ebu'l-Berekât A.Rahman b. Muhamme İbnü'l-Enbârî, *Nuzhetü'l-Elîbbâ fi Tabakâti'l-Üdebâ*, (Thk. İbrahim es-Samirani), Mektebetü'l-Mennâr, Ürdün 1985, 19–20.

⁶ el-Tantâvî, 25.

⁷ Mehmet Ali Arslan, *Şerhu'l Muğni Tercemesi*, Mütercim Yayınları, Batman, 2015, I, 16.

Bu ilme Nahiv ilmi denmesinin nedeni ise, rivayetlere göre İmam Ali (r.a) Ebu'l-Esved ed-Düelî'ye sözlü veya yazılı bazı kurallar söyledikten sonra “ünhü” أَنْحُ “sana söylediğim kuralları ezberle ve onları devamlı hatırında tut.” anlamında, “nehâ” نَحَا fiili mâzînin emir kipiyle Ebu'l-Esved'e emreder. Bu olaydan sonra bu ilme Nahiv ilmi denildiği kitaplardaki rivayetler arasında geçmektedir.⁸

Nahiv kelimesi lügatta “nehâ” نَحَا fiilinin mastarı olup, sözlükte çeşitli anlamlar ifade eder. Bu anlamlar arasında “kast etmek, (kast edilmesi ve öğrenilmesi gereken ilim) yönelmek, çeşit, taraf, vb.” anlamlarda kullanılmaktadır. Bu sebeple Hz. Ali'nin Ebu'l-Esved'e “kast et” (ünhü” أَنْحُ) dedikten sonra bu ilme nahiv ilmi denildiği rivayet edilmiştir. Bu ilmin başka bir ismidir i'rabtır. İ'rab kelimesi de “a'rebe” (أَعْرَبَ) fiilinin mastarıdır. Sözlükte; “güzelleştirmek, yanlışları düzeltmek ve herhangi bir şeyi ortaya çıkarmak” anlamlarında kullanılır. Nahiv ilmine “ilmi i'rab” denmesinin lügavî (sözlük) anlamıyla alakalı olduğu aşikârdır. Nitekim bu ilmi bilen, okuduğunu güzelleştirir, yanlışları ortadan kaldırır ve okuduğu cümlelerin anlamlarını doğru bir şekilde ortaya çıkarır.⁹

Nahiv ilminin konusu, gayesi ve faydası hakkında es-Sabban, (ö.1206/1792) şu bilgilere yer vermektedir. Konusu; Arapça kelimelerin î'lal,* ibdal ve hazf* gibi müfret hallerindeki değişiklikler ile cümle olduktan sonra uğradığı değişiklikleri inceler. Gayesi; Allah'ın kelamını ve Peygamberin hadislerini anlamaya yardımcı olmak ve kişiyi sözdeki hatalardan sakındırmaktır. Faydası ise sözün doğrusunu yanlışından ayırt etmek ve muhtemel anlamlar taşıyan cümlelerin anlam bütünlüğüne göre değerlendirilmesine yardımcı olmaktadır.¹⁰

⁸ Molla Yunus el-Arkatini, Arapçaya çeviren: Muhammed Şirin b.Musa b.İbrahim el-Bitlisi, *Ez-Zurûf ve't- Terkip* Hâşimî Yayınevi, İstanbul, 18

⁹ Arslan, *age*, I, 19- 20- 21.

*İllet harflerinin (ي، و، ا) kolaylık için değiştirilmesine denir.

*Lugatte giderme, kaldırma, zikretme, sözü düşürme anlamlarına gelir. Bir ifadedeki söylenilmesi gerekmeyen kelimelerin bir veya birkaçını yada bazı cümleleri kaldırmak suretiyle yapılan söz kısaltmasına hazf denir. İbdal ise değiştirmek, bazı harflerin birbirilerinin yerine kullanılması sanatıdır.

¹⁰ Muhammed b. Ali es-Sabban, *Haşiyetu Sabban ala Şerhil Üşmûni ala Elfiyetü ibni Mâlik'* el Mektebetü'l islamiyye, Midyat/Mardin 2000 I, 15.

II. Arap Dilinde Kelime ve Kısımları

Arap dilinde “kelime” (الكلمة) ism-i cins olup çoğulu “kelim” (كَلِمٌ) dir. Sözlükte, “söz söyleme, vecize, darbı mesel, anons vb.” anlamlara gelmektedir.¹¹ İstilahta (terim anlam) ise cümleleri meydana getiren ve bir takım anlamlar ifade eden sözcüklere denir. Başka bir tarifile söyleyecek olursak kelime; müfret (tekil) bir ma’na için vaz’ edilen bir lafızdır.¹²

Arap dilinde kelime üç kısma ayrılır. Bunlar; fiil, isim ve harftir. Klasik kaynaklarda kelimenin üç kısma ayrılması şu şekilde açıklanmıştır. Kelime; ya tek başına bir anlam ifade eder ya da etmez, eğer tek başına bir anlam ifade etmiyorsa bu harftir, ancak kendi başına bir anlam ifade eden kelimeler de, zamanı ifade edip etmeme konusunda ikiye ayrılır, bir kelime zaman (mâzî, hal, istikbal) kavramını da ifade ediyorsa fiil, etmiyorsa isimdir. Bunları sırasıyla şöyle ele alabiliriz.

a) Fiil

Tek başına bir anlam ifade eden ve içinde zaman anlamı barındıran kelimelerdir. Fiiller kendi aralarında üç kısma ayrılır; mâzî, muzâri ve emir.¹³

Mâzî fiil: Geçmiş zamanda bir işi, oluşu, hareketi bildiren sözcüklerdir.¹⁴ Bu fiilin özellikleri ise sonuna müennes olduğunu belirten “te”(ت) harfi ve dokuz tane muttasıl zamirin “ne, te, tüma, tüm, ti, tüma, tünne, tü, nâ” (ن ، ت ، تما ، تم ، ت ، تما ، تن ، ت ، نا) gelmesidir.

Muzâri fiil: Kendi başına bir anlam ifade etmekle beraber, geniş zamana da (şimdiki ve gelecek zaman) delalet eden ve başına dört zaid harf “elif, te, ye, nun” (أ ، ت ،

¹¹ Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük Dağarcık*, Dağarcık Yayınevi, İstanbul, 2014.

¹² Muhammed b. Ömer el-Meylani, *Şerhül Müğni fin-Nahv*, el-Mektebetü'l Haşemiyye(Haşemi Yayınevi), İstanbul,2017,63.

¹³ el-Meylanî, *age*, 316.

¹⁴ el- Meylanî, *age*, 317

Harflerin özellikleri; ismin ve fiilin özelliklerinden hiç birini almaması şeklinde ifade edilebilir. Şunu da belirtelim ki kelimenin diğer iki kısmı olan fiil ve ismin hem mu'rab (sonu değişen) hem de mebnî (sonu değişmeyen) çeşitleri vardır. Ama Arapçadaki edatların (harflerin) hepsi mebnîdir. İleriki konularımızda mu'rab, mebnî ve i'rab hakkında gerekli bilgileri vereceğimizden burada bu konuların detaylarına değinmiyoruz.

III. Arap Dilinde Cümle ve Kısımları

Cümle, düşünce, duygu, oluş ve isteklerimizi kendisiyle anlattığımız söz dizimlerine denir. Arapça'da dört çeşit cümle bulunmaktadır. Bunlar isim, fiil, zarf ve şart cümleleridir.²¹

Arapça'daki cümle, söylendiğinde muhataba bir şeyler anlatılmak istendiği ve en az iki kelimenin yan yana gelmesiyle oluşmuş olan söz dizimleridir. Arapça'da *cümle ve kelamın*, müteradif (eşanlımlı) oldukları meşhur olmuşsa bile bu aslında yanlış bir bilgidir. Nitekim cümlede kelamın aksine, muhatapta tam bir mutmain olma durumu söz konusu değildir. Bu nedenle şart ifade eden söz dizimlerine cümle denildiği halde kelam denilmez. Örneğin; **إِنْ عَلِمَ مُحَمَّدٌ** “*Şayet Muhammed bilirse*” cümlesi bir şart cümlesidir. Fakat kelam değildir. Sonuç olarak denilebilir ki; bütün kelimeler cümledir ama bütün cümleler kelam değildir.²²

1.İsim Cümlesi

Arapça'da isim ile başlayan cümlelere isim cümlesi denir. İsim cümlesinin başında bir edatın gelmesi onu isim cümlesi olmaktan çıkarmaz. Arapça'daki isim cümlesi basit ve bileşik olmak üzere ikiye ayrılır. Sadece mübtedâ ve haberden oluşan, örneğin; **خَالِدٌ عَالِمٌ** “*Halit âlimdir.*” cümlesi basit isim cümlesi, mübtedâ haber ile beraber bir edattan oluşan, örneğin; **إِنَّ خَالِدًا عَالِمٌ** “*Muhakkak Halid âlimdir.*” cümlesi de bileşik isim cümlelerine örnek olarak zikredilebilir.²³

²¹ Şeyh Mustafa Muhammed Ârafa ed-Dusûkî, *Haşiyetü Dusuki ela Muğni'l-Lebib*, Daru Kutubil İlmiye Beyrut/Lübnan, 2000, II, 385.

²² Ali Akbulut, *Belâgat-i Müyessera, Meânî, Beyân, Bedî*, İFAV, İstanbul, 2018, 23.

²³ Ahmed b. Muhammed es-Sivasi, *Hallu'l-Meâkid Şerhu'l-Kavâid*, Şefkat Yayıncılık, İstanbul, 1433, 31.

2. Fiil Cümlesi

Arapça'da fiil ile başlayan cümlelere fiil cümlesi denir. Fiilin, mâzî, muzâri, emir, meçhûl veya ma'lûm, nâkıs veya tam olması cümlenin fiil cümlesi olduğunun bir belirtisidir.²⁴ Bir fiil cümlesi en az iki öğeden oluşur; bunlar fiil ve fâildir.

Fiil: Bir işi, oluşu, hareketi zaman kavramıyla ifade eden sözcüklerdir. Fâil ise Türkçede özne öğesi konumundadır, yani fiili yapanın adıdır. Cümlede eylemi gerçekleştiren kişinin hayvan veya cansız bir nesne olması onun fâil olmasına engel değildir. Arap dilinde fâilin alameti devamlı ötreddir.²⁵

Fiil cümlesinde; fâil ister tekil, ister ikil, ister çoğul olsun baştaki fiil daima tekil olarak gelmelidir. Erillik- dişilik konusunda fiil ile fâil uyumlu olmak zorundadır fakat fâil hem müzekker hem de müennes unsurlardan oluşuyorsa bu durumda fiil müzekker gelmek zorundadır. Örneğin; يَدْرُسُ أَبْنَائِي وَبَنَاتِي بِالْجَامِعَةِ “Erkek ve kız çocuklarım üniversitede okuyorlar.” anlamındaki cümlede olduğu gibi.

3. Zarf Cümlesi

Zarf; sözlükte bir cismi saran herhangi bir şeyin adıdır. Nahiv ilminde ise fiilin meydana geldiği zamanı ve mekânı belirten, “ne zaman” ve “nerede” sorularının cevabı olan kelimelerdir.²⁶

Adından da anlaşılacağı üzere zarf ile başlayan cümlelere zarf cümlesi denir.²⁷ Örneğin; عِنْدَكَ كِتَابٌ “Senin yanında bir kitab vardır.”

Arap dilinde zarflar iki kısma ayrılır. Bunlar;

- a. Hakiki zarflar: Zaman ve mekân bildiren zarflardır.
- b. Mecâzî zarflar: Câr ve mecrûrlardır.

²⁴ Şeyh Mustafâ Muhammed Ârafa ed-Dusûkî, *Haşiyetü'd-Dusukî ala Muğnil-Lebîb*, Daru'l-kutubi'l ilmiye Beyrut-Lübnan, 2000, II, 384.

²⁵ Hüseyin Günday & Şener Şahin *Arapça Dil Bilgisi Nahiv Bilgisi*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2015, 43.

²⁶ el-Arkatîni, *age*, 7.

²⁷ ed-Dusûkî, *age*, II, 384.

Mesela; “امام” (ön, ön taraf, ileri, karşı, öte) mekân zarfına, “يوم” (gün) kelimesi de zaman zarfına örnektir.

Mecâzî zarfa ise أَفِي الْمَدْرَسَةِ خَالِدٌ؟ “Halid Medresede midir?” cümlesindeki harf-i cer ve mecrûr örnek olarak zikredilebilir.

Zarflar konusunu ileride ele alacağımızdan dolayı burada bu konu üzerinde çok fazla durmayacağız.

Sonuç olarak yukarıda anlattığımız zarflar, cümlenin başında kullanıldıklarında cümle zarf cümlesi olarak adlandırılır.

4. Şart Cümlesi

Şart edatlarından birisiyle başlayan cümlelere şart cümlesi denir. Örneğin; **إِنْ قَامَ زَيْدٌ** “Zeyd ayağa kalkarsa” cümlesinde olduğu gibi Fakat cumhur-i ülema şart cümlesinin fiil cümlesi kısmından olduğunu söylemiş hatta bazı âlimler zarf cümlesinin de aslında fiil cümlesi veya isim cümlesi olduğunu söylemişlerdir.²⁸

IV. Arap Dilinde İrab ve Kısımları

Sözlükte “Güzelleştirmek, yanlış ortadan kaldırmak, ortaya çıkarmak” anlamlarına gelirken,²⁹ terim olarak ise; Nahiv ilminin başka bir adı olmakla beraber, kelimenin sonundaki değişikliği ifade etmek için kullanılan bir tabirdir. Yani i’rab değişik âmillerin gelmesi sonucunda kelimenin sonunun değişmesidir.³⁰

رَأَيْتُ زَيْدًا ، جَاءَ زَيْدٌ ، مَرَرْتُ بِزَيْدٍ cümlelerindeki “زَيْدٌ” Kelimesi birinci örnekte fâil olduğu için ötre, ikinci örnekte mef’ûl olduğu için üstün, üçüncü örnekte ise harf-i cerle geldiği için esre harekeleriyle okunmaktadır. İşte bu değişikliğin adı i’rabdır.

İ’rab iki kısma ayrılır;

a. Harekelerle olan i’rab

²⁸ ed-Dusûkî, *age*, II, 384.

²⁹ el-Arkatîni, *age*, 18.

³⁰ e el-Galâyîni, *age*, 30.

b. Harflerle olan i'rab

Harekelerle yapılan i'rab, ötre, üstün, esre ve cezim harekeleriyle yapılan i'rabdır.

Harekelerle yapılan i'rabda ötre, üstün ve esre isimlerde, ötre, üstün ve cezim ise fiillerde bulunur. Ötre ve esre harekeleri, isim ve fiillerde ortak, cezim harekesi fiillere, esre harekesi ise isimlere hastır.³¹

Harflerle yapılan i'rab ise, *elif*, *vav* ve *ya* harfleriyle yapılan i'rabdır.

V. Mu'rab ve Mebnî Açısından Kelimenin Kısımları

Arap dilinde kelime, sonunun değişip değişmemesi açısından mu'rab ve mebnî olarak ele alınmaktadır. Mu'rab, sözlükte kelime anlamı itibari ile i'rablanmış anlamında olup ism-i mef'ûldur. Terim anlamı ise sonu âmiller sebebiyle değişiklik gösteren isimdir.³²

Mu'rab isimler iki kısma ayrılır;

- a) Lâfzen mu'rab olanlar
- b) Takdiren mu'rab olanlar

Lâfzen i'rab alan mu'rab kelimeler ise iki kısma ayrılır

- a. Harekelerle i'rab alan kelimeler
- b. Harflerle i'rab alan kelimeler³³

Harekelerle i'rab alan kelimeler dört çeşittir;

- a. Tekil ve munsarîf olan isimler
- b. Kırık ve munsarîf olan çoğullar
- c. Cem'î müennes sâlim (bayanlarda kullanılan sağlam çoğullar)
- d. Sonuna herhangi bir illet harfi veya zamir yapışmamış fiili muzâriler

³¹ Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, *et-Tuhfetus-Seniyyebişerhi-Mukaddimetil-Ecrumiyye*, el-Mektebetü'l Haşemiyye(Haşemi Yayınevi), İstanbul, 2017, 55-56.

³² el- Meylanî, *age*, 140-141.

³³ el- Meylanî, *age*, 154-157.

Harflerle mu'rab olan kelimeler ise dört çeşittir;

- a. Tesnîyeler (ikil isimler)
- b. Cem'î müzekker sâlim (vav-nun veya ya-nun ile gelen erkek çoğullar)
- c. Esmâ-i sitte (altı isim)
- d. Ef'âl-i hamse (beş fiil)³⁴

İşte bu sekiz kısım, mu'rab olan kelimelerdir.³⁵

Mebnî olan kelimeler ise mu'rab olan kelimelerin zıddı olan, yani âmiller sebebiyle sonu değişmeyen kelimelerdir.³⁶

Burada şu konuyu özellikle belirtelim ki; mu'rab olan kelimelerde de sonu değişmeyen kelimeler vardır. Bu nedenle sonu değişmeyen mu'rab kelimelerle mebnî olan kelimeler birbiri ile karıştırılmaktadır. Bunun arapçadaki ayrımı tabirlerle alakalıdır. Yani mu'rab olan kelime, eğer i'rabı kabul etmiyorsa “*takdiren*” tabiri kullanılır, mebnî olan kelime zaten i'rabı kabul etmez bunun için kullanılan tabir ise “*mahallen*” tabiridir. Örnek كَتَبَ مُوسَى “*Musa yazdı.*” cümlesinde كَتَبَ fiil, مُوسَى kelimesi ise onun fâilidir. Fâilin ötre olması gerekir ama maksûr isimler, son harflerinden dolayı i'rabı alamadıkları için burada “*takdiren ötrelidir*” tabiri kullanılmaktadır.

Mebnî olan isme örnek; كَتَبَ الَّذِي فِي الْمَدْرَسَةِ “*okulda olan yazdı*” cümlesindeki “*كَتَبَ*” fiil, kendisinden sonra gelen “*الَّذِي*” ismi mevsul (ilgi zamiri) mebni olup “*كَتَبَ*” fiilinin fâilidir. Fail olduğundan dolayı ötreli olması gerekiyor ancak mebnî olduğu için harekeyi kabul etmiyor. İşte bu gibi isimlerde de mahallen (farazan) ötrelidir denilmektedir.

VI. Arap Dilinde Âmil Mâ'mul ve Kısımları

Arap dilinde kelimeler düzenli bir şekilde cümleye girdikten sonra bu kelimelerden bazıları kendisinden sonraki kelimeye tesir eder. Yani kendisinden sonraki

³⁴ Abdulhamid, *age*, 127.

³⁵ el- Meylanî, *age*, 154.

³⁶ el- Meylanî, *age*, 235.

kelimeyi ötre, üstün, esre veya cezm eder. Örneğin; fiil cümlesindeki fiil gibi. fiil, cümlede faili ötre, mef'ûlu üstün yapar, cezm edatları fiili muzâriyi cezm, harf-i cerler, kendilerinden sonraki ismi cer ederler, işte bunlara âmil denilir. Âmilin kendisinde tesir ettiği kelimeye ise ma'mul denilir. Örneğin; fiilin ötre yaptığı fail, sonunu üstün yaptığı mef'ûl, harf-i cerin esre yaptığı isimleri sayabiliriz. Âmil ve ma'mul arasındaki değişikliğe ise yukarıda anlattığımız gibi i'rab denir.

VII. Âmilin Kısımları

Âmiller kendi aralarında lâfzî ve manevî olmak üzere iki kısma ayrılırlar.³⁷ Lâfzî âmiller; telaffuz edilebilen (dil ile söylenebilen) âmillerdir.

Lâfzî âmiller de kendi arasında semâ'î ve kıyasî olarak ikiye ayrılır.

a) Semâ'î âmiller: Genel bir kuralı olmayan, araplardan işittiğimiz gibi kullandığımız âmillerdir.³⁸

Buna örnek olarak harf-i cerler verilebilir. Bu harflerin genel bir kuralı yoktur sadece Araplardan duyduğumuz şekli ile kullanılırlar.

b) Kıyasî âmiller: Genel bir kuralı olan âmillerdir.

Örneğin; fiil, ism-i fâil, ism-i mef'ûl, sıfatı müşebbehe, ismi tafzîl ve mastar kıyasî âmillerdendir.³⁹ Çünkü zikrettiğimiz bu âmillerin hepsi hakkında; *“Bu âmiller, cümlede kullanıldıklarında kendilerinden sonra gelen mâmullerde amel etmektedirler.”* denilir.

Âmillerin ikinci bir kısmı olan ma'nevi âmiller ise; fiili muzâri, mübtedâ ve haberde amel eden amillerdir. Örneğin; *يَضْرِبُ* fiili veya *زَيْدٌ قَائِمٌ* cümlesindeki mübtedâ ve haberin merfû oluşları lafzi bir amile bağlı değildir. İşte bu gibi yerlerde manevî bir amilin varlığından söz edilmiştir.

³⁷ Abdulkahir b. Abdurrahman el-Cürcânî, *Âmili, Cürcânî & Sa'dullah-es-Sagîr*, Mektebetü'l Haşemiyye (Haşemi Yayinevi), İstanbul, 2016, 11, 12.

³⁸ el-Cürcânî, *age*, 33.

³⁹ el-Cürcânî, *age*, 26.

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1.Arap Dilinde Mecerûrâtlar

Arap dilinde amillerden dolayı son harekesi lâfzen veya takdirenc mecrur (esreli) olan kelimelere mecrûrât denir.⁴⁰ Daha öncede belirttiğimiz gibi esre harekesi sadece isimlerde geldiği için Arap dilinde esreli gelen kelimelerin isimlerden olması zorunludur. Bir ismin, Arap dilinde esreli olabilmesi, üç sebebe dayalıdır.

Bunlar;

- a. Harf-i cerler dediğimiz, ismi mecrur eden harfler
- b. İzâfet (muzâf ve muzâf ileyhten oluşan terkipler)
- c. Harf-i cer ile esreli olmuş veya muzâfun ileyht olmuş bir isme tabî olarak gelen isimlerdir.

1.1.1.Harf-i Cerler ve Kullanışları

Öncelikle Arap dilindeki amillerin dil ile telaffuz edilen kısmından olan ve sadece Araplardan duyduklarımızla (semaî) sınırlı olan, Arap dilinde de cer harfleri, izâfet harfleri, hafd harfleri diye tabir edilen bu âmillerin Arap dilindeki yerinin ve öneminin çok fazla olduğunu Kur'an-ı Kerîm ve Hadîsi şeriflerdeki kullanımlarından da anlamaktayız. Bu harflerin yukarıdaki isimlerle isimlendirilmesinin sebebini açıklayacak olursak bu harflere “cer” (حُرُوفُ الْجَرِّ) harfleri denilmesinin sebebi cer kelimesi arapçada “cerre, yecurru” جَرَّ يَجُرُّ fiilinin mastarı olup sözlükte “çekmek, sürüklemek” veya Arapça dilbilgisinde olduğu gibi “esrelemek” anlamlarına gelir.⁴¹ Birinci anlamda kullanıldığı düşünülürse, (çekmek, sürüklemek) bu harfler kendilerinden önceki fiillerin anlamlarını, kendilerinden sonraki isimlerle

⁴⁰ Molla camî, Şeyh Nureddin Abdurrahman b.Ahmed, *el-Fevaidu-Diyaiyye fi Şerhi-Kâfiye, fi-Nahv*, Mektebetü'l Haşemiyye (Haşemi Yayınevi), İstanbul,2017, 296–297.

⁴¹ Serdar Mutçalı, *el-Mu'camul Arabiyyul Hadis Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayın, İstanbul, 2014.

iliştirdiklerinden, bir nevi fiillerin anlamlarını isimlere çeker ve sürüklerler. Bu bağlamda bu harflere sürükleyen, çeken ve ilişiren harfler anlamında olan harf-i cerler (حُرُوفُ الْجَرِّ) ismi verilmiştir.⁴²

Bu harflere izâfet harfleri denmesinin sebebi: İzafet sözlükte; “eklemek, bağlamak, alakalandırmak” anlamlarına gelen, “ezafe, yuzîyfu” أَضَافَ يُضِيفُ fiilinin mastarıdır. Harf-i cerler kendilerinden önceki kelimeyi, kendilerinden sonraki isimle alakalandırdıklarından dolayı bu şekilde isimlendirilmişlerdir.⁴³

Bu harflere hafd harfleri (esreleyen) denmesinin sebebi ise şudur; dil âlimleri “hafeza, yehfizu” (حَفَظَ يَحْفِظُ) fiilini sadece esrelemek anlamında kullandıklarından bu harflere esreleyen harfler anlamına gelen hurufu'l-hafd ismini vermişlerdir.⁴⁴

Harf-i cerler diye adlandırılan harfler kendisinde ihtilaf olmakla beraber yirmi harftir.⁴⁵ Bunlar; “bâ, min, a'n, fî, ilâ, a'lâ, kâf, lâm, key, tâ, vâv, hâşâ, a'dâ, helâ, hettâ, rubbe, müz, münzü, metâ, la'alle” الباء، من، عن، الي، على، في، الكاف، اللام، هتتا، رובה، موز، مونز، متا، لا'الله” harfleridir.⁴⁶ متى،⁴⁷ لعل، تا واو القسم، القسم، مذ، منذ، رب، حتى، خلا، عدا، حاشا، Bunlardan “le'âlle'yi” Ukayl kabilesi, “meta'yi” ise Hüzeyl kabilesi, harf-i cer olarak kullanmıştır.⁴⁸

Bilindiği üzere isimler de kendi aralarında müzher (açık) müdmer (zamîr) olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Yukarıda saydığımız harf-i cerlerden bazıları sadece zâhir (açık) isimlere, bazıları da hem zâhir (açık) hem de zamir olan isimlerde kullanılmıştır. Harf-i cerlerden sadece açık isimlerde kullanılanlar; “رب، مذ، منذ، حتى، الكاف، الواو، التاء، متى،” harfleridir. Bu saydığımız harflerin dışında kalan harfler ise, ismin her iki kısmında da kullanılırlar.

⁴² el-Galâyînî, *age*, 613.

⁴³ el-Galâyînî, *age*, 613.

⁴⁴ el-Galâyînî, *age*, 613.

⁴⁵ Cemaluddin, Muhammed, b. Abdillâh et-Tâiy, el-Ceyyâniy-el-Endulusî, *Elfiyetu İbni Mâlik*, Haşemi Yayınevi, İstanbul, 2017, 31.

⁴⁶ el-Galâyînî, *age*, 613–614

⁴⁷ İmam Muhammed b. PirAli el-Birgivi, *İzhâr*, Şefkat Yayıncılık, İstanbul, 2014,

⁴⁸ el-Galâyînî, *age*, 613–614.

Şimdi de harf-i cerlerin cümlede ifade ettikleri anlamları geniş bir şekilde ele almaya çalışalım. Ancak bunlara geçmeden önce Türkçe'ye çevirdiğimiz de bunların nasıl bir anlam ifade ettiklerini anlatacağımız harfin başında yazmamız konunun anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Harf-i cerler den *el-bâ* الباء‘ dan başlayacak olursak; “bâ” (الباء) harfinin cümlede ifade ettiği anlamlar on üç tanedir. Türkçeye çevirdiğimizde, ifade ettiği anlamlar “ile için, sebebiyle,-e,-a,-de,-da,-den” dir.⁴⁹

“bâ” (الباء) harfinin cümlede ifade ettiği birinci anlam; “ilsak” (bitiştirmek) dir.⁵⁰ İlsak “elseka” أَلصَقَ fiilinin mastarı olup yapıştırmak, bitiştirmek, bağlamak anlamlarına gelmektedir.⁵¹ Bu mana “bâ” (الباء) harfinin asıl anlamı olduğundan, yani “bâ” (الباء) harf-i hangi anlamda kullanılırsa kullanılsın ilsak anlamı kendisinden ayrılmadığından, Sîbeveyhi (ö.180/796) gibi âlimler “bâ” (الباء) harfinin anlamının sadece ilsak olduğunu ileri sürmüşlerdir.

İlsak (yapıştırmak) da cümlede hakiki ve mecâzi olmak üzere iki şekilde kullanılmaktadır.⁵² Örneğin ; مَسَحْتُ رَأْسَكَ بِيَدِي “Kafanı elimle mesh ettim.” cümlesinde altı çizili “bâ” (الباء) harfinin ifade ettiği anlam hakiki ilsaktır. Nitekim el, kafa ile bizzat bitişmiş ve yapışmıştır.

Mecâzi olan ilsak için bir örnek verecek olursak; مَرَرْتُ بِدَارِكَ “Ben senin evinin yakınından geçtim.” anlamında olan cümlede “bâ” (الباء) harfi, ilsakın hakiki anlamı olan “yapışarak” anlamında kullanılmamış, mecâzî anlamı olan “yakınından, birlikte” anlamlarında kullanılmıştır.

“bâ” (الباء) harfinin ikinci anlamı isti’âne (yardım) dir. “bâ” (الباء) harf-i cümlede fiilin kendisiyle gerçekleştiği vasıtaya gelmiş ise “bâ” (الباء) harf-inin cümlede ifade ettiği anlam isti’âne (yardım) dir. Örneğin; كَتَبْتُ بِالْقَلَمِ “Kalemin

⁴⁹ Mustafa Meral Çörtü, *Arapça Dilbilgisi Nahiv*, İFAV Yayınları, İstanbul, 2012, 332.

⁵⁰ el-Galâyîni, *age*, 613.

⁵¹ Mutçalı, *age*, 986.

⁵² el-Galâyîni, *age*, 613.

yardımıyla yazdım.” cümlesindeki “bâ” (الباء) harfi, yardım manasında kullanılmıştır. Çünkü harf-i cer olan “bâ” (الباء) fiilin kendisiyle gerçekleştiği aletin üzerine gelmiştir.

“bâ” (الباء) harfinin cümlede ifade ettiği anlamlardan üçüncüsü sebebiyettir. Harf-i cer olan “bâ” (الباء) cümlede fiile sebep olan bir şeye gelirse, bu durumdaki “bâ” (الباء) sebebiyet anlamını ifade eder. Örneğin; مَاتَ زَيْدٌ بِالْجُوعِ “Zeyd açlıktan öldü.” cümlesindeki harf-i cer, fiile sebep olan kelimeye geldiğinden “bâ” (الباء)’nın ifade ettiği anlam sebebiyettir.

“bâ” (الباء) harfinin cümlede ifade ettiği dördüncü anlam tâ’diyettir. Tâ’diyette; lazimî (geçişsiz) fiileri geçişli kılmaktır. Bu konumda olan “bâ” (الباء) harfi, cümledeki fâili, mef’ûlu bihe ulaştırdığından “ulaştıran” anlamına gelen bu isimle isimlendirilmiştir. Örneğin; ذَهَبْتُ بِزَيْدٍ “Ben Zeyd ile gittim” cümlesindeki “zehebe” fiili, lazimî bir fiil olup normalde kendi başına mef’ûlün bih alamaz, bu durumda mef’ûlu almasına yardımcı olan “bâ” (الباء) harf-i ceridir. Yani fiilin mef’ûle ulaşmasına vesile olan harf-i cerler bu isimle isimlendirilmiştir.

“bâ” (الباء) harfi cerin cümlede ifade ettiği beşinci anlam kase (yemin)’dir. Yemin anlamını ifade etmek için başka harf-i cerler kullanılıyor olsa da yemin için asıl kullanılan harf, “bâ” (الباء) harfidir. Bundan dolayıdır ki “bâ” (الباء) harfi, yemin için kullanıldığında yemin fiili olan “uksimu” أُقْسِمُ fiili açık gelebildiği gibi gizli (mukadder) de gelebilir. Örneğin; أُقْسِمُ بِاللَّهِ de denildiği gibi, بِاللَّهِ de denilebilir.

“bâ” (الباء) harf-i cerin cümlede ifade ettiği altıncı anlam i’ved, mukabele (karşılık)’dir.⁵³ Yani cümlede herhangi bir şeyin, başka bir şey mukabilinde (karşılığında) verildiğinden ve alındığından bahsediliyorsa, o cümlede kullanılan “bâ” (الباء) harf-i mukabele (karşılık) anlamında kullanılmıştır. Örneğin; بَعْتُ هَذَا الدَّارَ بِهَذِهِ

⁵³ el-Cürcânî, *age*, 12.

السَّيَّارَةَ “Bu evi bu araba karşılığında sattım.” cümlesinde, ismi işaret olan “hâzâ” kelimesine gelen “bâ” (الباء) harf-i ceri, mukabele (karşılık) anlamında kullanılmıştır.⁵⁴

“bâ” (الباء) harfi cerin cümlede ifade ettiği anlamlardan yedincisi “bedel” anlamı’dır.⁵⁵ Bu anlamda kullanılan “bâ” (الباء) harfi, cümlede iki şeyden birinin tercih edildiğini ve bunun bir karşılık beklenmeden yapıldığını ifade etmektedir. Örneğin; مَا يَسُرُّنِي بِهَا مِنْ حُمْرِ النَّعَمِ “Onun yerinde kırmızı develeri almam beni sevindirmezdi.” anlamındaki Hadîsi şerifte, “bâ” (الباء) harfinin ifade ettiği anlam bedel’ dir.⁵⁶

“bâ” (الباء) harfinin ifade ettiği anlamlardan sekizincisi zarfiyyet (içerdenlik) anlamıdır.⁵⁷ Yani cümlede “bâ” (الباء) harfinin yerine “fi” harf-i bırakıldığı takdirde anlamda bozulma veya daralma olmuyorsa buradaki “bâ” (الباء) harfi zarfiyyet(içerdenlik) anlamında kullanılmıştır. Örneğin; صَلَّيْتُ بِالْمَسْجِدِ “Mescitte namaz kıldım.” Yani mescidin içinde namaz kıldım anlamında olup “bâ” (الباء) harf-i, zarfiyyet (içerdenlik) anlamında kullanılmıştır. Veya وَلَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ بِبَدْرٍ “Muhakkak Allah Bedirde size yardım etti”⁵⁸ ayetinde “bâ” (الباء) harfi ceri aynı şekilde “fi” harf-i ceri anlamında kullanılmıştır.

“bâ” (الباء) harf-i cerin cümlede ifade ettiği dokuzuncu anlam musahabe (beraberlik) dir.⁵⁹ Cümlede “bâ” (الباء) harf-i ceri gelmiş olduğu isme beraberlik anlamı katıyorsa bu durumdaki “bâ” (الباء) musahebe (beraberlik) anlamında kullanılmıştır. Örneğin; بَعْتُ الدَّارَ بِأَثَائِهَا “Evi eşyalarıyla birlike sattım” anlamındaki cümlede “bâ” (الباء) beraberlik, birlikte anlamlarını ifade etmiştir.

“bâ” (الباء) harfinin on, on bir ve on ikinci anlamları da bu harfin diğer harf-i cerlerin anlamlarında kullanılmasıdır. İlk olarak “min” (من) harf-i cer anlamında

⁵⁴ el-Galâyîni, *age*, 615.

⁵⁵ el-Galâyîni, *age*, 615.

⁵⁶ el-Galâyîni, *age*, 615.

⁵⁷ el-Cürcânî, *age*, 12.

⁵⁸ Âl-i imrân, 3/123.

⁵⁹ el-Cürcânî, *age*, 12.

kullanılıp bazılık anlamı ifade etmesidir. Örneğin; ⁶⁰ عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا عِبَادُ اللَّهِ “ Bir su kaynağı ki Allahı'nın has kulları ondan bol bol içerler.” Ayetindeki “بها” kelimesi “منها” anlamında olup, “bazı” anlamında kullanılmıştır.⁶¹

“bâ” (الباء) harfinin on birinci anlamı “a'n” (عن) harf-i cer anlamında kullanılmasıdır.⁶² Yani cümlede “-den,-dan” anlamlarını ifade etmesidir.

Örneğin; سَأَلَ سَائِلٌ بِعَذَابٍ وَاقِعٍ “Birisi gerçekleşecek azabın gelmesini istedi.” ayetinde⁶³ بَعْدَابٍ kelimesi عَنْ anlamını verdiği için buradaki “bâ” (الباء) harf-i “a'n” harfi anlamında kullanılmıştır.

“bâ” (الباء) harf-inin on ikinci anlamı harf-i cerlerden olan “a'lâ” على (üzerinde) anlamında kullanılmasıdır.⁶⁴ Örneğin; وَمِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ إِنْ تَأْمَنُهُ بِقَنْطَارٍ يُؤَدُّهُ إِيَّاكَ “Ehl-i kitap'tan öylesi vardır ki, ona yüklerle mal emanet etsen onu sana noksansız öder”⁶⁵ ayetinde “بقنطار” kelimesi “على قنطار” anlamında kullanılmıştır.

“bâ” (الباء) harf-i cerin on üçüncü ve son anlamı te'kid (pekiştirme)' dir. Bu durumdaki “bâ” (الباء) harfi, lafızda zaide (fazla)'dir. Yani cümlede ifade ettiği herhangi bir anlamı yoktur ve cümlenin i'rabında da herhangi bir etkisinden söz edilemez. Örneğin; قُلْ كَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا “Deki: Sizinle benim aramda şahit olarak bir Allah, birde kitap bilgisine sahip olanlar yeter”⁶⁶ ayetindeki “bâ” (الباء) harfinin ifade ettiği herhangi bir anlam yoktur. Aynı şekilde ayetin i'rabını yaptığımızda da “bâ” (الباء) harf-i zaittir. Getirilmesinin nedeni, cümlenin anlamını ve i'rabını te'kid içindir.⁶⁷

Harf-i cerlerden ikincisi “min”(من) harfidir: Cümle içerisinde ifade ettiği anlamlar sekiz tanedir. Türkçeye çevirdiğimizde “-den,-dan, bazı, bir kısmı, için,- den

⁶⁰ İnsân, 76/6.

⁶¹ Muhammed bin Ahmed bin Hâşim Celâlüddîn el-Mahallî- Celâlüddîn Abdurrahman, es-Suyûtî, *Tefsir'u-l Celaleyn*, Daru İbni Kesir, Beyrut 2014, 578.

⁶² el- Galâyînî, *age*, 616.

⁶³ Me'âric 70/1

⁶⁴ el- Galâyînî, *age*, 616.

⁶⁵ Âl-i imrân, 3/75.

⁶⁶ Ra'd, 13/43.

⁶⁷ el- Galâyînî, *age*, 616.

dolayı” anlamlarını ifade eder. “*min*”(من) harfinin ifade ettiği anlamlardan birincisi; ibtida-i gaye (bir gayenin başlangıcı)’ dir. Yani cümleye “-den, -dan” anlamlarını katmasıdır. Örneğin; تَخَافُ الْغَنَمُ مِنَ الذِّئْبِ “Koyun kurttan korkar” anlamındaki cümlede “*min*” (من) harf-i cerdir. Kendisinden sonraki kelimeyi mecrûr (esre) yapmıştır. Cümleye kattığı anlam ibtida-i gaye (gayenin başlangıcı)’ dir. (yani cümleye “-dan” anlamını katmıştır)

“*min*” (من) harfinin ifade ettiği anlamlardan ikincisi; tab’iz (bazı) anlamıdır. Yani cümlede kullanıldığında “بعض” kelimesi onun yerine bırakıldığında, anlamda bir daralma ve bozulma olmuyorsa bu cümlede kullanılmış olan “من” harfi “bazı” anlamında kullanılmış demektir.⁶⁸ Örneğin; لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ “Allah yolunda sevdiğiniz şeylerden harcamadıkça iyiliğe asla eremezsiniz.”⁶⁹ ayetindeki “مما” kelimesi yerine “بعض” dediğimiz zaman cümlede bir anlam daralması meydana gelmediğinden buradaki (من) harfinin “bazı” anlamında kullanıldığını anlıyoruz.

“*min*” (من) harfinin ifade ettiği anlamlardan üçüncüsü; “*tebyin*” (açıklama)’ dir. Örneğin; “يُحَلِّوْنَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ” “Onlar cennette altından olan bileziklerle bezenecekler”⁷⁰ ayetindeki ikinci “*min*” (من), harf-i cerdir. “zeheb” kelimesi onun mecrûrudur. “*min*” (من) harf-i cerin “*tebyin*” için olduğunun belirtisi, “*min*” (من) den sonraki mecrûrun “*min*” (من) den önceki isme haber olabilmesidir. Örneğin yukarıdaki ayette أَلذَّهَبُ هِيَ الْأَسَاوِرُ şeklinde mübtedâ ve haber olabilir. Dolayısıyla “*min*” (من) harf-i cer’i, beyan (açıklama) anlamında kullanılmıştır.

“*min*” (من) harf-inin ifade ettiği anlamlardan dördüncüsü; te’kid (ziyade)’ dir.⁷¹ Bu durumda kullanılan “*min*” (من) harf-i cerin, mecrûru her ne kadar talaffuzda mecrûr (esreli) olsa da mahallen cümlenin akışına göre î’rab almaktadır. Bu durumdaki “*min*” (من) harfinin cümlede ifade ettiği anlam sadece te’kid (pekiştirme) dir. Örneğin; مَا جَاءَنَا

⁶⁸ Sa’dullah el-Berde’î, *Sa’dullah –Sağır ala Amili Cûrcânî*, el-Mektebetü’l Haşemiyye (Haşemi Yayinevi), İstanbul, 2016, 36.

⁶⁹ Âl-i İmrân, 3/92.

⁷⁰ Kehf, 18/31.

⁷¹ Sa’dullah –Sağır a.g.e, 37.

مَا مِنْ بَشِيرٍ *“Bize bir müjdeleyici gelmedi”*⁷² ayetinde harf-i cer cümleden çıkartılıp جَاءَنَا بَشِيرٍ şeklinde okunsada âyetin anlamında herhangi bir daralma olmayacağından, harf-i cerin zaid olduğunu anlıyoruz.

“(الباء) *“bâ”* (الباء) harfinin ifade ettiği anlamlardan beşincisi; bedel’dir⁷³ harfi cerin anlamlarında geçtiği gibi harf-i cerin bedel anlamında olması, herhangi bir karşılık olmadan iki durumdan birisinin harf-i cer vasıtasıyla diğeri üzerine seçkin tutulmasıdır. *“Yoksa ahiret hayatı yerine dünya hayatına mı razı oldunuz.”*⁷⁴ *أَرْضِيْتُمْ بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا مِنَ الْآخِرَةِ* harfinin bedel anlamında kullanılmasının kolay bir şekilde anlaşılmasının yolu; (بدل) kelimesinin *“(من) min”* harfinin yerine bırakıldığı takdirde cümlede, bir daralma ve bozukluğun meydana gelmemesidir. Örneğin; yukarıdaki ayette *أَرْضِيْتُمْ بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا* dediğimizde âyetin anlamında herhangi bir anlam değişikliğinin olmadığını görüyoruz. Dolayısıyla, buradaki *“(من) min”* harfinin *“bedel”* anlamında kullanıldığını anlıyoruz.

“(من) min” harfinin ifade ettiği anlamlardan altıncısı zarfiyyet (içerdenlik)’dir Cümlede kullanılan *“(من) min”* harfi yerine, zarfiyyet anlamını ifade eden *“(في) fi”* harfi bırakıldığında anlam bozulmuyor, hatta cümle anlam bakımından daha düzgün bir duruma geliyorsa buradaki *“(من) min”* harfi içerdenlik anlamında kullanıldığı görülür. Bunun en bâriz örneği Kur’ân-ı Kerim’deki şu ayeti kerimedir: *إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ*⁷⁵ *“Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığında”* bu ayette *“(من) min”* harfi yerine *“(في) fi”* harfi ceri kullanıldığında ayetin anlamında bir bozukluk olmadığı, hatta ayetin anlamının daha kolay bir biçimde anlaşıldığı açıktır.

“(من) min” harf-inin ifade ettiği anlamlardan yedincisi; sebebiyet anlamıdır.⁷⁶ Yani cümledeki *“(من) min”* harfinin mecrûru fiilin oluşuna sebep oluyorsa, bu cümledeki *“(من) min”* harf-i sebebiyet anlamında kullanılmıştır. Örneğin

⁷² Mâide, 5/19.

⁷³ el-Galâyiñî, *age*, 616.

⁷⁴ Tevbe, 9/38.

⁷⁵ Cum’a, 62/9.

⁷⁶ el-Galâyiñî, *age*, 617.

“*Günahları yüzünden tufanda boğuldular.*”⁷⁷ Burada “*min*”(من) harf-i cer’den sonra gelen “*ma*”(ما) zait bir edat olup cümlenin anlamını pekiştirmek için kullanılmıştır.⁷⁸ Mahallen mecrûrdur. İşte bu ayette, “*min*”(من) harf-i cerin asıl mecrûru olan ve “*hataları*” anlamına gelen kelime, cümledeki “*boğuldular*” anlamına gelen fiilin sebebidir. Âyetin Arapça takdiri (aslı); بِسَبَبِ خَطِيئَتِهِمْ أُغْرِقُوا şeklindedir.⁷⁹

“*min*”(من) harf-inin ifade ettiği anlamlardan sekizincisi; kendisi gibi harf-i cer olan “*a’n*”(عن) anlamında (geçiş, uzaklık) kullanılmasıdır.

Örneğin; يَا وَيْلَنَا قَدْ كُنَّا فِي غَفْلَةٍ مِنْ هَذَا “...Gerçekten biz bu konuda gaflet içindeymişiz.”⁸⁰ ayetinde “*min*”(من) harfinin yerine “*a’n*” harf-i kullanıldığında herhangi bir anlam bozukluğunun meydana gelmediği aşikârdır. Dolayısıyla bu ayetteki “*min*”(من) harfi, “*a’n*”(عن) harfi anlamında kullanılmıştır, denilebilir.

Harf-i cerlerden üçüncüsü; *ilâ* (إلى) dır.

Cümlede ifade ettiği anlamlar üç tanedir.⁸¹ “*ilâ*”(إلى) (-e, -a, -ye, -ya, -e doğru, -e kadar, yanına, ile)⁸² nın ifade ettiği anlamlardan birincisi; “*intiha-i gaye*”(انتهاى غاية) herhangi bir gayenin, hedefin sonucunu cümlede ifade etmek içindir. Cümledeki hedefin sonucu, zaman ve mekân olabileceği gibi şahıs ve olayda olabilir. Konuyu fazla uzatmamak için bir örnek vererek geçiyoruz. الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى “*Mescidi Haramdan Mescidi Aksaya kulunu götüren zatın şanı yücedir.*”⁸³ Bu ayette “*ila*” harf-i ceri, hedefin sonucunu bildirmek için kullanılmış olup, aynı zamanda ifade ettiği gayenin mekanını da belirtmiştir.

⁷⁷ Nûh, 71/25.

⁷⁸ Şeyh Muhammed Emin b. Abdullah, el-Uramî, el-Âlevî, el-Herârî, eş-Şafîî, *Tefsiru Hedaiku-Revhi ve Reyhan fi Revâbilûmi- Kur’an*, Daru Tavki Necat, Beyrut, Lübnan, XXX, 275.

⁷⁹ el-Galâyînî, *age*, 617.

⁸⁰ Enbiyâ, 21/97.

⁸¹ el-Galâyînî, *age*, 618.

⁸² Meral Çörtü, *age*, 332.

⁸³ İsrâ, 17/1.

ilâ (الى)’nın ifade ettiği anlamlardan ikincisi; musahabet (beraberlik) anlamıdır.⁸⁴ “*Îla*”nın musahabe anlamında olduğunu anlamak için beraberlik anlamını ifade eden “*me’a*” (مع) zarfını “*ila*” harf-i cer’in yerine bıraktığımızda cümlenin anlamında bozukluk olmuyorsa, hatta cümlenin anlamı daha anlaşılır bir hale geliyorsa bu durumda cümledeki *ilâ* harf-i cer’i beraberlik anlamında kullanılmıştır, demektir.

وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَهُمْ إِلَىٰ أَمْوَالِكُمْ “...Onların mallarını kendi mallarınıza katarak yemeyin”⁸⁵ bu ayette “*ilâ*” (الى) harf-i ceri yerine *me’a* (مع) getirildiğinde ayetin anlamında herhangi bir değişikliğin olmadığı, hatta anlamın daha anlaşılır bir hal aldığı açıktır. (وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَهُمْ مَعَ أَمْوَالِكُمْ) İşte bu ve benzeri yerlerde “*ilâ*” harf-i ceri “*musahabe*” (beraberlik) anlamında kullanılmıştır.

“*ilâ*” (الى) ’nın ifade ettiği anlamlardan üçüncüsü; “*i’nde*” عند (yanında) anlamını ifade eden zarf anlamında kullanılmasıdır.⁸⁶ Bu şekilde kullanılan “*ilâ*” (الى) harfine, mübeyyine (açıklayıcı) “*ilâ*” denir.⁸⁷ Bunun sebebi “*ilâ*” harf-i ceri cümlede söylediğimiz anlamda kullanılır ise kendisinden sonraki mecrûrun kendisinden önceki âmile fâil olduğunu ifade etmesindedir. “*ilâ*” harf-i ceri bu anlamda kullanıldığında, genellikle sevgi veya buğz (nefret) ifade eden fiili taaccup ve ism-i tafzillerden sonra kullanılır. Örneğin;

قَالَ رَبِّ السَّجْنُ أَحَبُّ إِلَيَّ مِمَّا يَدْعُونَنِي إِلَيْهِ “Yusuf,” Rabbim! “Zindan bana bunların benden istediklerinden daha iyidir.”⁸⁸ Bu âyette altı çizili olan “*ilâ*” harf-i ceri “*عندي*” (yanımda) anlamında kullanılmıştır ve mecrûru olan “*ya-i*” mütekellim zamiri (benlik ifade eden zamir) cümlede anlam bakımından fâil olmuştur.

Harf-i cerlerden dördüncüsü; “*hettâ*” (حتى) dır.(-ceye kadar, -e, -a, -e kadar, *tâki*) Cümlede ifade ettiği anlam bir tanedir. Bazı âlimler “*hettâ*”nın sebep anlamı ifade eden “*lâm*” (اللام) anlamında kullanıldığını da söylemişlerdir. Cümlede ifade ettiği anlam “*ilâ*” harfinin ifade ettiği anlamla aynıdır. Yani gayenin sonucunu ifade

⁸⁴ Sa’dullah –sağır *a.g.e*, 37.

⁸⁵ Nisa, 4/2.

⁸⁶ el-Galâyîni, *age*, 619.

⁸⁷ el-Galâyîni, *age*, 619

⁸⁸ Yusuf, 12/33.

etmektedir. “Hettâ” harf-i cerden sonraki mecrûrun “hettâ” dan önceki hükme girip⁸⁹ girmediği konusunda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Ancak en isabetli görüş bu konuda bir tafsilatın yapılmasıdır. Şöyle ki; “Hettâ” dan sonraki mecrûr “hettâ” nın bir öncesinde geçen kelimenin anlam bakımından bir parçası ise bu durumda mecrûr (harf-i cerden sonra gelen isim) “hettâ” dan önce geçen hükmün altına girer. Örneğin; أَكَلْتُ الخُبْذَ حَتَّى فَتَاتِهِ “Ekmeği kırıntularıyla beraber yedim,” cümlesinde “hettâ” dan sonra gelen kelime “hettâ” dan önce geçmiş olan kelimenin parçası olduğundan, “hettâ” dan sonra gelen mecrûr “hettâ” dan önce geçen hükmün (filin) altına girmiştir. Ancak “hettâ” dan sonraki mecrûr bir öncesinin bir parçası değilse bu durum da “hettâ” nın mecrûru cümledeki hükmün (filin) altına girmez.⁹⁰

Örneğin; قَرَأْتُ اللَّيْلَةَ حَتَّى الصَّبَاحِ “Geceleyin sabaha kadar okudum.” cümlesinde “hettâ” dan sonraki kelime olan “sabah”, “hettâ” dan önce geçen “leyle” (gece) kelimesinin bir parçası olmadığından, cümledeki hükmü bildiren okuma fiili “hettâ” harf-i cerden sonraki mecrûra (esreli) geçmemiştir. Yapmış olduğumuz bu tafsilat harf-i cer olan “hettâ” için geçerlidir. Bağlaç olarak kullanılan “hettâ” da atıf harfinin sonrasında gelen kelimenin, öncesinin hükmüne girmesi zorunludur. “hettâ” harf-i cerin sebebiyet anlamında kullanılmasına bir örnek verecek olursak;

إِتَّقِ اللَّهَ حَتَّى تُفُوزَ بِرِضَاةِ “Allahtan kork ki tâki rızasına ulaşasın” cümlesinde “hettâ” harf-i cerden sonraki mecrûrun anlam bakımında oluşabilmesi “hettâ” harf-i cerden önce geçen cümleye bağlıdır. Yani Allah’ın rızasına nail olabilmek, Allah’tan gerçek anlamda sakınmaya bağlanmıştır. Bu durumda sebep-sonuç ilişkisi olduğundan dolayı bu gibi yerlerde gelen “hettâ” harf-i ceri, illet anlamını ifade eden “lâm” (اللام) harf-i ceri anlamında kullanıldığı söylenir.⁹¹

Harf-i cerlerden beşincisi; “a’n” (عَنْ) harfidir (-den, -dan, tarafından, -den dışarı, -e dayanarak, -e göre, e güvenerek, için, -ye, -ya...)⁹² Cümlede ifade ettiği anlamlar altı tanedir. “a’n” (عَنْ) harfinin ifade ettiği anlamlardan birincisi; mucavezet

⁸⁹ el-Galâyînî, *age*, 619.

⁹⁰ el-Galâyînî, *age*, 619.

⁹¹ el-Galâyînî, *age*, 619.

⁹² Meral Çörtü, *age*, 332.

(geçiş) ve bu'd (uzaklık) anlamlarıdır. Yani cümlede “den, dan” anlamlarını ifade etmek içindir. Bu harfin asıl ma'nası mucavezet (geçiş) ve bu'd (uzaklık) olduğundan diğer ma'nalarda da kullanıldığında bu anlamları da ifade etmektedir. Örneğin; رَمَيْتُ عَنِ الْقَوْسِ “Oku yaydan fırlattım.”

“a'n” (عَنْ) harfinin ifade ettiği anlamlardan ikincisi; “sonra” anlamında olan, “بعد” zarfı anlamında kullanılmasıdır. Örneğin; لَتَرْكَبُنَّ طَبَقًا عَنْ طَبَقٍ “Siz halden hale geçeceksiniz.”⁹³ بَعْدَ طَبَقٍ لَتَرْكَبُنَّ طَبَقًا görüldüğü gibi bu ayetteki harf-i cer olan a'n (عَنْ) zarf olan “بعد” (sonra) anlamında kullanılmıştır.

“a'n” (عَنْ) harfinin ifade ettiği anlamlardan üçüncüsü; sebeptir.⁹⁴ Yani “a'n” (عَنْ) harfinin mecrûru (ondan sonra gelen esreli isim) kendisinden önce geçen cümleye sebep olmaktadır.

Örneğin; وَمَا نَحْنُ بِتَارِكِي آلِهَتِنَا عَنْ قَوْلِكَ “Biz senin sözünden dolayı tanrılarımızı bırakacak değiliz.”⁹⁵ âyetinde “a'n” (عَنْ) harfinden sonraki “قولك” sözü, “a'n” (عَنْ) harfinden önce geçmiş olan cümlenin sebebi olduğundan, bu ve benzeri konumlarda gelen “a'n” (عَنْ) harfleri kendi anlamlarını ifade etmeleri yanında, sebebiyet anlamı da ifade etmektedir.

“a'n” (عَنْ) harfinin ifade ettiği anlamlardan dördüncüsü; kendisi gibi harf-i cer olan ve cümlede “üzerinde” anlamı ifade eden “a'lâ” (عَلَى) harf-i cer'i anlamında kullanılmasıdır.⁹⁶ Örneğin;⁹⁷ وَمَنْ يَبْخُلْ فَإِنَّمَا يَبْخُلْ عَنْ نَفْسِهِ “Hâlbuki cimrilik yapan ancak kendisine cimrilik yapar.” “عَنْ نَفْسِهِ” anlamında olduğundan buradaki “a'n” (عَنْ) harf-i cer'i “üzerinde” anlamında olan “a'lâ” عَلَى harf-i cer anlamındadır.⁹⁸

⁹³ İnşikâk, 84/19.

⁹⁴ el-Galâyîni, *age*, 621.

⁹⁵ Hûd, 11/53.

⁹⁶ el-Galâyîni, *age*, 620.

⁹⁷ Muhammed, 47/38.

⁹⁸ el-Hererî, *age*, XXVII, 203.

“a’n” (عن) harfinin ifade ettiği anlamlardan beşincisi; “ابتداء غاية” “bir gayenin başlangıcı” anlamını ifade eden “من” harf-i cerin anlamında kullanılmasıdır.⁹⁹ Örneğin; وَهُوَ الَّذِي يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ “Kullarından tövbeyi kabul eden odur.”¹⁰⁰ Ayetindeki “a’n” (عن) harf-i ceri “من” anlamında kullanılmıştır. Yani ibtida-i gaye anlamındadır.

“ a’n “(عن) harfinin ifade ettiği anlamlardan altıncısı; “bedel” (yerinde) anlamıdır.¹⁰¹ Bunun en bariz örneği; صُومِي عَنْ أُمَّكَ “Annenin yerinde oruç tut.”¹⁰² hadisidir. Yani hadiste zikredilmiş olan harf-i cer yerine “bedel” kelimesi getirilirse (صُومِي بَدَلْ أُمَّكَ) hadisin anlamında bir bozukluk olmadığından ve hatta hadisin anlamı daha anlaşılır bir şekle geldiğinden dolayı, bu şekilde kullanılan “a’n” (عن) harfinin “bedel” (yerinde) anlamında kullanıldığını söyleyebiliriz.

Harf-i cerlerden altıncısı; “a’lâ” (على) harfidir (üzerine, üzerinde, rağmen, aleyhine, olması şartıyla, -e, -a...) bu harfin ifade ettiği anlamlar sekiz tanedir.

“a’lâ” (على) harf-i cerin ifade ettiği anlamlardan birincisi; “الاستعلاء” (الاستعلاء) (üzerinde)’dir. Arapça da bu harfin ifade ettiği “üzerinde” anlamı, hakiki olduğu gibi mecâzîde olabilmektedir. “a’lâ” (على) harf-inin “üzerinde” anlamını hakiki bir şekilde ifade ettiğinin örneği; وَ عَلَيْهَا وَعَلَى الْفُلْكِ تُحْمَلُونَ “Gemilerin üzerinde taşıyorsunuz.”¹⁰³ Bu ayette “a’lâ” (على) harfinin ifade ettiği anlam hakiki bir “üzerinde” anlamıdır. Çünkü gerçekten insanlar Hz. Nuh tufanında geminin üzerine binmişlerdir. “a’lâ” على harf-inin “üzerinde” anlamını mecâzî bir şekilde ifade ettiğinin örneği; فَضَلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ “O, peygamberlerden kimini kiminden üstün kıldık.”¹⁰⁴ Bu ayette “a’lâ” (على) harf-inin ifade ettiği “üzerinde” anlamının mecâzî oluşu, şu şekilde açıklanabilir; “yani biz o peygamberlerin derecelerini birbirinden

⁹⁹ el-Galâyînî, *age*, 621.

¹⁰⁰ Şûrâ, 42/25.

¹⁰¹ el-Galâyînî, *age*, 621.

¹⁰² Müslim, Ebil Hasan, Müslim b. Haccac b. Müslim el-Küşeyri en-Nisaburi. *Sahihi Müslim*, 1148, 156, 384.

¹⁰³ Mü’minun, 23/22.

¹⁰⁴ Bakara, 2/253.

farklı kıldık, bazısının derecesini diğer bazısından üstün kıldık anlamındadır.” Şayet ayetteki “a’lâ” (على) harf-i ceri, hakiki “üzerinde” anlamında olsaydı bu durumda ayetin anlamı şu şekilde olurdu; “Biz o, peygamberlerin bazısını bazısı üzerine koyduk.” âyette bu şekilde anlam vermenin ne kadar yerinde olmadığı da açıktır. Bundan dolayı ayetteki “a’lâ” (على) harf-i ceri mecâzî anlamında kullanılmıştır.

“a’lâ” (على) harf-i cerin ifade ettiği anlamlardan ikincisi; zarfiyyet (içerdenlik) tir.¹⁰⁵ Yani “fi” harf-i ceri onun yerine bıraktığımızda anlamda bir bozukluk olmuyorsa bu durumda “a’lâ” (على), harf-i cer olan “fi” anlamında kullanılmıştır. Örneğin; *“Mûsâ, ahalisinin fark edemeyeceği bir vakitte şehre girdi.”*¹⁰⁶

“a’lâ” (على) harf-i cerin ifade ettiği anlamlardan üçüncüsü: a’n (عن) harf-i ceri anlamında kullanılmasıdır.¹⁰⁷ Buna örnek olarak gramer kitapları sadece bir şiirle örnek vermişlerdir. *“Kuşeyr benden razı olursa Allah’a yemin olsun ki, onun benden razı olması beni hayrete düşürür.”*¹⁰⁸ Şiirde harf-i cer olan “a’lâ” (على) şiirin anlamından da anlaşılacağı gibi a’n (عن) harf-i ceri anlamında kullanılmıştır. Nitekim şiirin anlamına “üzerinde” anlamı yerine “-den,-dan” anlamı verilmiştir.

“a’lâ” (على) harf-i cerin ifade ettiği anlamlardan dördüncüsü: sebebiyet (için) anlamı ifade eden “اللام” harf-i cerin anlamında kullanılmasıdır.¹⁰⁹ Örneğin; *وَلْتُكَبِّرُوا لِلَّهِ* âyet-i kerimenin mealine baktığımızda¹¹⁰ *“Allah size hidayet nasip ettiği için Allah’ı bolca anın.”* şeklindedir. Dolayısıyla harf-i cerin “sebebiyet” anlamında olduğu “üzerinde” anlamında kullanılmadığı açıktır.

“a’lâ” (على) harf-i cerin ifade ettiği anlamlardan beşincisi: “مع” (beraberlik) dir. Bu anlamda kullanıldığında “مع” zarfını, harf-i cer olan “a’lâ” (على) nın

¹⁰⁵ el-Galâiyînî, *age*, 622.

¹⁰⁶ Kasas,28/15.

¹⁰⁷ el-Galâiyînî, *age*, 622.

¹⁰⁸ el-Galâiyînî, *age*, 622.

¹⁰⁹ el-Galâiyînî, *age*, 622.

¹¹⁰ Bakara, 2/185.

yerine bıraktığımızda, anlamda bozukluk meydana gelmiyorsa burada kullanılan harf-i cer beraberlik anlamında kullanılmış demektir.

Örneğin; وَإِنَّ رَبَّكَ لَذُو مَعْفُورَةٍ لِلنَّاسِ عَلَى ظُلْمِهِمْ “İnsanların yaptıkları zulme rağmen Allah insanları bağışlayandır.”¹¹¹ Mealindeki âyette harf-i cer olan “a’lâ” (على) kendi ifade ettiği anlamın dışındaki bir anlamı ifade etmiş ve beraberlik anlamında kullanılmıştır.

“a’lâ” (على) harf-i cerin ifade ettiği anlamlardan altıncısı; kendisi gibi harf-i cer olan ve “ibtida-i gaye” anlamında kullanılan “min”- “من” harf-i cer anlamında kullanılmasıdır.¹¹² Yani cümleye “-de,- da” anlamlarını katmasıdır.

Örneğin; الَّذِينَ إِذَا اكْتَالُوا عَلَى النَّاسِ يَسْتَوْفُونَ “Onlar insanlardan bir şeyler satın aldıklarında tam bir şekilde ölçüp tartarlar.”¹¹³ âyetinde harf-i cer olan “a’lâ” (على) kendi anlamı olan “üzerinde” anlamında kullanılmamış, harf-i cer olan “min”- “من” anlamında kullanılmıştır.

“a’lâ” (على) harf-i cerin ifade ettiği anlamlardan yedincisi: isti’ane (yardım isteme) anlamıdır.¹¹⁴ Yani harf-i cer olan, “bâ” “الباء” anlamında kullanılmasıdır. Örneğin ; اِقْرَأْ بِسْمِ اللَّهِ اِقْرَأْ عَلَىٰ اسْمِ اللَّهِ “Allahın ismiyle oku.” anlamında olup اِقْرَأْ بِسْمِ اللَّهِ anlamında kullanılmıştır. Yani harf-i cer olan “a’lâ” (على) harfinin yerine “bâ” الباء harfi kullanıldığında, cümlenin anlamında herhangi bir bozulma olmamakla beraber anlamın, daha anlaşılır bir hale geldiği açıktır. Bu gibi durumlarda kullanılan “a’lâ” (على) harf-inin, harf-i cer olan “bâ” الباء anlamında olduğu açıktır.

“a’lâ” (على) harf-i cerin ifade ettiği anlamlardan sekizincisi “istidrak” dır.¹¹⁵ İstidrak: kendisinden önce geçen cümlede oluşan şüpheyi kaldırmak demektir.¹¹⁶ Örneğin; فَلَا تَدْخُلُ الْجَنَّةَ لِسُوءِ صَنِيعِهِ عَلَىٰ أَنَّهُ لَا يَبْأَسُ مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ “Falan kişi

¹¹¹ Ra’d, 13/6.

¹¹² el-Galâiyînî, *age*, 622.

¹¹³ Mutaffifin, 83/2.

¹¹⁴ el-Galâiyînî, *age*, 622–623.

¹¹⁵ el-Galâiyînî, *age*, 623.

¹¹⁶ el-Galâiyînî, *age*, 623.

amelinin kötü olması sebebiyle cennete giremez. Fakat yine de Allah'ın rahmetinden ümit kesmiş değildir.” İşte bu cümlede fakat anlamını ifade eden harf, harf-i cer olan “a’lâ” (على) harfidir. “fakat” anlamı da istidrak anlamının Türkçe karşılığıdır.

Harf-i cerlerden dokuzuncusu; “fi” (فى) harfidir. (-de, -da, içine-içinde, zarfında, esnasında, hakkında...) “fi” (فى) harfinin cümlede ifade ettiği anlamlar yedi tanedir.

“fi” (فى) harf-i cerin ifade ettiği anlamlardan birincisi: zarfiyet (içerdenlik) tir.¹¹⁷ İster gerçek (hakiki), ister mecâzî zarfiyyet olsun fark etmez, “fi” (فى) harfinin ifade ettiği asıl anlam budur. Hakiki ve mecâzî zarfiyyeti birer örnekle açıklayacak olursak; رَأَيْتُ التَّلَامِيذَ فِي الْمَدْرَسَةِ “Öğrencileri okulun içinde gördüm.” hakiki zarfiyete, نَظَرْتُ فِي الْكِتَابِ “Kitabın içine baktım.” ise mecâzî zarfiyete örnek olarak zikiredebilir.

“fi” (فى) harf-i cerin ifade ettiği anlamlardan ikincisi sebebiyettir.¹¹⁸ Bunu bir örnekle açıklayacak olursak; دَخَلَتْ امْرَأَةً النَّارَ فِي هَرَّةٍ حَبَسَتْهَا “Bir kadın hapsettiği bir kedi sebebiyle cehenneme girdi.”¹¹⁹ Hadisinde harf-i cer olan “fi” (فى) görüldüğü gibi sebep anlamında kullanılmıştır.

“fi” (فى) harf-i cerin ifade ettiği anlamlardan üçüncüsü; zarf olan ve beraberlik anlamı ifade eden “مع” anlamında kullanılmasıdır.¹²⁰ Bunun en bariz örneği; A’râf sûresinin 38. ayetidir. قَالَ ادْخُلُوا فِي أُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِكُمْ “Allah buyuracak ki:¹²¹ Sizden önce geçmiş (cin ve insan) toplulukları arasında sizde ateşe girin.” âyetinde “فى امم” sözcüğünün yerine “مع امم” getirildiğinde anlamın daha anlaşılır bir hale geldiğini görmekteyiz. Dolayısıyla bu ve benzeri kullanımlarda “fi” (فى) harfinin مع anlamında kullanıldığını söyleyebiliriz.

¹¹⁷ el-Galâiyînî, *age*, 624.

¹¹⁸ el-Galâiyînî, *age*, 624.

¹¹⁹ el-Galâiyînî, *age*, 624.

¹²⁰ el-Galâiyînî, *age*, 624

¹²¹ A’râf, 7/38.

“fi” (فى) harf-i cerin ifade ettiği anlamlardan dördüncüsü; (على) harf-i cerin anlamı olan استعلاء (üzerinde) anlamında kullanılmasıdır.¹²² Bununda en açık örneği Tâhâ sûresinin yetmiş birinci ayeti olan وَأَصْلَبُّكُمْ فِي جُذُوعِ النَّخْلِ “...ve sizi hurma dallarına asacağım.”¹²³ âyetinde Firavun’un Hz. Musa’ya inanan sihirbazları hurma dallarının içine değil de üzerine asması kast edilen mana olduğundan, buradaki harf-i cer olan “fi” (فى) üzerinde anlamı ifade eden ve aynı şekilde harf-i cer olan “a’lâ” على anlamında kullanıldığı açıktır.

“fi” (فى) harf-i cerin ifade ettiği anlamlardan beşincisi; mukayese (kıyaslama) dir.¹²⁴ Bu anlamda kullanılan “fi” (فى) harf-i ceri cümlede kendisinden önceki ismin, kendisinden sonraki isme kıyasla daha düşük olduğunu ifade eder. Örneğin; فَمَا مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فِي الْآخِرَةِ إِلَّا قَلِيلٌ “Hâlbuki dünya hayatının sağladığı fayda ahretinkine göre (kıyasla) pek azdır.”¹²⁵ âyetin anlamından da anlaşılacağı üzere buradaki harf-i cer olan “fi” (فى) ayete mukayese anlamı katmıştır.

“fi” (فى) harf-i cerin ifade ettiği anlamlardan altıncısı; ilsak (yapışma, birleşme) anlamını ifade eden “الباء- bâ” harf-i cer’in anlamında kullanılmasıdır.¹²⁶

“fi” (فى) harf-i cerin ifade ettiği anlamlardan yedincisi; “ilâ” الى harf-i cerin asıl ifade ettiği anlam olan intihai gaye (bir gayenin başlangıcı) anlamında kullanılmasıdır.¹²⁷ Ancak “fi” (فى) harfinin bu anlamlarda kullanılması çok nadirdir.

Harf-i cerlerden onuncusu; “kâf” (الكاف) harfidir (gibi, benzer, şeklinde)¹²⁸ cümlede ifade ettiği anlamlar dört tanedir.

¹²² el-Galâyînî, *age*, 625.

¹²³ Tâ-Hâ, 20/71.

¹²⁴ el-Galâyînî, *age*, 625.

¹²⁵ Tevbe, 9/38.

¹²⁶ el-Galâyînî, *age*, 625.

¹²⁷ el-Galâyînî, *age*, 625.

¹²⁸ Meral Çörtü, *age*, 333.

Bunlardan birincisi ve asıl olanı bu harfin teşbih (benzetme) anlamında kullanılmasıdır. Örneğin; خَالِدٌ كَالْأَسَدِ “Halit aslan gibidir” cümlesinde benzetme yapan edat harf-i cer olan “kâf” (الكاف) harfidir.

Bu harfin cümlede ifade ettiği anlamlardan ikincisi; tâ’lil (neden, niçin) anlamıdır. Buna örnek olarak bakara süresinin 198. ayetini zikredebiliriz.¹²⁹ وَادْكُرُوهُ كَمَا هَدَاكُمْ “Sizi hidayet ettiği için Allah’ı anın.” Bu ayetteki “için” anlamını ifade eden sözcük, harf-i cer olan “kâf” (الكاف) dir.

“kâf” (الكاف) harf-inin cümlede ifade ettiği anlamlardan üçüncüsü; “a’lâ” على harf-i cer anlamında kullanılmasıdır. Örneğin; “كُنْ كَمَا كُنْتَ” “Hangi ahlak üzerinde isen orda sabit dur.” Bu cümlede üzerinde anlamı ifade eden sözcük, harf-i cer olan “kâf” (الكاف) harfidir.

“kâf” (الكاف) harfinin cümlede ifade ettiği anlamlardan dördüncüsü; te’kid (pekiştirme) anlamıdır. Örneğin; لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ “Onun bir benzeri yoktur.” Cümlesindeki “kâf” harf-i ceri zaittir, cümleye pekiştirme anlamı katmıştır.

Harf-i cerlerden on birincisi; “lâm” (اللام) harfidir. (için, dolayı, sebebiyle, -e, -a, lehine, adına, -in, vardır...) Cümlede ifade ettiği anlamlar on beş tanedir.

Birincisi; mülkiyet (mülkün aidiyetini) ifade etmek için kullanılır. Bu manada kullanılan “lâm” (اللام) harfi iki zat arasında kullanılır ve üzerine geldiği ismin, mülkün sahibi olduğunu ifade eder. Örneğin; الدَّارُ لِسَعِيدٍ “Ev Sait’indir.”

“lâm” (اللام) harfinin ifade ettiği ikinci anlam; ihtisas (özel kılma) dır.¹³⁰ İhtisas anlamında kullanılan “lâm” (اللام) harf-i ceri, cümlede bir özellik ve bir zat arasında kullanılmaktadır. Örneğin; النَّجَاحُ لِلْعَامِلِينَ “Başarı çalışanlarındır.” yani başarı çalışanlara özgü olan bir özelliktir.

¹²⁹ Bakara, 2/198.

¹³⁰ el-Galâyînî, *age*, 627.

“lâm” (اللام) harfinin cümlede ifade ettiği anlamlardan üçüncüsü: nispet (alakalandırma)’dir. Bu anlamda kullanılan “lâm” (اللام) harfi, mülkiyet anlamında kullanılan “lâm” (اللام) harfi gibidir. Ancak buradaki “lâm” (اللام) harfinin kendisine geldiği isim sahiplik yapamamaktadır. Örneğin; اللجام للفرس “Gem atındır.” Buradaki “lâm” (اللام) harf-i cerin mecrûru doğrudan bir sahiplik yapamadığından, bu gibi harf-i cerlerin ifade ettiği anlamın “nisbet”, “şibhi mülkiyet” olduğunu söylemişlerdir.¹³¹ Bazı âlimler bu ma’nada kullanılan “lâm” (اللام) harfinin bir önceki anlamda kullanılan “lâm” (اللام) harfi gibi “ihtisas” anlamında kullanıldığını söylemişlerdir.¹³²

“lâm” (اللام) harfinin cümlede ifade ettiği anlamlardan dördüncüsü: tebyin (açıklama)’dir. Bu lâm’a cümlede açıklayıcı “lâm” (اللام) denmesinin sebebi; bu “lâm” (اللام) cümlede geldiğinde kendisinden sonra gelen ismin, kendisinden önce geçen âmile mef’ûlün bih olduğunu ifade etmesindedir. Bu durumda kullanılan “lâm” (اللام) harf-i cerin âmili de taaccüp fiili veya ism-i tafzîldir. Örneğin; خَالِدٌ أَحَبَّ لِي مِنْ سَعِيدٍ cümlesindeki “lâm” (اللام) harf-i cerin mecrûru olan “ya” zamiri cümlede geçen, “ehebbe” أَحَبَّ ismi tafdîlinin mef’ûludur, dolayısıyla cümlenin anlamı “Halit beni Saidden daha çok seviyor.” anlamındadır. Ancak bu durum “ila” harf-i cerde bu şekilde değildir. Yani “ila” harf-i cerinden sonra gelen mecrûr “ila” harfinden önce geçen âmilin mef’ûlu konumunda olmayıp fâili konumundadır. Dolayısıyla خَالِدٌ أَحَبَّ إِلَيَّ مِنْ سَعِيدٍ cümlesi “ila” harf-i cer ile kullanılırsa cümlenin anlamı “Halit bana Saitten daha çok sevimlidir.” şeklinde olur.¹³³

“lâm” (اللام) harfinin cümlede ifade ettiği anlamlardan beşincisi; illet (sebep) dir.¹³⁴

Örneğin ; إِنَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِمَا أَرَاكَ اللَّهُ “İnsanlar arasında Allah’ın sana gösterdiğine göre hükmedesin diye hakkı içeren kitabı sana

¹³¹ el-Galâyînî, *age*, 627.

¹³² el- Cürcânî, *age*, 13–14.

¹³³ el-Galâyînî, *age*, 627.

¹³⁴ el-Galâyînî, *age*, 627.

indirdik.”¹³⁵ Âyeti kerimesinde kullanılan “lâm” (اللام) harf-i cerin sebebiyet anlamında kullanıldığı, âyetin manasından da açıkça anlaşılmaktadır.

“lâm” (اللام) harf-inin cümlede ifade ettiği anlamlardan altıncısı; te’kid’dir yani cümlelerin i’rabında herhangi bir etkisi olmayıp sadece cümlelerin anlamını daha akıcı ve anlaşılır bir hale gelmesi için kullanılan harftir. Örnek olarak; *وملكت ما بين العراق و يثرب* bu şiirde kullanılmaktadır. Bu şiirdeki “lâm” (اللام) harf-i cerinin zait olması, herhangi bir âmile tutunmuyor olmasından kaynaklanmaktadır.

“lâm” (اللام) harfinin cümlede ifade ettiği anlamlardan yedincisi; takviye’dir.¹³⁷ Cümlede âmilin, ma’mûldan sonra geldiğinde veya âmil fiilin anlamını taşıyan bir isim olduğundan dolayı âmilin zayıflığını kuvvetlendirmek için kullanılan “lâm” (اللام) dır. Bu lâmin zaid olan lâmla aynı olduğunu dolayısıyla cümlede herhangi bir âmile tutunmadığını söyleyenler olmuşsa da meşhur olan görüşe göre, takviye lâmi cümlede takviye ettiği âmile tutunur. Örneğin; *إِنْ كُنْتُمْ لِلرُّؤْيَا تَعْبُرُونَ*¹³⁸ “Eğer rüya yorumluyorsanız, bu rüyayı da bana yorumlayın.”âyetindeki *الرُّؤْيَا* kelimesindeki “lâm” (اللام) harf-i ceri kendisinden sonra gelen *تَعْبُرُونَ* fiiline tutunur. Burada fiil sonda geldiğinden zayıf düşmüş ve bu “lâm” (اللام) , fiilin bu zayıflığını biraz da olsa hafifletilmesi için getirilmiştir ve dolayısıyla takviye (yardımcı) “lâm” (اللام) olarak isimlendirilmiştir.

“lâm” (اللام) harfinin cümlede ifade ettiği anlamlardan sekizincisi; “ilâ” الی harf-i cer anlamı olan “intiha’i gaye” yani bir gayenin başlangıcını ifade etmek için kullanılmasıdır.¹³⁹ Örneğin; *كُلٌّ يَجْرِي لِأَجَلٍ مُّسَمًّى*¹⁴⁰ “...her biri belirlenmiş bir vakte kadar akıp gitmektedir.” ayetinde *لِأَجَلٍ* kelimesindeki “lâm” (اللام) harf-i ceri “ilâ” (الی) harf-i cer anlamında kullanılmıştır. Âyetin anlamı *إِلَىٰ أَجَلٍ* şeklinde verildiğinde bir anlam değişikliği olmamaktadır.

¹³⁵ Nisa, 4/105.

¹³⁶ el-Galâiyînî, *age*, 628.

¹³⁷ el-Galâiyînî, *age*, 628.

¹³⁸ Yusuf, 12/43.

¹³⁹ el-Galâiyînî, *age*, 628.

¹⁴⁰ Ra’d, 13/2.

“lâm” (اللام) harfinin cümlede ifade ettiği anlamlardan dokuzuncusu; “istiğase” (yardım isteme) için kullanılmasıdır.¹⁴¹ Bu anlamda kullanılan “lâm” (اللام) kendisinden yardım istenen kişiye geldiğinde üstünlü, kendisi için yardım istenen kişiye geldiğinde ise esreli gelir. Örneğin; يَا خَالِدٍ لِيُكْرِمَ cümlesindeki “Halit” kelimesinin başına gelen “lâm” (اللام) üstünlü, “Bekir” kelimesinin başına gelen “lâm” (اللام) ise esrelidir. Çünkü kendisinden yardım istenen Halit, kendisi için yardım istenen ise Bekir’dir.

“lâm” (اللام) harfinin cümlede ifade ettiği anlamlardan onuncusu; taaccüp tür.¹⁴² Bu anlamda kullanılan “lâm” (اللام) harfi eğer nidadan sonraki taaccüpte kullanılırsa üstünlü okunur. Örneğin ; يَا لَلْفَرَحِ “Ne sevinç verici şey! Ne iyi!” ancak nidanın dışındaki herhangi bir taaccüp de kullanılırsa bu durumda kullanılan “lâm” (اللام) harfi i ceri esreli olduğu gibi okunur. Örneğin; “ اللَّهُ مَا يَفْعَلُ الْجَهْلُ بِالْأُمَّمِ ” “Cehaletin toplumlara verdiği zarar ne kadar da hayret vericidir.”

“lâm” (اللام) harfinin cümlede ifade ettiği anlamlardan on birincisi; “âkibet” tir.¹⁴³ Bu anlamda kullanılan “lâm”(اللام) harf-i ceri kendisinden sonraki kelimenin, kendisinden önceki kelimenin akıbetini (sonucunu) belirtmek için kullanılır. Bunu bir örnekle açıklayacak olursak; فَأَلْتَقَطَهُ آلُ فِرْعَوْنَ لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزَنًا “Firavun’un ailesi onu bulup aldı. Ama sonunda O, kendileri için bir düşman ve tasa sebebi olacaktı.”¹⁴⁴ Bu âyetteki “lâm” (اللام) harf-i cerin illet (sebepe) değil de akibet anlamında olduğunu ayetin anlamından anlamaktayız. Şöyle ki; ayetteki “lâm” (اللام) harf-i ceri şayet kendi meşhur anlamı olan illet (sebebiyet) anlamında kullanılacak olursa, ayetin anlamı şu şekilde olurdu; “Onlar Hz. Musa’yı kendilerine düşman ve tasa olsun diye almışlardır.” Bu anlamında ayetten kastedilmediği açıktır. Ancak âyetin anlamı “lâm” (اللام) harf-i cerine akibet anlamı verilerek yapılırsa anlam bakımından herhangi bir sıkıntı meydana

¹⁴¹ el-Galâyînî, *age*, 628.

¹⁴² el-Galâyînî, *age*, 628.

¹⁴³ el-Galâyînî, *age*, 628.

¹⁴⁴ Kasas, 28/8.

gelmemektedir. Çünkü bu durumda ayetin anlamı; “Onlar Hz. Musa’yı aldı. Ama akıbetinde O, onlara düşman ve tasa oldu.”¹⁴⁵

“lâm” (اللام) harfinin cümlede ifade ettiği anlamlardan on ikincisi; “a’lâ” على harf-i cerin ifade ettiği anlam olan “üzerinde” anlamıdır.¹⁴⁶ “a’lâ” (على) harf-i ceri kendi anlamında kullanıldığında mecâzî ve hakiki olarak kendi anlamını ifade ettiği gibi onun anlamında kullanılan “lâm” (اللام) harf-i ceri de aynı şekilde hakiki ve mecâzî olarak “üzerinde” anlamını ifade edebilmektedir. “lâm” (اللام) harf-i cerin hakiki “üzerinde” anlamında kullanıldığına örnek; “يَخْرُونَ لِلأَذْقَانِ سُجَّدًا” “ağlayarak yüz üstü yere kapanırlar.”¹⁴⁷ “lâm” (اللام) harf-i cerin mecâzî “üzerinde” anlamında kullanıldığına örnek olarak ise; “وَإِنْ أَسَأْتُمْ فَلَهَا” “Eğer kötülük ederseniz yine kendinize edersiniz. Yani yaptığınız kötülük sizin aleyhinizedir.”¹⁴⁸ Âyeti kerimeleri verilebilir.

“lâm” (اللام) harf-inin cümlede ifade ettiği anlamlardan on üçüncüsü; vakit anlamıdır. Bu şekilde kullanılan “lâm” (اللام) harf-i cerine “lamu’l vakt” ve “lamul tarih”de denir.¹⁴⁹ Örneğin; هَذَا الصَّبِيُّ لِسِنَةِ “Bu çocuk bir yaşındadır.”

“lâm” (اللام) harf-inin cümlede ifade ettiği anlamlardan on dördüncüsü; “ilâ” (الى) harf-i cerin ifade ettiği anlamlardan birisi olan beraberlik’tir.¹⁵⁰ Buna örnek olarak ; 151 فَلَمَّا تَفَرَّقْنَا كَأَنِّي وَمَالِكًا لِطُولِ اجْتِمَاعٍ لَمْ نَبْتَ أَيَّلَةً مَعًا “Birbirimizden ayrıldığımızda sanki benle arkadaşım Malik uzun zaman yan yana kaldığımız halde, bir gece bile yan yana uyumadık gibi geçti.” Burada “لِطُولِ” kelimesi مَعَ طُولِ anlamındadır.

¹⁴⁵ Celaleyn, *age*, 386.

¹⁴⁶ el-Galâyînî, *age*, 629.

¹⁴⁷ İsrâ, 17/107.

¹⁴⁸ İsrâ, 17/7.

¹⁴⁹ el-Galâyînî, *age*, 630.

¹⁵⁰ el-Galâyînî, *age*, 630.

¹⁵¹ el-Galâyînî, *age*, 630.

“lâm” (اللام) harfinin cümlede ifade ettiği anlamlardan on beşincisi ; “fî” فى harf-i cerin ifade ettiği anlam olan zarfıyyet (içerdenlik)’tir.¹⁵² Örneğin; وَنَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيَامَةِ “Biz kıyamet günü için (gününde) adalet terazilerini kurarız.”¹⁵³

Harf-i cerlerden on iki ve on üçüncüsü; “vâv ve tâ” (الواو ، التاء) harfleridir. Bu harflerin cümlede ifade ettikleri anlam “yemin” anlamıdır.¹⁵⁴ Ancak bu iki harf arasında kullanımda bir fark vardır şöyleki; “tâ” (التاء) harfi cümlede harf-i cer olarak kullanıldığında sadece “Allah” kelimesinin başına gelerek kullanılır. Ama “vâv” (الواو) harf-i ceri, hem Allah lafzında hem de diğer lafızlarda yemin için kullanılır.¹⁵⁵ Yani “vâv” harfinin kullanma alanı “ta” harfinden daha geniştir. Bunlara birer örnek verecek olursak;

وَالْفَجْرِ وَلَيَالٍ عَشْرٍ “Sabah aydınlığına ve on geceye yemin olsun.”¹⁵⁶ Bu âyette kullanılan vav harf-i cerlerinin her ikisi de yemin için kullanılmışlardır. “ta” harfinin yeminde kullanıldığına örnek ise; وَتَاللَّهِ لَأَكِيدَنَّ أَصْنَامَكُمْ “Allaha yemin ederim ki siz ayrılıp gittikten sonra putlarınıza bir tuzak kuracağım.”¹⁵⁷

Harf-i cerlerden on dört ve on beşinci harfler; “müz, münzü” (مذ , منذ) harfleridir. Başka, hariç, ancak, dışında, -den beri anlamlarında kullanılmaktadırlar. Bu iki harf cümlede, geçmiş zaman ifade eden mâzî fiiline gelmişlerse ifade ettikleri anlam, “min” (من) harf-i cerin anlamı olan “ibtida’i gayedir”. Bu iki harf cümlede hal (şimdiki zaman) anlamı ifade eden bir cümlede kullanılırlarsa, “fî” (فى) harf-i cerin anlamı olan içerdenlik anlamını ifade ederler. Bazen bu harfler cümlede hem “min” (من) hem de “ilâ” (الى) harf-i cerlerin anlamlarını ifade ederler. Bu harflerin söylediğimiz harf-i cerlerin anlamlarını ifade etmelerinin şartı ise; “müz, münzü” (مذ , منذ) harflerinin esre yaptıkları isimlerin nekra (belirsiz) ve sayı bildiren isimler olmasıdır. Örneğin ; مَا رَأَيْتَكَ

¹⁵² el-Galâyyînî, *age*, 630.

¹⁵³ Enbiyâ, 21/47.

¹⁵⁴ el-Galâyyînî, *age*, 630.

¹⁵⁵ Abdulhamid, *age*, 34.

¹⁵⁶ Fecr, 89/1-2.

¹⁵⁷ Enbiyâ, 21/57.

مُدُّ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ “Üç günün başından sonuna kadar seni görmedim.” anlamında olup hem “min” (من) hem de “ilâ” (الی) harf-i cerlerin anlamını ifade etmiştir.¹⁵⁸

Bu iki harfin amel etmesinin şartı ise bunların mecrûrlarının mâzî veya hal zamanlarında olup kendilerinden önceki âmilin olumsuz mâzî fiili olması gerekmektedir.¹⁵⁹ Burada mâzî fiil olduğunda zamanın nasıl hal zamanı olacağı sorusu sorulabilir. Bunun izahı; cümlenin kendisi mâzî cümlesi olsa bile cümlede kullanılan zarflardan hal (şimdiki zaman) anlamı anlaşılır. Örneğin; مَا رَأَيْتُهُ مُدُّ يَوْمًا “İçinde olduğumuz günden beri onu görmedim.” cümlesinde şimdiki zaman anlamı cümlede kullanılan “يَوْمًا” zarfından anlaşılmaktadır.¹⁶⁰

Harf-i cerlerden on dördüncüsü; “rubbe” (رُبٌّ) dir. “Olur ki, muhtemeldir ki, belki, bazı, nice” anlamlarında kullanılmaktadır.¹⁶¹ Bu harf cümlede bazen “taklil” (azlık) bazen de “teksir” (çokluk) anlamları ifade etmektedir. Cümlede kullanılan bu harf cümlenin istediği anlama göre azlık veya çokluk anlamlarında kullanılır. “rubbe” (رُبٌّ) harfinin cümlede azlık anlamı ifade etmesinin örneği;

أَلَا رُبٌّ مَوْلُودٍ وَلَيْسَ لَهُ أَبٌ وَذِي وَدٍ لَمْ يَلِدْهُ أَبَوَانِ

“Çok az çocuk vardır ki babası olmadan dünyaya gelmiştir (Hz. İsa gibi) Bazı çocuklar da vardır ki, ne annesi ne de babası (Hz. Âdem gibi) vardır.”¹⁶² “rubbe” (رُبٌّ) harfinin cümlede teksir (çokluk) anlamı ifade ettiğinin örneği; رُبُّ كَاسِيَةٍ فِي الدُّنْيَا عَارِيَةٌ; “Dünyada elbiseleri çok güzel insanlar vardır ki, ahiret gününde bunlar çıplak kalacaklardır.”¹⁶³ “rubbe” (رُبٌّ) harf-i cerin amel etmesinin şartı ise mecrûrunun nekra (belirsiz) bir isim olması ve bu isimde bir sıfat alması gerekir. Gelen bu sıfat da tekil veya cümle olarak gelebilir. Örneğin ; رُبُّ رَجُلٍ كَرِيمٍ رَأَيْتُهُ ; cümlesinde “rubbe” (رُبٌّ) harfinden sonra gelen mecrûr (esreli) isim, “رَجُلٍ” kelimesidir, ve bu kelimedden sonra gelen “كَرِيمٍ” kelimesi, tekil bir kelime olduğu

¹⁵⁸ el-Galâyînî, *age*, 630.

¹⁵⁹ el-Galâyînî, *age*, 631.

¹⁶⁰ el-Galâyînî, *age*, 631.

¹⁶¹ Meral Çörtü, *age*, 333.

¹⁶² el-Galâyînî, *age*, 631.

¹⁶³ el-Galâyînî, *age*, 632.

halde sıfat olmuştur. “rubbe” (رُبَّ) harfinin mecrûruna cümlelerin sıfat geldiğine örnek; رُبَّ رَجُلٍ يَفْعَلُ الْخَيْرَ أَكْرَمَتْهُ (رجل) kelimesidir ve kendisinden sonra gelen يَفْعَلُ الْخَيْرَ cümlesi fiil fâil ve mef’ûldan oluşan bir cümle olup, cümlelerin tamamı harf-i cerin esrelediği ismin sıfatı olmuştur. Ancak az da olsa “rubbe” (رُبَّ) harfinin mecrûru sıfat almadan da gelebilir.¹⁶⁴ Örneğin; رُبَّ كَرِيمٍ جُبَّانٌ “Bazı iyi insanlar korkaktır.” cümlesinde harf-i cerin mecrûru herhangi bir sıfat almadan kullanılmıştır.¹⁶⁵

On beş, on altı ve on yedinci harf-i cerler; “halâ, a’dâ ve hâşâ” (خلا عدا حاشا) harfleridir. Bunlar Arap dilinde hem harf hem de fiil olarak kullanılmışlardır. Bu edatlardan “hâşâ” (حاشا) kelimesinin harf olarak kullanılması fiil olarak kullanılmasından daha meşhur ve yaygındır. Ancak “halâ, a’dâ” (خلا عدا) edatları “hâşâ” (حاشا) edatının tam tersi olarak kullanımları meşhur olmuştur.¹⁶⁶ Yukarıda geçen bu üç edat fiil olarak kullanılırlarsa başlarında “mâ” (ما)-i masdariyye (kendisinden sonraki fiili masdara çeviren edat) gelirse bu üç edattan sonra gelen isim sadece üstün olarak okunur. Bu kullanımda bu üç edatın fiil oldukları kesindir. Çünkü kendisinden sonraki fiili mastara çeviren “mâ” (ما) edatı sadece fiillere gelmektedir ve bu durumdaki isim, mef’ûlün bih olduğundan üstünlü okunur.¹⁶⁷

Ancak yukarıda saydığımız bu üç edatın başına “mâ” (ما)-i mastariyye dediğimiz edat gelmezse bunlardan sonraki isim, esreli veya üstünlü okunabilir. Şimdi bu söylediklerimizi örneklendirelim. جَائِي الْقَوْمَ مَا خَلَا زَيْدًا veya جَائِي الْقَوْمَ مَا عَدَا زَيْدًا cümlelerinde “زيدا” kelimesinin üstün okunarak mef’ûl yapılması gereklidir. Çünkü geçen cümlede “halâ, a’dâ” (خَلَا عَدَا) edatlarının başına “mâ” (ما) edatı geldiğinden bunların fiil oldukları kesinleşmiş ve bunlardan sonra gelen isimlerinde mef’ûl olduklarını zımmen ifade etmiştir.¹⁶⁸

¹⁶⁴ el-Galâyînî, *age*, 631.

¹⁶⁵ el-Meylani, *age*, 365.

¹⁶⁶ el-Galâyînî, *age*, 590–591.

¹⁶⁷ el-Meylani, *age*, 370.

¹⁶⁸ el-Galâyînî, *age*, 590–591.

Harf-i cerlerden on sekizincisi; “key” (كَيْ) harfidir. “için, -diğ için, -mek için -mesi için, yüzünden, -den dolayı, uğruna, -sın diye, -mek üzere, tâki” anlamlarında kullanılmaktadır.¹⁶⁹ Bu harf, “lâm” (اللام) harf-i cer anlamında olup sebebiyet anlamını ifade etmektedir. Bu harf Arap dilinde sadece soru edatı olan “mâ” (مَا)-i istifhamiyeye gelir ve onu mahallen esre yapar.¹⁷⁰ Örneğin; كَيْمَهُ فَعَلْتُ cümlesi “ لِمَ ” “Niçin yaptın?” anlamında olup, soru için kullanılmıştır.

Harf-i cerlerden on dokuz ve yirincisi; “metâ” (مَتَّى) (ne zaman) ve “la’lle” (لَعَلَّ) belki, umulur ki, ola ki, ihtimâl ki, muhtemeldir, sanılmaktadır, her halde, olmalı, korkarım ki anlamlarında kullanılmaktadır.¹⁷¹ Bu iki edattan “metâ” (مَتَّى) Hüzeyl kabilesine göre “la’lle” (لَعَلَّ) ise Ukayl kabilesine göre harf-i cerdir. Cumhura göre ise “metâ” (مَتَّى) harf-i şart, “la’lle” (لَعَلَّ) ise “inne” ve kardeşlerinden bir edat olup mübtedâ ve haberden oluşan isim cümlesine gelen edatlardandır.¹⁷²

Harf-i cerlerle ilgili bazı kurallar;

A. Harf-i cerlerden sonra “mâ” (مَا)’i kâffe “âmilleri amelden düşüren”, “ma” edatının kullanılması konusuna değinecek olursak, yukarıda ismi geçen “mâ” edatı, harf-i cerlerden “bâ, min, a’n” (مِنْ، عَنْ، الْبَاءُ) edatlarının başında kullanılır. Diğer âmillerde yaptığı amelden düşürme işini burada yapmaz. Yani bu “ma” edatı yukarıda ismi geçen harflere geldiğinde bu harflerin cer ameli yapmasını engellemez. Konuya bir örnek verecek olursak; ¹⁷³ فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لَنْتَ لَهُمْ “Sen onlara sırf Allah’ın lütfü sayesinde yumuşak davrandın.” âyetinde “الباء” harf-i cerine “ma ‘i kâffe” geldiği halde harf-i cerin kendisinden sonra gelen “رَحْمَةٍ” kelimesini esre yapmasına engel olmamıştır.

B. Harf-i cerlerin kıyasî olarak kelimedden atıldığı yerler altı tanedir.

¹⁶⁹ Meral Çörtü, *age*, 334.

¹⁷⁰ el-Galâyînî, *age*, 633.

¹⁷¹ Meral Çörtü, *age*, 334.

¹⁷² el-Galâyînî, *age*, 633.

¹⁷³ Âl-i imrân, 3/159.

1. “En” (أَنْ) edatından önce harf-i cerin kelimededen atılması.

Örneğin; ¹⁷⁴ وَعَجِبُوا أَنْ جَاءَهُمْ مُنْذِرٌ مِنْهُمْ “Şimdi bunlarda kendilerine aralarından bir uyarıcı gelmesine şaşırıyorlar.” bu ayetin takdiri لَأَنْ جَاءَهُمْ şeklinde olup harf-i cer olan “lâm” (اللام) harfi kelimededen atılmıştır.

2. “Enne” (أَنَّ) edatından önce harf-i cerin kelimededen atılması.

Örneğin; ¹⁷⁵ شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ “Allah, hak ve adaleti ayakta tutarak, kendinden başka ilah olmadığını bildirdi.” ayetinin takdiri بِأَنَّهُ şeklinde olup harf-i cer kelimededen atılmıştır.

3. Fiili muzârii üstün yapan “key” (كَيْ) edatından önce harf-i cerin kelimededen atılması.

Örneğin; ¹⁷⁶ فَرَدَدْنَاهُ إِلَىٰ أُمِّهِ كَيْ تَقَرَّ عَيْنُهَا “Böylelikle biz annesinin gönlü rahatlasın, gam çekmesin ve Allah’ın vaadinin gerçek olduğunu bilsin diye onu annesine geri verdik.” ayetinin takdiri لِكَيْ تَقَرَّ عَيْنُهَا şeklindedir. Meşhur görüşe göre saydığımız bu üç edattan sonra gelen fiiler mastar te’viline (şekline) çevirilip silinmiş olan harf-i cer ile mecrûr kabul edilirler. Ancak bazı âlimler, bu gibi yerlerde gelen fiilerin harf-i cerin silinmesi nedeni ile üstün olduklarını söylemişlerdir.¹⁷⁷

4. “Allah” lafzının yeminde kullanıldığında bu lafzın başında harf-i cerin silinmesi.

Örneğin; ¹⁷⁷ اللَّهُ لَأَخْدِمَنَّ الْأُمَّةَ خِدْمَةً صَادِقَةً “Allah’a yemin olsun ki ben ümmete doğru bir şekilde hizmet edeceğim” cümlesindeki Allah lafzının başındaki harf-i cer kelimededen atılmış olup aslı şu şekildedir (وَاللَّهِ)

5. “kem” (كَمْ)-i istifhamiye (soru edatı) edatının temyizinden önce harf-i cerin kelimededen atılması. Örneğin; ¹⁷⁸ بِكَمْ دَرَّهَمٍ إِشْتَرَيْتَ هَذَا الْكِتَابَ “Bu kitabı ne kadara aldın?” cümlesinde “kem” (كَمْ) edatından sonra gelen “دَرَّهَمٍ” kelimesi “kem” (كَمْ) edatının

¹⁷⁴ Sâd,38/4.

¹⁷⁵ Âl-i imrân, 3/18.

¹⁷⁶ Kasas, 28/13.

¹⁷⁷ el-Galâiyînî, *age*, 637.

teyizidir. Yani sorunun ne hakkında sorulduğunun açıklanması için getirilmiş bir ögedir. Burada kelamın aslı “من درهم” olup harf-i cer kelimeden atılmıştır. Söylediğimiz bu kural “kem” (كم) edatının başına, harf-i cer geldiği durumda gerçekleşir. Harf-i cer almayan “kem”(كم) den sonraki teyizin üstün olması ise vaciptir.¹⁷⁸

6. Harf-i cer ile başlanılan bir cümlenin cevabında aynı harf-i cerin kelimeden atılması. Örneğin; مِمَّنْ أَخَذْتَ الْكِتَابَ “Kitabı kimden aldın?” cümlesine cevap verdiğimizde (خالد) diyor ve kelimeyi esreli okuyoruz. Çünkü aslında cümlenin başında zikredilen harf-i cer “min” (من) edatı burada da vardır ve daha sonra silinmiştir. Nitekim cümlenin aslı مِنْ خَالِدٍ dir.

Harf-i cerin semâ’i olarak kelimeden çıkarıldığı yerler.

Bazı cümlelerde harf-i cer hiçbir sebebe bağlı olmadan silinir. Mecerûr (esreli) olan kelime mef’ûla (tümlece) benzetilerek üstün yapılır. Bu durumdaki isme, nahiv ilminde; المنصوب على نزع الخافض “harf-i cerin silinmesiyle üstün olan isim” denilir. Örneğin; أَلَا إِنَّ تَمُودَ كَفَرُوا رَبَّهُمْ “İşte böyle semûd kavmi rablerini inkâr etti.”¹⁷⁹ ayetindeki رَبَّهُمْ kelimesinin aslı بربههم dir. Yapılan bu işleme “hazfu isal” da denilmektedir. Yani harf-i cer silinmiş, fiil kendi başıyla (harf-i cer olmaksızın) mef’ûla (tümlece) ulaşmıştır. Bazı âlimler bunun semâ’i değil de kıyâsi olduğunu söylemişlerse de cumhur bu şekilde silinen harf-i cerin semâ’i olarak silindiği görüşündedir.¹⁸⁰ Harf-i cerin semâ’i olarak silindiği durumda mecerûr olan kelimenin üstün olmayıp esreli olarak kalması çok nadirdir. Buna örnek olarak كَيْفَ أَصْبَحْتَ “Nasıl uyudun?” cümlesine خَيْرٍ şeklinde cevap verip “خير” kelimesinin başındaki harf-i cer silindiği halde esreli olarak okumak azda olsa Araplardan rivayet edilmiştir. Nitekim kelimenin aslı بِخَيْرٍ şeklindedir.¹⁸¹

Harf-i cerlerin kısımları:

¹⁷⁸ el-Galâyînî, *age*, 637.

¹⁷⁹ Hûd, 11/68.

¹⁸⁰ el-Galâyînî, *age*, 639.

¹⁸¹ el-Galâyînî, *age*, 639.

Harf-i cerler kullanışları itibari ile üç kısma ayrılmaktadır. Bunlar; asli harf-i cerler, zaid harf-i cerler ve zaid harflere benzeyen harflerdir.¹⁸²

Asli harf-i cerler: Cümlede bir âmile anlam bakımından tutunmaya ihtiyaç duyan ve cümlede hem ifade ettiği anlam hem de î'rab bakımından kendisine ihtiyaç duyulan yani cümleden çıkarıldığında anlam ve î'rab bozukluğu meydana gelen harflerdir.¹⁸³ Zait olan harf-i cerler; î'rab konusunda kendisine gerek duyulmayan, cümlede bir âmile ihtiyaç duymayan ancak anlam bakımından da kendisinden istiğna edilmeyen harf-i cerlerdir. Çünkü bu gibi harf-i cerler cümlenin anlamını te'kid etmek için getirilmişlerdir.¹⁸⁴

Zait olan harf-i cerlere benzeyen harf-i cerler:

Bu harf-i cerler hem ma'na hem de lafız (î'rab) bakımından kendilerinden istiğna edilmeyen, cümleden çıkarıldıkları takdirde, cümlenin yapısı ve anlamının bozulduğu, ancak cümlede herhangi bir âmile tutunmama konusunda da zait olan harf-i cerlere benzeyen harflerdir.

Harf-i cerlerin zait olarak kullanıldığı yerler;

Öncelikle şunu belirtelim ki harf-i cerlerden zait olarak gelen harfler dört tanedir. Bunlar; “*min, bâ, kâf, lâm*” (من، الباء، الكاف، الام) harfleridir.¹⁸⁵ Yukarıda da söylediğimiz gibi bunların zait olmalarının anlamı î'rab yönünden olup, cümlede ifade ettikleri anlam bakımından değildir. Saydığımız harflerden “*kâf*” (الكاف) harfinin zait geldiği yerler azdır. Araplardan duyulduğuna göre “*kâf*” (الكاف) harfinin zait geldiği yerler iki tanedir.¹⁸⁶

¹⁸² el-Galâyînî, *age*, 640.

¹⁸³ el-Galâyînî, *age*, 637.

¹⁸⁴ el-Galâyînî, *age*, 637.

¹⁸⁵ el-Galâyînî, *age*, 640.

¹⁸⁶ el-Galâyînî, *age*, 640.

Birincisi; nakıs fiillerden “leyse” (ليس) nin haberinde zait olarak kullanılır.¹⁸⁷ Örneğin; كَافٍ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ âyetinde anlam bozukluğu meydana geldiğinden “kâf” الكاف harf-i zait olmuştur.

İkincisi ise; mübtedânın başında geldiği yerdir. Buna örnek olarak klasik nahiv kitaplarında bu şiir zikir edilmektedir. “لَوَاحِقِ الْأَقْرَابِ فِيهَا كَالْمَمَقُ”¹⁸⁸ bu şiirde “لَوَاحِقِ” cümlesi mübtedâdır. Kendisinden sonra gelen “فِيهَا كَالْمَمَقُ” cümlesinde ise haber, önde gelen “فِيهَا” kelimesidir. “كَالْمَمَقُ” kelimesinin başında ki “kâf” الكاف harf-i ceri zait olup “الْمَمَقُ” kelimesi mübtedâdır. Son mübtedâ (الْمَمَقُ) ve haber (فِيهَا), önce ki mübtedânın haberidir.

Sonuç olarak “kâf” (الكاف) harf-i cerin zait oluşu semâ’i olup Araplar’ın kullanışı ile sınırlıdır.

Lâm (اللام) harf-i cerin zait olarak gelmesi semâ’i ve kıyasî olmak üzere iki kısma ayrılır. Semâ’i olarak zait olması, fiil ve mef’ûlu (tümleç) arasında gelmesidir. Örneğin; نَصَرْتُ لِرَيْدٍ “Zeyd’e yardım ettim.” cümlesindeki fiil müteaddi (geçişli) bir fiil olduğundan mef’ûlu, harf-i cer olmadan da alabildiği halde mef’ûle harf-i cerin gelmesi tamamen semâ’i olup Arapların kullanmasına bağlıdır.

Lâm (اللام) harf-i cerin kıyasî olarak zait geldiği yerler ise iki tanedir. Bunlardan birincisi; cümlede mef’ûl, fiilden önce geldiğinden fiilde oluşan zayıflığı ortadan kaldırmak için kullanılan harftir. Örneğin; لِلَّذِينَ هُمْ لِرَبِّهِمْ يَرْهَبُونَ¹⁸⁹ “Rablerinden korkanlar için hidayet ve rahmet (hükümleri) vardır.” âyetinde ki “لِرَبِّهِمْ” kelimesi kendisinden sonra gelen “يَرْهَبُونَ” fiilinin mef’ûludur. Burada fiil mef’ûldan sonra geldiğinden, fiilde bir zayıflık meydana gelmiş bunu kapatması ve fiili pekiştirmesi için mef’ûlun başında harf-i cer olan “lâm” (اللام) ziyade edilmiştir. Nitekim cümlenin aslı يَرْهَبُونَ رَبَّهُمْ şeklindedir;

¹⁸⁷ el-Galâyînî, *age*, 640.

¹⁸⁸ el-Galâyînî, *age*, 640.

¹⁸⁹ A'râf, 7/154.

Lâm (اللام) harf-i cerin kıyasî olarak ziyade yapıldığının ikinci yer ise; cümlede fiilin anlamını taşıyan ve fiil gibi amel eden isme, mef'ûl (tümleç) olan ismin, başında “*lâm*” (اللام) harf-i ceri zaid olarak gelir. Burada çoğaltılan “*lâm*” (اللام) harfi de bir önceki kısımda olduğu gibi zayıf olan âmili takviye ve te'kid için getirilmiştir. Örneğin; “*مُصَدِّقٌ لِّمَا مَعَهُمْ*”¹⁹⁰ “*Ellerindeki (Tevrat) doğrulayan bir kitap gelince*” âyetinde “*limâ*” (لما) kelimesi kendisinden önce geçen مُصَدِّقٌ kelimesine îrapta mef'ûl (tümleç) olmuştur. Bu kelime fiil değildir. Ancak fiilin anlamını içinde barındırdığından fiil gibi amel edebilmektedir, amel etme konusunda zayıf olduğundan “*lâm*” (اللام) harf-i cerin bu gibi yerlerde ziyade edilip âmilde oluşan zayıflığı tedarik etmesi kıyasî olmuştur.

Harf-i cerlerden “*min*” (من) harfinin zait olarak geldiği yerler üçtür. “*min*” (من) harf-i cerin ziyade oluşu, cümlede fâilin, mef'ûlun ve mübtedânın başına gelip kendisinden önce olumsuzluk veya soru edatının gelmesi şartına bağlıdır. Bu yerlerde “*min*” (من) harfinin zait olarak gelmesi kıyasîdir. Örneğin; مَا جَاءَنَا مِنْ بَشِيرٍ وَلَا نَذِيرٍ “*Bize ne bir müjdeleyici ne de bir uyarıcı geldi.*”¹⁹¹ âyetinde fiilin öznesi üzerine gelen “*min*” (من) harfi cümlede kendisinden önce olumsuzluk edatı olan “*mâ*” (ما)-i nafiye ile birlikte geldiğinden dolayı kıyasî olarak zait olduğu kabul edilmiştir.¹⁹²

Son olarak harf-i cerlerden zait olarak kullanılan harf “*bâ*” (الباء) harfidir. Harf-i cerler arasında en çok zait olarak kullanılan harftir. Arapça’da beş yerde kullanılır.

1. *وَكَفَى* fiilinin fâilinde (öznesinde) zait olarak kullanılmasıdır. Örneğin; *وَكَفَى بِاللَّهِ* “*Gerçek bir dost(veli) olarak Allah yeter, bir yardımcı olarak da Allah kâfidir*”¹⁹³ âyetinde her iki yerde de kullanılan “*bâ*” (الباء) harf-i ceri fiilin fâiline gelmiş ve zaittir. Kelamın aslı; *كَفَى اللَّهُ وَلِيًّا وَكَفَى اللَّهُ نَصِيرًا* şeklindedir.

2. Cümlede lazimî (geçişsiz) olmayan fiilin mef'ûluna (tümlecine) geldiği yerdir. Bunun bu şekilde gelmesi sema’idir. Örneğin; *أَخَذْتُ بِرَمَامِ الْفَرَسِ* “*Atın gemini*

¹⁹⁰ Bakara, 2/89

¹⁹¹ Mâide, 5/19.

¹⁹² el-Galâyînî, *age*, 641.

¹⁹³ Nisa, 4/45.

tuttum.” cümlesi aslında أَخَذْتُ زَمَامَ الْفَرَسِ şeklinde olup “bâ” (الباء) harf-i cerin gelmesine gerek yoktur, ancak Araplar bu şekilde kullandıklarından bu ve benzeri “bâ” (الباء) harf-i cerlerin zait oldukları kabul edilmiştir.

3. Cümlenin başında “حَسْبُ” kelimesine, cümlede “نَاهِيكَ” “söylemek yeter” kelimesinden sonra, “اِذَا الْفَجَائِيَّةُ” (anidenlik anlamı) ifade eden edattan ve istifham (soru sorma) edatından sonra gelirse “bâ” (الباء) harf-i ceri zait olur. Bir örnek verecek olursak; خَرَجْتُ فَإِذَا بِالْأُسْتَاذِ “Çıktım ki karşımda öğretmen.” anlamında olan cümlede “bâ” (الباء) harf-i ceri إِذَا edatından sonra geldiğinden dolayı zait kabul edilmiştir.

4. Âmili olumsuz olan hal i’rabının başında gelen “bâ” (الباء) harf-i ceri zait olur. Örneğin; فَمَا رَجَعْتُ بِخَائِبَةٍ رِكَابُ “Biniciler istediklerini elde etmeden dönmediler.” cümlesindeki “بخائبة” kelimesindeki “bâ” (الباء) harfi ceri zait olarak kullanılmıştır.

5. Nakıs fiillerden olan “leyse” (لَيْسَ) ve onun amelini yapan “mâ” (مَا) edatlarının haberlerinde gelen “bâ” (الباء) harf-i ceri kıyasî olarak zait gelir. Bir örnek verecek olursak أَلَيْسَ اللَّهُ بِأَحْكَمِ الْحَاكِمِينَ “Allah hüküm verenlerin en âdili değil midir?”¹⁹⁴ ayeti kerimesinde “أَحْكَمِ” kelimesi kendisinden önce geçen “أَلَيْسَ” edatının haberi olduğundan bu kelimenin başında gelen harf-i cer zait olmuştur.

1.1.2. İzâfet ve Kısımları

Arap dilinde iki ismin arasında harf-i cer takdir ederek bir alaka ve aidiyeti ortaya çıkarmaya izâfet denir.¹⁹⁵ İki ismin arasında kurduğumuz alakadan meydana gelen kelimelerden ikincisinin devamlı esreli olması şarttır.¹⁹⁶ Bu iki isimden birincisine muzâf “مُضَافٌ” (tamlanan) ikincisine de muzâfun ileyh “مُضَافٌ إِلَيْهِ” (tamlayan) denir.¹⁹⁷ Söylediğimiz şekilde oluşturulan oluşuma da izâfet terkibi (isim tamlaması) adı

¹⁹⁴ Tîn, 95/8.

¹⁹⁵ el-Galâyînî, *age*, 647.

¹⁹⁶ Hüseyin Günday&Şener Şahin, *age*, 67.

¹⁹⁷ el-Galâyînî, *age*, 647.

verilir.¹⁹⁸ Arap dilinde çok yaygın bir şekilde kullanılan izâfet terkiplerinin tamamında gizli olan bir harf-i cerin varlığı çoğu nahiv âlimleri tarafından kabul edilmektedir.¹⁹⁹

Arap dilinde esreli okunması gereken isimlerden ikincisi olan muzâfun ileyh'in nasıl mecrûr (esreli) olduğu hakkında değişik görüşler olmakla beraber, tercih edilen görüşe göre izâfet terkinde muzâfun ileyhi'yi esre yapanın, kendisinden önce olan muzâf kelimesinin olduğu söylenmektedir.²⁰⁰ Her ne kadar izâfet terkinde gizli olan harf-i cerlerin muzâf ileyhi'yi esre yaptığı söylense de bu görüş âlimler yanında kabul görmemiştir.

Arap dilinde izâfet terkihi takdir edilen (gizlenen) harf-i cerlere göre dört kısma ayrılır. Bunlar sırasıyla izâfe-i lamiyye (içinde “*lâm*” (اللام) harf-i cerin gizli olduğu izâfet terkihi), izâfe-i beyaniyye (içinde “*min*” من harf-i cerin gizli olduğu izâfet terkihi), izâfe-i zarfiyye (içinde “*fi*” (فى) harf-i cerin gizli olduğu izâfet terkihi) ve izâfe-i teşbihîyye, (içinde “*kâf*” (الكاف) harf-i cerin gizli olduğu izâfet terkihi) dir.²⁰¹ Şimdi izâfenin bu dört kısmını açıklayalım.

1. İzâfe-i Lamiyye: Adından da anlaşılacağı üzere, içinde “*lâm*” (اللام) harf-i cerin gizli olduğu izâfet terkihidir. Yapılmış olan izâfet terkinin lamiyye olduğunu anlamak için “*lâm*” (اللام) harf-i cerin en meşhur ma'naları olan “*mülkiyet*” ve “*ihtisas*” anlamlarını cümleye anlam verdiğimizde, cümleden anlaşılıp anlaşılmadığına bakılır. Şayet cümleden harf-i cer olan lamın bu anlamları anlaşılıyorsa bu durumdaki izâfet terkinde, harf-i cer olan “*lâm*” (اللام) gizli olup, izâfet terkihi, izâfe-i lamiyye olur. Örneğin; هَذَا كِتَابٌ مُحَمَّدٍ “*Bu Muhammed'in kitabıdır.*” cümlesinde “*kitap*” kelimesi kendisinden sonra gelen “*Muhammed*” kelimesine izâfet edilmiş yani aralarında bir alaka kurulmuştur. Bu durumdaki birinci isme muzâf (tamlanan) ikinci isme de muzâfun ileyh (tamlayan) denilmektedir.²⁰² Yukarıdaki örnekte “*lâm*” (اللام) harf-i cerini takdir edersek هَذَا كِتَابٌ لِمُحَمَّدٍ şeklinde olup kitabın Muhammed'e ait olduğunu, “*اللام*” harf-i cerin ifade ettiği mülkiyet anlamından anlamaktayız. Bu ve

¹⁹⁸ Hüseyin Günday&Şener Şahin, *age*, 67.

¹⁹⁹ es-Sabban, II, 238.

²⁰⁰ es-Sabban, II, 237.

²⁰¹ el-Galâyînî, *age*, 647.

²⁰² el-Galâyînî, *age*, 647.

benzeri örneklerde bu şekilde bir yol takip edilerek izâfet terkinin lamiyye olduğunu anlayabiliriz. Başka bir örnek verecek olursak; اِشْتَرَيْتُ جِرْسَ الْبَابِ “Kapının zilini satın aldım.” cümlesinde “جرس” kelimesi kendisinden sonra gelen “الْبَابِ” kelimesine izâfet edilmiştir. Burada “lâm” (اللام) harf-i ceri takdir ettiğimizde اِشْتَرَيْتُ جِرْسًا لِلْبَابِ şeklinde olur. Bu cümlede “lâm” (اللام) harf-i ceri her ne kadar mülkiyet anlamı ifade etmese de “özel olma” anlamı ifade etmektedir. Yani zil, kapının mülkü değildir, ama ona özgü bir şeydir, başkasında kullanılmaz. Kısacası bir izâfet terkihi karşımıza çıktığında “lâm” (اللام) harf-i cerini muzâf ileyhin başına getirip anlam verdiğimizde anlamda bir bozukluk olmuyor, hatta anlam daha anlaşılır bir hal alıyorsa bu durumdaki izâfet terkihi lamiyyedir denilir.²⁰³

2. İzâfe-i Beyaniyye: “min” (من) harf-i cerin takdir edildiği izâfet çeşididir. Bu izâfenin kuralı ise cümlede gelen muzâfun ileyh (tamlayan), muzâfın(tamlananın) cinsi ise yani muzâf, muzâfun ileyhin bir parçası ise bu şekilde oluşmuş olan izâfet terkinin izâfe-i beyaniyye adı verilir.²⁰⁴ Örneğin; هَذَا بَابٌ خَشَبٍ “Bu kapı ağaçtandır.” Cümlesinde muzâf olan “بَابٌ” kelimesi, muzâfun ileyh olan “خَشَبٍ” kelimesinin bir parçasıdır. Dolayısıyla yapılan izâfet, izâfet-i beyaniyyedir.

3. İzâfe-i Zarfiyye: “fi” (فى) harf-i cerin kendisinde takdir (gizli) edildiği izâfet çeşididir. Bu izâfetnin kuralı ise şöyledir; cümlede muzâfın, muzâfun ileyhe zarf olmasıdır. Yani muzâf, muzâfun ileyhinin zamanını veya mekânını ifade etmektedir. Örneğin; ضَرَبُ الْيَوْمِ “Günün vuruşu” cümlesinde muzâf olan “ضَرَبُ” kelimesinin ifade ettiği anlam muzâfun ileyh olan “الْيَوْمِ” kelimesinde gerçekleşmiştir. Bu sebeple, yapılan izâfet, izâfet-i zarfiye olmuştur.²⁰⁵

4. İzâfe-i Teşbihiyye: Teşbih (benzerlik) anlamı ifade eden “kaf” harf-i cerin takdir (gizli) olduğu izâfet çeşididir. Bunun kuralı ise; cümlede kendisine benzetilen kelimenin, benzeyen kelimeye izâfet edilmesidir. Örneğin; اِنْتَرَّ لَوْلُؤُ الدَّمْعِ عَلَى وَرْدِ الخُدُودِ

²⁰³ el-Galâyînî, *age*, 647.

²⁰⁴ Molla Câmî, *age*, 299.

²⁰⁵ Molla Câmî, *age*, 299.

“Gül gibi yanaklar üzerine inci gibi gözyaşları saçıldı.” cümlesinde, kendisine benzetilen “لَوْلُو” kelimesi, cümlede benzeyen olan “الذَّمْع” kelimesine izafe edilmiştir.

1.1.2.1. Lâfzî ve Ma’nevi İzâfet

İzâfet terkibi (isim tamlaması), başka bir taksimle lâfzî ve ma’nevi olmak üzere iki kısma ayrılır.²⁰⁶

İsim tamlamasında muzâf olan kelime, türemiş ve camid olmak üzere iki kısımdır.²⁰⁷ Türemiş olan kelimeler ism-i fâil, ism-i mef’ûl, sıfat’ı müşebbehe ve ism-i tafdüldür. Camid olan kelimeler ise saydığımız kelimelerin dışında kalan isimlerdir. İzâfet terkinde muzâfın, türemiş ve camid olması bakımından izâfet, lâfzî ve ma’nevi olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır.

1. Ma’nevi İzâfe

Cümlede muzâf olan isim, camid (türememiş) olan bir isim olur, ma’mulu olmayan bir isme izâfet edilirse yapılan bu izâfe, izâfe-i ma’nevi olur. Örneğin; غَلَامٌ زَيْدٌ “Zeydin hizmetçisi” anlamında olan bu izâfet terkinde “غَلَامٌ” kelimesi, muzâf olan sözcüktür ve camittir. Kendisinden sonra ki “زَيْدٌ” kelimesine izâfet edilmiş ve onu esre yapmıştır. İşte cümlede bu şekilde gerçekleşen izâfet çeşitleri ma’nevi izâfet olur.²⁰⁸

Cümlede muzâf olan sözcük camid bir isim olup kendi ma’muluna izâfet edilirse, bu şekilde meydana gelen izâfeler aynı şekilde izâfe-i ma’nevi kısmına girmektedir. Buna örnek olarak mastarın kendi ma’muluna izâfet edilmesi zikredilebilir. Örneğin; أَعْجَبَنِي خُرُوجُ زَيْدٍ “Zeydin çıkması beni hayrete soktu.” cümlesinde ki “خُرُوجٌ” kelimesi mastar olduğundan türemiş olan bir kelime değildir ve kendisinden sonra gelen “زَيْدٌ” kelimesinin âmîlidir. Yani mastar, fiilin anlamını taşıyan bir isim olduğundan, fiilin yaptığı ameli yapabilmektedir ve “زَيْدٌ” kelimesini aslında kendisine fâil yapmıştır. Daha sonra fâili olan bu kelimeye izâfet edildiğinden fâili esre olmuştur. İşte

²⁰⁶ el-Galâyînî, *age*, 648.

²⁰⁷ Molla Câmî, *age*, 299.

²⁰⁸ el- Arkatani, *age*, 26.

arapçada bu ve benzeri şekilde yapılan izâfetler aynı şekilde izâfe-i ma'nevi kısmındadır.²⁰⁹

Cümlede muzâf olan isim, türemiş bir kelime olup ma'mûlu olmayan bir kelimeye izâfet edilirse (asıl ma'mul silinmişse), aynı şekilde yapılan izâfe, izâfe-i ma'nevi olur. Örneğin; خَادِمُ الدِّينِ “Dinin hizmetçisi” cümlesinde muzâf olan “خَادِمٌ” kelimesi türemiş bir kelimedir. Çünkü خَدَمَ fiilinin ismi fâilidir. Cümlede asıl olan ma'mûl silinmiş olduğundan muzâf olan خَادِمٌ kelimesi, silinen ma'mûldan sonraki isme izâfet edilmiştir. Cümlenin aslı; (أَهْلُ الدِّينِ) şeklindedir. Yani (خَادِمٌ) kelimesinin asıl ma'mûlu (أَهْلٌ) kelimesidir. Cümleden maksad anlaşıldığından muzâfun ileyh olan kelime silinmiş, muzâfun ileyh kelimesinden sonra gelen kelime, muzâfun ileyhine yerine girmiştir. Bu ve benzeri yapılmış olan izâfet çeşitleri de aynı şekilde ma'nevi olan izâfet grubuna girmektedir.

Ma'nevi olan izâfenin cümledeki faydasını kısaca anlatacak olursak; Bu tür izâfede muzâf olan kelime, muzâfun ileyh olan kelimedden tâ'rif (belirginlik) veya tahsis (belirginliğe yaklaşma) kazanır. Şöyle ki; muzâfun ileyh, cümlede mâ'rife (belirgin) bir isim ise bu durumda muzâf, muzâfun ileyhten belirginlik kazanır. Örneğin; هَذَا كِتَابٌ زَيْدٍ “Bu kitap Zeydindir”. Buradaki “كِتَابٌ” sözcüğü nekradır (belirsizdir). Kendisinden sonraki “زَيْدٍ” kelimesine izâfet edildiğinden, mârifelik (belirginlik) kazanmıştır. Çünkü muzâfun ileyh olan kelime özel isim olduğundan mârife (belirli) bir isimdir.

Ancak muzâfun ileyh, nekra (belirsiz) bir isim olduğu takdirde bu durumdaki muzâf, muzâfun ileyhten tahsis (belirginliğe yaklaşma) kazanır. Örneğin; هَذَا كِتَابٌ رَجُلٍ “Bu adamın kitabıdır.” cümlesinde muzâf olan sözcük “كِتَابٌ” kelimesi olup, kendisinden sonraki “رَجُلٍ” kelimesine izâfet edilmiştir. Muzâfun ileyh olan “رَجُلٍ” kelimesi nekra (belirsiz) olduğundan, muzâf ondan tahsis yani mârifeliğe (belirginliğe) yaklaşma elde etmiştir. Şöyle ki; هَذَا كِتَابٌ denildiğinde, kitabın kime, hangi türe, yetişkinlere mi yoksa küçüklere mi? ait olduğu bilinmemektedir. هَذَا كِتَابٌ رَجُلٍ denildiğinde, burada muzâf olan “kitap” sözcüğü kendisinden sonra gelen ve belirsiz

²⁰⁹ el-Arkatani, *age*, 26.

olan رَجُلٍ kelimesine izâfet edildiğinden mârifeliğe yakınlaşmıştır. Çünkü kitabın yetişkinlere ve erkek türüne ait olduğu anlaşılmaktadır.

Muzâfun ileyh olan kelime ister mârife (belirli), ister nekra (belirsiz) olsun, muzâf olan kelime nekralıkta (belirsizlikte) kök salmış kelimelerden biri olursa muzâf olan kelime, muzâfun ileyhten mârifelik veya tahsis (belirginliğe yaklaşma) kazanmaz. Örneğin; muzâfun ileyh olan sözcük “nazîr, şibih, misil, ğayr” (نظير، شبه، مثل، غير) gibi kelimelerden biri olursa-ki, bu kelimeler nekralıkta (belirsizlikte) kök salmışlardır bu durumdaki muzâf, muzâfun ileyh olan kelimedenden mârifelik veya tahsis kazanamaz.²¹⁰ Örneğin; جَاءَ رَجُلٌ غَيْرُكَ “Senin dışında bir adam geldi.” cümlesinde “غَيْرُكَ” kelimesi muzâf ve muzâfun ileyhten oluşmuştur. Muzâfun ileyh zamir olduğundan dolayı yukarıda söylediğimiz kurala dayanarak “غَيْرُ” kelimesinin ondan mârifelik kazandığını söylememiz gerekir. Ancak cümlenin i’rabını yaptığımızda “غَيْرُ” kelimesinin kendisinden önce geçen “رَجُلٌ” kelimesine sıfat olduğunu görmekteyiz, bu durumda da onun nekra olduğuna hüküm veriyoruz. Çünkü sıfatla mevsûf arasında ma’rife ve nekra konularında uyum olması gerekir, bu durumda mevsûf olan “رَجُلٌ” kelimesi nekra olduğundan sıfat olan “غَيْرُكَ” kelimesinin de onun gibi nekra olduğunu anlıyor ve kendisinden sonra gelen zamirden belirginlik kazanmadığına hüküm veriyoruz.

Aynı şekilde muzâf olan kelime bir zamire izâfet edilirse, bu zamir de cümlede geçen nekra (belirsiz) olan bir isme dönüyorsa bu durumdaki muzâf, muzâfun ileyhten ma’rifelik veya tahsis kazanmaz. Örneğin; جَاءَنِي رَجُلٌ وَأَخُوهُ “أخو” sözcüğü muzâf olmuş ve kendisinden sonra gelen “ه” zamirine izâfet edilmiştir. Yani muzâfun ileyh zamir olduğundan ma’rifedir, yukarıda geçen kural gereği bu cümlede muzâf, muzâfun ileyhten mârifelik kazanmış olması gerekir. Ancak burada muzâfun ileyh olan “ه” zamirinin döndüğü kelime nekra (belirsiz) olan “رَجُلٌ” kelimesi olduğundan muzâf, muzâfun ileyhten mârifelik kazanmamıştır.²¹¹

²¹⁰ el-Meylani, *age*, 219.

²¹¹ el-Galâyînî, *age*, 649.

Yukarıda anlattığımız izâfet çeşidine ma'nevi izâfet denildiği gibi hakiki, mehd (halis) izâfe de denilir. Şimdi bu izâfeye bu isimlerin verilmesinin sebeplerini açıklamaya çalışalım. Bu izâfeye ilk olarak ma'nevi izâfet denilmesinin sebebi, bu izâfenin faydasının manaya yönelik olmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim bu izâfede muzâf, muzâfun ileyhten mârifelik (belirginlik) veya tahsis (belirginliğe yaklaşma) elde eder. Bilindiği üzere bu iki özellikte manayla alakalı özelliklerdir. Bundan dolayı bu izâfeye ma'nevi izâfet denilmiştir.²¹²

Bu izâfeye hakiki (asıl) izâfe denilmesinin sebebi; izâfeden asıl maksadın, bu izâfette gerçekleştiğinden dolayıdır. Çünkü izâfeden asıl gaye, bir ismin diğer bir isimle alakasının kurulup, yani muzâfın muzâfun ileyhe nisbetinin gerçekleştirilmesidir. İşte bu alakanın bu izâfede tam bir şekilde gerçekleştiğinden dolayı bu izâfeye hakiki (asıl) izâfe denilmiştir.²¹³

Bu izâfeye, izâfe-i mahde (halis izâfe) denilmesinin sebebi ise muzâf ve muzâfun ileyh arasındaki alakanın ortadan kalkma ihtimalin olmayışındandır. Yani bu izâfede muzâf ve muzâf ileyhin birbirinden ayrılması imkânsızdır. Bu sebepten ötürü bu izâfeye “*halis izâfe*” anlamında olan izâfe-i mahde denilmiştir.²¹⁴

2. Lâfzî İzâfet

Cümlede türemiş olan bir ismin kendi ma'mulu olan bir isme izâfet edilmesidir. Yani cümledeki ism-i fâilin mef'ûluna, ism-i mef'ûlun naibi fâiline, sıfatı müşebbehenin fâiline olan izâfesine lâfzî izâfet denir. Örneğin; بَكْرٌ ضَارِبٌ خَالِدٍ “*Bekir Halid'i dövendir.*” cümlesindeki “ضَارِبٌ” sözcüğü ism-i fâildir. Kendisinden sonra gelen “خَالِدٍ” kelimesine izâfet edilmiştir. Cümlenin aslını ele aldığımızda; بَكْرٌ ضَارِبٌ خَالِدًا şeklindedir. Yani بَكْرٌ kelimesi mübtedâdır. Kendisinden sonra gelen “ضَارِبٌ” kelimesi onun haberi olup kendisinden sonra gelen خَالِدًا kelimesini üstün yapmış ve

²¹² eş-şeyh Nureddin Abdurrahman b. Ahmed Molla Camî, *Elfevaidu'd-Diyaiyye fi Şerhi'l Kafiyeti finnahv*, Haşemi Yayınevi, İstanbul, 2017.

²¹³ el- Galâyîni, *age*, 649.

²¹⁴ el- Galâyîni, *age*, 649.

kendisine mef'ûl yapmıştır. İşte cümlede bu ve benzeri izâfet çeşitlerine lâfzî izâfet denilmektedir.²¹⁵

Lâfzî olan izâfet tâ'rif (belirginlik) ve tahsis (belirginliğe yakınlaşma) faydası vermez yani muzâf olan kelime muzâf ileyhten mârifelik veya muhassaslık kazanmaz. Ancak lâfzî izâfenin sağladığı fayda; adından da anlaşılacağı üzere cümledeki kelimelerin lafzına yöneliktir. Yani müfret (tekil) olan isimlerde muzâfın tenvidinden, tesni (ikil) cemi (çoğul) olan isimlerde de muzâfın bu kelimelerin sonunda bulunan “nun” harflerinden soyutlanması ve bu sebeple kelimedede bir hafifliğin meydana gelmesidir.²¹⁶ Örneğin ; جَائِي بِكُرٍ نَاصِرٍ زَيْدٍ “Zeyd’e yardım eden Bekir bana geldi.” cümlesinde muzâf olan “ناصر” kelimesi, izâfe yapılmadan önce “نَاصِرٌ” şeklinde olup tenvinliydi. İzâfet yapıldıktan sonra tenvini silindi. Bunun nedenini açıklayacak olursak; tenvin cümlede ittisalin (bitişikliğinin), izâfet ise infisalin (ayrılığın) göstergesidir. Herhangi bir cümlede birbirine zıt olan bu iki alâmetin yan yana gelmesi mümkün olmadığından dolayı ikisinden birisinin silinmesi gerekir.

İzâfe-i lâfziyenin belirginlik ve muhassaslık faydasını sağlayıp sağlamadığını, bu izâfe-i'nin ifade ettiği zamana bağlayan âlimler vardır.²¹⁷ “Yani izâfe-i lâfziyyede sıfat (türemiş) olan isim eğer şimdiki zaman veya gelecek zaman anlamında kullanılmış ise bu durumda olan muzâf yukarıda da belirttiğimiz gibi muzâfun ileyhten mâ'rifelik veya muhassaslık elde edemez. Ancak muzâf olan kelime cümlede geçmiş zaman anlamında kullanılmış ise bu durumdaki muzâf, muzâfun ileyhten mâ'rifelik ve muhassaslık kazanabilir” demişlerdir. İbn-i Mâlik'in meşhur “Elfiyye” adlı kitabının şerhlerinden olan “Sabban” kitabının anlattıklarını özetle burada anlatmamız konunun tam bir şekilde anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Sıfat (türemiş) olan isim, cümlede merfu (ötreli) olup mâ'muluna izâfet edilmişse, bu yapılan izâfe, izâfe-i lâfziyyedir. Burada türemiş olan ismin zamanının hal, mâzî veya istikbal (gelecek zaman) olması, durumu değiştirmez.²¹⁸

²¹⁵ Molla Camî, *age*, 304.

²¹⁶ Molla Camî, *age*, 304.

²¹⁷ el-Arkatani, *age*, 27.

²¹⁸ es-Sabban, *age*, II, 239.

Ancak sıfat (türemiş) isim olan muzâf, mâ'mulundan üstünlü olana yani ismi fâilin, mef'ûluna veya ismi mef'ûlun, ikinci mef'ûluna izâfesi şeklinde ise bu durumda yapılan izâfede tafsil vardır. Şöyle ki; bu durumda gelen muzâf, cümlede hal (şimdiki zaman) veya istikbal (gelecek) zaman anlamlarında kullanılmış ise yapılan izâfet lafzi olur. Ancak yukarıda söylediğimiz şekilde olup cümlede ifade ettiği zaman mâzî (geçmiş) zaman ise yapılan izâfe ma'nevi izâfet olur. Büyük nahiv âlimlerinden olan İmam Razî mâzî zamanında olan türemiş ismin mâmuluna olan izâfesinde istimrarı (devamlılığı) şart koştuğundan bu şekilde yapılan izâfenin de aynı şekilde lafzi izâfet olduğunu söylemiştir.

İmam Teftâzânî (ö. 792/1390)²¹⁹ ise bu durumdaki türemiş olan isimden mâzî (geçmiş zaman) kast ediliyorsa ma'nevi, hal (şimdiki) veya istikbal zamanları kast ediliyor ise yapılan izâfenin lafzi olduğunu söylemiştir.²²⁰

Yukarıda anlattığımız bu izâfeye lafzi izâfe denildiği gibi mecâzî izâfe ve izâfe-i gayri mahd (halis olmayan) izâfede denilir.²²¹ Şimdi bu izâfeye verilen bu isimlerin sebebini kısaca açıklayalım. Bu izâfeye lafzi izâfet denilmesinin sebebi, adından da anlaşılacağı üzere bu izâfenin faydasının lafza yönelik olmasındandır. Nitekim bu izâfede muzâftaki tenvin veya nunların silinmesiyle muzâfta bir hafiflik meydana gelmektedir.²²²

Bu izâfeye mecâzî izâfet denilmesinin sebebi ise; yapılan izâfede muzâf, muzâfun ileyhten, ma'nevi izâfede olduğu gibi mârifelik veya tahsislik kazanamıyor. Dolayısıyla yapılan izâfet, izafenin gereğini yerine getirmediğinden bu şekilde bir isimle isimlendirilmiştir. Bu izâfeye izâfe-i gayri mahde (halis olmayan) izâfet denilmesinin sebebi ise; izâfe'i lafziyyede ki muzâf ve muzâfun ileyh, izâfe-i ma'neviye de olduğu gibi birbirine yapıştirılmamıştır. Dolayısıyla muzâfın muzâfun ileyhten ayrılması mümkün olduğundan bu izâfeye halis olmayan, yani birbirinden ayrılabilen anlamına gelen izâfet'i gayri mahd denilmiştir.²²³ Örneğin; هَذَا الرَّجُلُ طَالِبٌ عِلْمٍ “Bu adam ilim talep ediyor.” anlamındaki cümlede muzâf olan طَالِبٌ kelimesini muzâfun ileyh olan

²¹⁹ Şükrü Özen, “Teftâzânî” *DİA*, TDV, Yayınları, İstanbul, 2011, XL, 299–308.

²²⁰ es-Sabban, *age*, II, 239.

²²¹ el- Galâyînî, *age*, 649.

²²² Molla Camî, *age*, 649 298.

²²³ el- Galâyînî, *age*, 649.

عِلْمَ kelimesinden ayırıp عِلْمًا هَذَا الرَّجُلُ طَالِبٌ şeklinde ikisini de tenvinli okuyup birbirinden ayırmamız mümkündür.²²⁴

İzâfe ve kısımlarını anlattıktan sonra izâfe ile ilgili bazı önemli konuları zikretmemiz konunun daha faydalı ve anlaşılır bir hal almasını sağlayacaktır.

İlk olarak muzâf ile ilgili bazı hükümleri ele alalım. Muzâf olan kelimedede iki özelliğin bulunması gerekmektedir. Bunlar; muzâfın tenvin, tesniye (ikil) ve cemi (çoğul) nun'larından, izâfe-i ma'nevîde de “el” takısından soyutlanması, izâfe-i lafziyede de muzâf tekil isim olursa aynı şekilde “el” takısından soyutlanması gerekir. Ancak lafzi olan izâfede muzâf, ikil ve çoğul olursa “el” takısı alabilir.²²⁵

Muzâf ile ilgili olarak diğer bir kural ise, muzâfın bazı durumlarda muzâfun ileyhten erilik-dişilik kazandığıdır. Yani cümlede muzâf müzekker (eril), muzâfun ileyhde müennes bir kelime olduğunda muzâf, muzâfun ileyh olan kelimededen müenneslik kazanabildiği gibi bunun aksi durumunda da aynı kural geçerlidir.²²⁶ Ancak yukarıda söylemiş olduğumuz kural, cümlede muzâfın silinebilip, muzâfun ileyhin de onun yerine girebilmesi şartına bağlanmıştır. Muzâfın, muzâfun ileyhten müenneslik kazanmasının örneği; قُطِعَتْ بَعْضُ أَصَابِعِهِ “Bazı parmakları kesildi.” anlamındaki cümlede muzâf olan “بَعْضُ” kelimesi kendisinden sonra gelen ve muzâfun ileyh olan “أَصَابِعِهِ” kelimesinden müenneslik kazanmıştır. Nitekim müennes olarak kabul edildiğinden kendisinden önce gelen fiil, müennesler için kullanılan şekliyle kullanılmıştır.²²⁷

Muzâfın, muzâfun ileyhten müzekkerlik aldığına örnek olarak Âraf süresinin 56. ayeti إِنَّ رَحْمَةَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ “Muhakkak ki iyilik edenlere Allah’ın rahmeti çok yakındır²²⁸.” verilebilir. Nitekim ayette muzâf olan “رَحْمَةٌ” kelimesi, muzâfun ileyh olan (اللَّهُ) kelimesinden müzekkerlik almıştır. Cümleye de müzekkerlik muamelesi yapılmıştır.

²²⁴ el- Galâyînî, *age*, 649.

²²⁵ el-Galâyînî, *age*, 651.

²²⁶ ibn Malik, *age*, 33.

²²⁷ el-Galâyînî, *age*, 651.

²²⁸ A’raf, 7/56

Yukarıda söylediğimiz şart yerine gelmezse yani muzâf silinip muzâfun ileyh onun yerine giremiyorsa, bu durumda muzâf olan kelime muzâfun ileyh olan kelimedenden müzekkerlik veya müenneslik kazanamaz. Örneğin; جَاءَ غُلَامٌ فَاطِمَةَ ، سَافَرَتْ غُلَامَةٌ خَلِيلٍ örneklerinde muzâf olan “غُلَامٌ ، غُلَامَةٌ” kelimeleri silindikleri takdirde muzâfun ileyh olan kelimeler, onların yerine giremediğinden dolayı, muzâflar muzâfun ileyhlerinden müzekkerlik veya müenneslik alamazlar.

1.1.3. Tâbi’ler ve Kısımları

Arap dilinde “*tabi*” kelimesi ism-i fâil olup “*uyan*” anlamında kullanılmaktadır. Terim anlamı ise; aldığı i’rabı herhangi bir âmil sebebiyle almayan, kendisinden önce geçen kelimenin aldığı i’rabın aynıyla i’rablanan kelimelere tâbi’ler denir.²²⁹ Arap dilinde tabi’ler beş tanedir. Bunlar; sıfat, te’kîd, bedel, atf-ı beyan ve atf-ı nesak’dır. Saydığımız bu isimler kendilerinden önceki ismin i’rabına uyduklarından dolayı Mecrûrât konusunda da zikredilirler. Çünkü bunlardan önceki ismin i’rabı yukarıda söylediğimiz sebeplerden ötürü esreli olursa, bunlardan sonra gelen ve tabi ismiyle isimlendirdiğimiz bu isimlerinde esreli olmaları gerekir.

Yukarıda saydığımız tabi’leri sırasıyla açıklamamız konunun daha iyi anlaşılması açısından önemlidir.

Tabi’lerden birincisi sıfattır. Buna vasf ve naat kelimeleri de isim olarak kullanılır. İlk olarak şunu belirtmeliyiz ki saydığımız bu beş kelimedenden önce geçen kelimeye Metbûu (kendisine tabi’ gelen) denir.

1.1.3.1. Sıfat

1. Sıfat; türemiş veya türemiş bir isme çevirilebilen, ma’rife (belirli) olan isimlerde kendisinden sonra gelen ismi açıklayan,²³⁰ nekra (belirsiz) olan isimlerde de kendisinden önceki ismi belirginliğe yaklaştıran tâbi’dir.

Kendi arasında iki kısma ayrılmaktadır.

²²⁹ Meral Çörtü, *age*, 346.

²³⁰ Abdulhamid, *age*, 214.

a. Hakiki Sıfat

b. Sebebi Sıfat

Hakiki sıfat; cümleye geldiğinde, kendisinden önce geçen mevsûfa (kendisi için sıfat gelen) gizli bir zamiri ötre yapıp, mevsûfa dönderen isme denir. Örneğin; **جَاءَ مُحَمَّدٌ** **الْعَاقِلُ** cümlesinde **“الْعَاقِلُ”** kelimesi kendisinden önce geçen **“مُحَمَّدٌ”** kelimesinin hakiki sıfatıdır. Çünkü **“الْعَاقِلُ”** kelimesinin içinde **“هو”** fâili vardır ve bu gizli zamir kendisinden önce geçen **“مُحَمَّدٌ”** mevsûfuna dönmüştür. İşte bu ve benzeri sıfatlar nahiv ilminde hakiki sıfat olarak isimlendirilmişlerdir. Başka bir ifade ile cümlede sıfat mevsûfun (kendisinden önce geçen kelimenin) bizzat kendisini açıklıyorsa bu sıfat hakiki sıfat olur.²³¹

Sebebi sıfat; cümlede kullanıldığında kendisinden sonra açık bir ismi ötre yapan ve ötre yaptığı bu isimde mevsûfa (kendisine sıfat gelene) dönen bir zamirle bitişik olan sıfatlara denir. Örneğin; **جَاءَ مُحَمَّدٌ أَفْضِلُ أَبِيهِ** *“Babası faziletli olan Muhammet geldi.”* anlamındaki cümlede mevsûf **“مُحَمَّدٌ”** kelimesidir. Sıfat ondan hemen sonra gelen **“أَفْضِلُ”** kelimesi olup kendisinden sonra gelen **“أَبُوهُ”** kelimesini ötre yapmış ve bu kelimedede de mevsûfa **“مُحَمَّدٌ”** dönen bir zamir mevcuttur. Cümlenin anlamına bakıldığında, *“fazilet”* sıfatı, hakikatte Muhammed’in babasınındır. Ancak Arap dilinin kuralı gereği *“Muhammed”* kelimesine sıfat yapılmıştır. İşte Arapçada bu ve benzeri gelen sıfatlara sıfat-ı sebebi denilir.

Cümlede sıfatın faydası, mevsûf olan isme kendi benzerleri arasında ayırt edici bir özellik katmasıdır. Bu sebeple mevsûf yani kendisine sıfat gelen isim, mârife (belirli) bir isim ise sıfatın cümleye kattığı anlam, târif (belirleme) ve izahtır. Ancak mevsûf nekra (belirsiz) olan bir isimse bu durumda gelen sıfat onu tahsis eder (belirginliğe yakınlaştırır).²³² Şimdi bu söylediğimizi bir örnekle açıklayalım.

جَاءَ خَالِدٌ الْمُجْتَهُدُ *“Başarılı olan Halit geldi”* cümlesinde **خَالِدٌ** kelimesi mevsûf olup aynı şekilde özel isim olduğundan dolayı belirli bir isimdir. Ondandan sonra gelen

²³¹ Abdulhamid, *age*, 215.

²³² el- Galâyîni, *age*, 661.

“الْمَجْتَبَى” kelimesi mevsûfun sıfatıdır. Mevsûf, belirli bir isim olduğundan dolayı kendisinden sonra gelmiş olan sıfat, belirli olan mevsûfunu daha belirgin bir hale getirmiş ve izah etmiştir.

Mevsûfun nekra (belirsiz) olupta kendisine sıfat geldiğine örnek; صَاحِبِ رَجُلًا “*Âlim olan adamla arkadaşlık yap.*” anlamındaki cümlede, mevsûf olan isim “رَجُلًا” kelimesidir. Bu kelime ayrıca nekradır (belirsizdir). kendisinden sonra gelen “عَالِمًا” kelimesi onun sıfatı olup onu tahsis etmiş (belirginliğe yaklaştırmış) tir. Nitekim kendisiyle arkadaşlık yapılması istenilen kişinin âlim olması, onu diğer arkadaşlarından ayırt etmektedir.

Sıfatın cümledeki faydalarını açıkladıktan sonra, şimdi de sıfatla ilgili konuları birkaç madde halinde ele alalım.

1-Sıfatın Şartı:

Sıfat olacak kelime aranacak en temel şart onun türemiş olan kelimelerden birisi olmasıdır. Türemiş olan kelimelere örnek olarak; ismi fâil, ismi mef’ûl, sıfatı müşebbehe, ismi tafdil, vb. mastardan türetilen kelimeler örnek olarak verilebilir. Cümlede bazen sıfatın, camid (türememiş) olan kelimelerden de geldiği olmuştaki da bu şekilde gelen sıfatın tekrar türemiş olan kelimeye te’vil edilmesi (çevrilmesi) zorunludur.²³³ Ancak sıfat cümle olarak gelirse bunu kuralın istisnası olarak sayabiliriz. Sıfat camid bir isim olduğunda türemiş bir isme çevrilmesi dokuz surette gerçekleşir. Bunlar;²³⁴

a. Mastar; sıfat olan kelime, cümlede mastar olarak gelirse bu durumda mastar olan sıfat, ismi fâile veya ismi mef’ûle çevrilir. Örneğin; أَنْتَ رَجُلٌ عَدْلٌ “*Sen adaletli bir adamsın.*” anlamındaki cümlede “عَدْلٌ” kelimesi, kendisinden önce geçen kelimenin sıfatı olduğu halde camid (türememiş) bir kelimedir çünkü mastardır. İşte bu şekilde gelen kelimeyi “عادل” şeklindeki ismi fâile çeviriyor ve sıfatın türemiş olması kaidesini korumuş oluyoruz.

²³³ el-Galâiyînî, *age*, 661.

²³⁴ el-Galâiyînî, *age*, 662.

b. İsmi işaret; sıfat olarak geldiğinde türemiş olan bir isme te'vil (çevirilir) edilir. Örneğin; أَكْرَمَ عَلِيًّا هَذَا “Bu Ali'ye ikram et.” anlamındaki cümlede ismi işaret olan “hazâ” “هَذَا” kelimesi kendisinden önce geçen “عَلِيًّا” kelimesine sıfat olmuştur. “hazâ” “هَذَا” kelimesi camid bir isim olduğundan الْمُشَارَ إِلَيْهِ “Kendisine işaret edilen” ism-i mef'ûl'a te'vil edip türemiş bir kalıba çeviriyoruz.

c. Esmâ-i sitte (altı isim); den biri olarak kullanılan “ذُو، ذَاتُ” kelimeleri cümlede sıfat olarak kullanıldıklarında, camid oldukları için, türemiş bir kelimeye te'vil edilirler. Örneğin; جَاءَ رَجُلٌ ذُو عِلْمٍ “İlim sahibi bir adam geldi.” anlamındaki cümlede “zu” (ذُو) kelimesi, kendisinden önce geçen “رَجُلٌ” kelimesinin sıfatıdır. Camid bir isim olduğundan صَاحِبٌ (sahip) anlamında olan bir ism-i fâil'e te'vil edilir.

d. “El” takısı alabilen ismi mevsuller (ilgi zamirleri); cümlede sıfat olarak kullanıldıklarında, camid isimler olduğundan aynı şekilde türemiş bir isme te'vil edilirler. Örneğin; جَاءَ التِّلْمِيذُ الَّذِي اجْتَهَدَ “Çalışkan olan öğrenci geldi.” cümlesindeki “الَّذِي” kelimesi ismi mevsul olup kendisinden önceki “التِّلْمِيذُ” kelimesine camid olduğu halde sıfat olmuştur. Bu nedenle biz bu kelimeyi cümleden anlaşılan bir ismi fâile çevirip türemiş bir hale getiriyoruz. Yani “الَّذِي” kelimesini ism-i fâil olan الْمُجْتَهِدُ” kelimesine te'vil ediyoruz.

e. Sayı isimleri; cümlede sıfat olarak kullanıldıklarında, bunlarda camid olduklarından dolayı türemiş isimlere te'vil edilirler. Örneğin; جَاءَ رِجَالٌ أَرْبَعَةٌ “Dört adam geldi.” cümlesinde ki “أَرْبَعَةٌ” sayısı, kendisinden önce geçen “رِجَالٌ” kelimesine sıfat olmuştur. Buradaki sayı ismini “أَرْبَعَةٌ” camid olduğundan dolayı مَعْدُودُونَ بِهَذَا الْعَدَدِ “Bu sayıyla sayılmışlar.” anlamındaki ismi mef'ûle te'vil ediyoruz.

f. Sonunda nibet ya'sı olan isimler; cümlede sıfat olarak kullanıldıklarında aynı şekilde türemiş olan isimlere te'vil edilirler. Örneğin; رَأَيْتُ رَجُلًا تُرْكِيًّا “Türkiyeli bir adam gördüm.” cümlesinde nisbet (aidiyet) anlamı veren, “ya” harfinin kendisinde bulunan “تُرْكِيًّا” kelimesi camid (türememiş) bir kelime olduğundan, biz onu مَنَسُوبٌ

” إِلَىٰ تُرْكِيًّا ” “Türkiye’ye mensup” şeklinde bir ism-i mef’ûla çeviriyoruz. Dolayısıyla sıfatın türemiş olma kuralını muhafaza ediyoruz.

g. Belirsizlik edatı ما; cümlede sıfat olarak kullanıldığında, camid bir isim olduğundan dolayı aynı şekilde te’vil edilir. Örneğin; أَكْرَمَ رَجُلًا مَا “Herhangi bir adama ikram et.” cümlesindeki مَا kelimesi kendisinden önceki “رَجُلًا” kelimesine sıfat olduğundan مُطْلَقًا (mutlak, herhangi) şeklinde bir ism-i mef’ûl’e te’vil edilmiştir.

h. Teşbih anlamında kullanılan kelimeler; cümlede sıfat olarak kullanıldıklarında türemiş olan kelimelerle te’vil edilirler. Örneğin; هَذَا رَجُلٌ تَعَلَّبٌ “Bu adam tilkidir.” Cümlesindeki “تَعَلَّبٌ” kelimesi kendisinden önce geçen “رَجُلٌ” kelimesinin sıfatı olmuştur. Camid bir isim olduğundan, kelimeyi türemiş bir kelime olan مُحْتَلٌّ (hilekâr) kelimesine çeviriyoruz.

1. Son olarak كُلُّ أَيُّ kelimeleri; cümlede mevsûfun, sıfatı tam bir şekilde hak ettiğini ifade etmek için kullanıldıklarında, aynı şekilde te’vil edilirler. Örneğin; أَنْتَ الرَّجُلُ كُلُّ الرَّجُلِ “Sen adam gibi adamsın.” anlamında olan bu cümlede “كُلُّ” kelimesi “الْكَامِلِ” anlamındaki ismi fâile çevrilir. Dolayısıyla sıfatın türemiş olma özelliği korunmuş olur.²³⁵

2. Sıfatın Mevsûfuna Uyumluluğu

Arap dilinde sıfat, kendisinden sonra gelen kelimeye (mevsûfa) uyumlu olmak zorundadır. Yani yukarıda anlattığımız sıfatın her iki kısmı olan hakiki ve sebebi sıfatlarda sıfatın mevsûfa uyması zorunludur. Ancak bu uygunluk şayet sıfat hakiki olursa on yerde, sıfat sebebi ise beş yerde aranır. Sıfat mevsûfun bizzat sıfatı ise yani cümledeki sıfat hakiki bir sıfat ise sıfat ile mevsûf arasında on yerde uygunluk aranır. Bu on yer; müzekkerlik-müenneslik (erilik-dişilik), müfret-tesni-cemi (tekillik-ikillik-çoğulluk), ma’rife-nekra (belirginlik-belirsizlik), ötre, üstün ve esrelik’tir. Bu on yerden dört tanesi mevcut olur, diğer kalanlar elenir. Örneğin; sıfat mevsûfa müzekkerlikte uyarsa müenneslik elenir. Veya sıfat mevsûfa üç harekeden birisiyle uyarsa diğer kalan

²³⁵ el- Galâyîni, *age*, 662.

iki hareke elenir. Aynı şekilde sıfat mevsûfa tekilimde uyarsa diğer kalan iki kısım (ikil ve çoğul) elenir. Örneğin; رَأَيْتُ رَجُلًا عَالِمًا “*Âlim bir adam gördüm.*” cümlesinde âlimlik bizzat adamın sıfatı olduğundan buradaki sıfat, sıfat-ı hakiki olup sıfat ile mevsûf arasında on yerde uygunluk aranır. Şöyle ki; “رَجُلًا” kelimesi nekra olduğundan sıfat olan “عَالِمًا” kelimesinde onun gibi nekra olmuş ve dolayısıyla ma’rifelik elenmiştir. Aynı şekilde “رَجُلًا” kelimesi üstün harekesini aldığından kendisinden sonra gelen sıfatta “عَالِمًا” üstün gelmiş dolayısıyla diğer kalan iki hareke (ötre, esre) elenmiştir. “رَجُلًا” kelimesi tekil olduğundan kendisinden sonra gelen sıfatta aynı şekilde tekil gelmiş ve diğer kalan ikillik ve çoğulluk özellikleri elenmiştir. “رَجُلًا” kelimesi müzekker olduğundan kendisinden sonra gelen sıfat da aynı şekilde müzekker gelmiş ve dolayısıyla müenneslik elenmiştir.²³⁶

Sıfat cümlede mevsûfun bizzat sıfatı değilse; yani sıfat sebebi bir sıfat ise bu durumda sıfat ile mevsûf arasında beş yerde uygunluk aranır ve bu beş yerde de iki yer mevcut olur, diğer kalan üç yer elenir. Şimdi anlattığımız bu kuralı birer örnekle açıklayalım. Örneğin; جَاءَ مُحَمَّدٌ الْفَاضِلُ أَبُوهُ “*Babası faziletli olan Muhammed geldi.*” cümlesinde “*fazilet vasfı*” aslında babanıdır, ancak lafız itibari ile Muhammed kelimesine verilmiştir. Dolayısıyla sıfat mevsûfun bizzat sıfatı olmayıp, mevsûfla alakalı olan birisinin sıfatı olduğundan buradaki sıfat, sıfat-ı sebebidir.

Yukarıda belirttiğimiz üzere bu gibi sıfatlarda, sıfat ile mevsûf arasında beş yerde uygunluk aranır. Şöyle ki; geçen örnekte mevsûf olan “مُحَمَّدٌ” kelimesi mârife olduğundan kendisinden sonraki “الْفَاضِلُ” kelimesinde mârife gelmiştir dolayısıyla nekralık elenmiştir. Aynı şekilde mevsûf olan kelime cümlede fâil olduğundan kendisinden sonra gelen sıfat da onun gibi ötreli gelmiş ve bundan dolayı esre ve üstün hareketleri elenmiştir.²³⁷

3. Arapça’da Sıfatın Geliş Şekilleri

Arapça’da kurulan cümlelerde sıfatın kullanım şekilleri üçtür.

²³⁶ Abdulhamid, *age*, 216.

²³⁷ Abdulhamid, *age*, 217.

Bunlar müfret, cümle ve şibh-i cümledir. Şunu hemen belirtelim ki nahiv ilminin mûnâda, nef-i cins için kullanılan “lâ” edatı ve sıfat konularında müfretten (tekil) kasıt, muzâf ve şibh-i muzâf olmamasıdır. Yani buralarda kullanılan müfret (tekil) tesniye ve çoğulun karşısında kullanılan tekil değildir. Bu bilgiyi verdikten sonra sıfatın kısımlarını kısaca açıklayalım.²³⁸

Müfret olan sıfat; her ne kadar tesniye (ikil), cemi (çoğul) olsa bile, cümle ve şibh-i cümle olmayan sıfatlardır. Örneğin; جَاءَ الرَّجُلَانِ الْعَالِمَانِ “*Âlim olan iki adam geldi.*” cümlesinde “الْعَالِمَانِ” “iki âlim” kelimesi her ne kadar ikil olan bir kelime olsa da, sıfat konusunda bu ve benzeri sıfatlar müfret (tekil) sıfat olarak kabul edilirler.

Sıfat olan cümle; fiil ve isim cümlesinin nekra (belirsiz) bir isimden sonra gelip, kendilerinden önce geçen kelimeye sıfat olmalarıdır. Cümle sıfat olarak geldiğinde mevsûf (kendisine sıfat gelen) kelimenin belirsiz (nekra) olmasının nedeni, cümle mârife (belirli) bir isimden sonra geldiğinde hal olmasındandır. Yani cümleler i’raba tâbî tutulduklarında kendilerinden önceki kelimenin mârife ve nekra olduğuna bakılarak şekillenirler. Şayet cümleden önce geçen kelime mârife (belirli) bir isim ise, bu durumda cümle mahallen (farazan) üstün kabul edilir ve hal olur. Örneğin; رَأَيْتُ زَيْدًا يَقْرَأُ الْقُرْآنَ “*Zeyd’i Kur’an okurken gördüm.*” cümlesinde “يَقْرَأُ الْقُرْآنَ” cümlesi fiil, fâil ve mef’ûldan oluşmuştur. Cümlelerin tamamı i’raba tâbî tutulduğunda mahallen (farazan) üstünlü, kendisinden önce geçen (زَيْدًا) kelimesine hal olur. Çünkü bu kelime özel isim olduğundan mârife (belirli)dir. Konumuz olan sıfat cümlesine de bir örnek verecek olursak جَاءَ تَلْمِيذٌ يَقْرَأُ الْكِتَابَ “*Öğrenci kitap okuyarak geldi.*” cümlesinde يَقْرَأُ الْكِتَابَ cümlesi, fiil, fâil ve mef’ûldan oluşmuş ve kendisinden önce geçen “تَلْمِيذٌ” kelimesine sıfat olmuştur. Çünkü mevsûf olan kelime nekra (belirsiz) dir.

Son olarak sıfatın şibh-i cümle olarak gelmesini açıklayacak olursak; cümlede harf-i cerler, mecrûrlar ve zarfların kendilerinden önceki kelimeye sıfat olmalarıdır. Bu konuyu son bölümde Fetih sûresinin î’rabına geçmeden ele alacağımızdan burada birer örnek vermekle yetineceğiz. Câr-mecrûr’un cümlede sıfat olmalarına örnek; رَأَيْتُ رَجُلًا فِي الْمَدْرَسَةِ “*Okulda bir adam gördüm.*” cümlesindeki “فِي الْمَدْرَسَةِ” kelimesi câr-

²³⁸el- Galâyînî, *age*, 665.

mecrûr olup kendisinden önce geçen (رَجُلًا) kelimesine sıfat olmuştur. Zarfın cümlede sıfat olmasına örnek olarak; رَأَيْتُ رَجُلًا أَمَامَ الْبَيْتِ “Evin önünde bir adam gördüm.” cümlesinde (أَمَامَ) zarfı kendisinden önce geçen (رَجُلًا) kelimesine sıfat olmuştur. Arapçada bu ve benzeri sıfatlara “şibh-i cümle” olan sıfatlar denilir.²³⁹

1.1.3.2. Te’kid

Sözlük anlamı; pekiştirmek, kuvvetlendirmek olan te’kid terim olarak muhataba söylenen sözde herhangi bir yanlışlığın olmadığını ifade etmek için, cümlede tekrar edilen sözdür.²⁴⁰ Cümlede te’kid yapıldığında bir müekked (pekiştirilen, tekidi yapılan) birde müekkid, te’kid (kendisiyle te’kid yapılan, kendisinden önce geçen kelimeyi pekiştiren) anlamlarına gelen iki unsurun bulunması zorunludur. Cümledeki bu iki unsur konumuz olan tâbi ve metbû’yu oluşturmaktadır.

Te’kid de kendi arasında iki kısma ayrılır. Bunlar; te’kid-i lafzi ve te’kid-i ma’nevi’dir. Şimdi bunları sırasıyla açıklayalım; te’kid-i lafzi; cümlede herhangi bir kelimenin aynısıyla veya eş anlamlısıyla tekrar edilmesine denir. Tekrar edilen lafza te’kid ve müekkid, kendisine tekrar gelen, cümlede pekiştirilmek istenen kelimeye de müekked adı verilir.

Arapça’da isimlerin, fillerin, harflerin, zamirlerin ve cümlelerin te’kid-i lafzileri yapılabilir.²⁴¹ Bunlara birer örnek verecek olursak; يَا أَدَمُ اسْكُنْ , دَهَبَ فَاضِلٌ فَاضِلٌ isme , أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ “Ey Adem! Sen ve eşin cennette oturun...”²⁴² zamire, nitekim ayette gelen انت kelimesi, kendisinden önce geçen اسْكُنْ fiilinin içinde gizli olan انت zamirine te’kid olmuştur. جَاءَ عَلِيٌّ harfe, لَا أَنَا أَذْهَبُ إِلَى الْمَدْرَسَةِ , دَهَبَ دَهَبَ عَلِيٌّ fiile, جَاءَ عَلِيٌّ cümlesi de, cümlenin te’kid olmasına örnek olarak verilebilir. Nitekim görüldüğü üzere geçen örneklerin tamamındaki kelimeler ve cümle, kendilerinden önce geçen kelimelere ve cümleye te’kid olmuş ve onları anlam bakımından pekiştirmiştir. İşte Arapça’da bu ve benzeri cümleler tekid-i lafzi olarak adlandırılır. Konumuz olan mecrûrâta tekid-i lafzi ile örnek verecek olursak; بِخَالِدٍ مَرَرْتُ بِخَالِدٍ بِخَالِدٍ cümlesindeki

²³⁹el- Galâyînî, *age*, 665–666.

²⁴⁰el- Galâyînî, *age*, 669.

²⁴¹el-Galâyînî, *age*, 669.

²⁴² Bakara, 2/35.

kelimesinde kullanılan “bâ” (الباء), harf-i cer dir. “Halit” kelimesi harf-i cer ile mecrûr olmuştur. Bu kelimededen sonra kelimenin aynı şekilde tekrar edilmesi, te’kid-i lafzi olmuş ve bir önceki kelimenin i’rabının aynısıyla î’rab almıştır.

Te’kid-i lafzi’nin faydası; muhatabın zihninde oluşan şüpheyi ortadan kaldırmak ve mevzubahis olan konuyu tahkik etmektir.

Te’kid-i ma’nevi; belli başlı lafızlarla yapılan te’kid çeşididir. Bu kelimeler; “nefs, a’yn, cemi’, a’mme, kilâ, kiltâ” (نفس، عين، جميع، عامة، كلا، كلتا) lafızlarıdır. Bu lafızların te’kid-i ma’nevi olabilmeleri için bunların te’kid ettikleri lafızlarla uyumlu zamirlere izâfet edilmeleri gerekir.²⁴³ Örneğin; ذَهَبَ الرَّجُلُ عَيْنَهُ cümlesinde te’kid yapan kelime عَيْنَهُ kelimesidir. Te’kidi yapılan lafız ise müfret müzekker gaip bir lafız olan الرَّجُلُ kelimesidir. Burada عَيْنَهُ kelimesinin الرَّجُلُ kelimesine, te’kid olmasının şartı yerindedir. Çünkü bu kelime te’kidi yapılan الرَّجُلُ kelimesine dönen müfret müzekker gaip olan bir zamire izâfet edilmiştir.

Arap dilinde te’kidin cümleye kattığı faydalar vardır. Bunlar;

1. النفس، العين (Nefs, ayn) kelimeleri ile yapılan te’kidin faydası; bu iki kelime ile yapılan te’kidin faydası konuşmacının konuştuğu cümlede herhangi bir mecazın, yanlışlığın veya unutkanlığın olmadığını muhataba ifade etmektir. Örneğin; جَاءَ الرَّئِيسُ “Başkan geldi.” cümlesi, mütekellim (konuşan) tarafından söylenildiğinde muhatap başkanın kendisinin mi, mektubumu veya arabasımı geldi, gibi ihtimalleri de düşünebilir. Muhatabı bu gibi ihtimallerden kurtarmak için جَاءَ الرَّئِيسُ نَفْسُهُ “Başkanın kendisi geldi.” şeklinde te’kid-i ma’nevi getirilerek, cümlede oluşan diğer ihtimaller ortadan kaldırılmış olur.

2. كُلُّ، أَجْمَعُ، عَامَّةً (Küll, ecmeu, âmme) kelimeleri ile yapılan te’kidin faydası; söylenen cümlede ifade edilmiş olan hükmün genel bir hüküm olduğu pekiştirilir. Örneğin; جَاءَ الْقَوْمُ “Köylüler geldi.” cümlesi söylenildiğinde, bu cümlede köylülerin tamamı mı, yoksa bir kısmının mı, geldiği anlaşılmamaktadır. جَاءَ الْقَوْمُ كُلُّهُمْ

²⁴³ Abdulhamid, *age*, 40.

“Köylülerin tamamı geldi” denildiğinde cümlede genellilik ve kapsam anlamı, te’kid-i ma’nevi lafzı olan “كُلُّهُمْ” kelimesi ile ifade edilmiştir. Bu durum “kilâ, kiltâ” (كلتا، كلتا) kelimeleri içinde geçerlidir.²⁴⁴

Te’kid ile ilgili bazı mühim kurallar;

a. Herhangi bir cümlede, te’kid lafzının takviyesi (te’kidi) yapıldığında “kullihî” (كُلُّهَا) kelimesinden sonra “ecmeîn” “أَجْمَعِينَ” kelimesi erkeklerde, كُلُّهَا kelimesinden sonrada “جمعاء” kelimesi de bayanlarda getirilerek çoğul olan te’kidin ikinci kez te’kidi yapılır. Yani çoğul olan bir te’kid-i ma’nevinin ikinci kere te’kidi yapıldığında takviye olarak getirilen kelime, te’kidi yapılan kelimeye müzekkerlik ve müenneslikte uymak zorundadır. Örneğin; فَسَجَدَ الْمَلَائِكَةُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ “Bunun üzerine bütün melekler secde ettiler.”²⁴⁵ ayetinde “كُلُّهُمْ” kelimesi kendisinden önce geçen “الملائكة” kelimesine te’kid olmuş, ondan sonra gelen “أَجْمَعُونَ” kelimesi de kendinden önce geçen “كُلُّهُمْ” kelimesine te’kid olmuştur ve ona müzekkerlik ve gaiblik konusunda da uyum sağlamıştır.

b. Çoğullar için te’kid-i ma’nevi olarak kullanılan “أَجْمَعُ” (erkeklerde), “جَمْعَاءُ” (bayanlarda) lafızlarını, ikillerin (tesniye) te’kidi için kullanmak caiz değildir. Çünkü ikillerin te’kidinde kullanılan “كِلَا، كِلْتَا” lafızları vardır.

c. Nekra (belirsiz) isimlerin te’kidinin yapılması caiz değildir. Ancak yapılan bu te’kidde, herhangi bir fayda varsa bu durumda nekra olan ismin te’kidinin yapılması caiz görülmüştür. Bu konuyu biraz açacak olursak zaman bildiren zarflar kendi aralarında iki kısma ayrılmaktadır. Bunlar da mahdud zarflar (ifade ettikleri zamanın sınırının belli olduğu zarflar) ve mahdud olmayan zarflar (ifade ettikleri zamanın herhangi bir sınırının olmadığı zarflar) bunların birincisine hafta, ay, sene (yıl) ikincisine de zaman, vakit, lahza gibi lafızlar örnek olarak verilebilir. İşte âlimler bu gibi zarfların te’kidinin yapıp yapılamayacağı konusunda ihtilafa düşmüşlerdir.²⁴⁶

²⁴⁴ el-Galâyînî, *age*, 670.

²⁴⁵ Hicr, 15/30.

²⁴⁶ el- Galâyînî, *age*, 671

Basralı âlimler bu gibi zarfların hangi kısımdan olursa olsun te'kidinin yapılmasına cevaz vermezken, Kûfeli âlimleri ise bu konuda bir tafsilat yaparak bu zarflardan mahdud (sınırı belli) olanların te'kidlerinin yapılmasını caiz, ancak mahdud olmayan (sınırı belli olmayan) zarfların te'kidinin yapılmasını ise caiz görmemişlerdir. Fakat tercih edilen görüşün Kûfelilerin görüşü olduğu söylenebilir. Söylediğimiz kuralı şimdi bir örnek ile açıklayalım. **شَهْرًا** kelimesi zarfi mahdud (sınırı belli olan zaman dilimi) olduğu için kendisinden sonraki **كُلَّهُ** kelimesinin ona te'kid olması caizdir. Ancak **صُمْتُ زَمَانًا كُلَّهُ** denilmesi caiz değildir. Çünkü buradaki **زَمَانًا** kelimesi mahdud olmayan yani sınırları belli olmayan zarflardandır.²⁴⁷

d. Müstetir (gizli) veya bariz (açık) olan bir merfû zamirin cümlede **النفس، العين** kelimeleri ile te'kid yapılması istenilirse, bu durumda ilk önce bu zamirlerin munfasıl (ayrı) bir zamirle te'kid yapıp, daha sonra bu kelimelerle te'kid yapılmalarıdır. Örneğin; **ذَهَبْتُ أَنَا نَفْسِي** cümlesinde fiilin sonunda bulunan ve fiilin fâili olan **تُ** zamirinin tekidini yaptığımızda, ilk olarak onu munfasıl olan **أَنَا** zamiri ile te'kid edip, daha sonra te'kidi ma'nevi lafızlarından olan **نفس** kelimesi ile te'kid ediyoruz.²⁴⁸

e. Muttasıl olan bütün zamirlerin (merfû, mensub, mecrûr), munfasıl merfû (ötreli) zamirlerle lafzi te'kidleri yapılabilir.²⁴⁹ Örneğin; **فَتَحْتُ أَنَا، أَكْرَمْتُكَ أَنْتَ، جَلَسْتُ بِكَ أَنْتَ** zikrettiğimiz cümlelerin birincisindeki **تُ** zamiri merfu (ötreli) bir zamir olup munfasıl ötreli olan **أَنَا** zamiri ile te'kidi yapılmıştır. İkinci örnekteki **كَ** zamiri kendisinden önceki fiilin mef'ûlu (tümleci) olduğundan üstün kabul edilen bir zamirdir ve kendisinden sonra munfasıl ve ötreli bir zamir olan **أَنْتَ** zamiri ile te'kid edilmiştir. Üçüncü örnekteki **بِكَ** lafzında olan **بَاء** (الباء) harf-i cer olup kendisinden sonra gelen zamiri mahallen (farazen) esre yapmıştır. İşte bu esreli olan zamire de aynı şekilde munfasıl ötreli bir zamirle te'kid yapılmıştır.

Yukarıda geçen ve te'kid olarak gelen bu zamirler, î'rab konusunda kendilerinden önceki zamirlere uyarlar. Çünkü konumuzun başında da belirttiğimiz gibi, te'kid olan

²⁴⁷ el- Galâyîni, *age*, 671.

²⁴⁸ Molla Camî, *age*, 340

²⁴⁹ el- Galâyîni, *age*, 671.

kelime, tâbî olduğundan dolayı kendisinden önce geçen kelimenin î'rabının aynıyla î'rablandırılır.

f. Zahir (açık) isimler, kendileri gibi olan açık isimlerle te'kid yapılabirler. Ancak kendilerinin anlamlarını ifade eden, erkeklik ve dişilikte açık isimlerin yerinde kullanılan zamirlerle te'kid yapılamazlar. Örneğin جَاءَ عَلِيٌّ نَفْسُهُ veya جَاءَ عَلِيٌّ denilebilir. Ancak جَاءَ عَلِيٌّ هُوَ denilemez. Zamir olan isimler bu konuda açık olan isimlerin tam tersidirler. Yani onlar, kendileri gibi olan zamirlere te'kid olarak geldikleri gibi, açık olan isimlerle de te'kid olarak gelebilirler. Örneğin ; جِئْتَ أَنْتَ نَفْسَكَ ; أَحْسَنْتُ أَحْسَنْتُ cümlesinde zamir kendisi gibi zamir olan bir kelimeye ile te'kid olarak gelmiş جَاءَ عَلِيٌّ cümlesinde ise zamir olan “الْيَوْمَ” kelimesi, kendisinden sonra gelen açık isimle te'kidi yapılmıştır.

g. جَاءَ عَلِيٌّ نَفْسُهُ, أَلْعَيْنُ te'kid-i ma'nevi lafızları cümlede çoğul olan kelimelere te'kid yapılmışlarsa bu kelimelerde çoğul yapılırlar. Örneğin; جَاءَ التَّلَامِيذُ أَنْفُسِهِمْ 'de olduğu gibi, ancak cümlede bunların kendisine te'kid olarak geldiği kelime tesniye (ikil) ise bu durumda bu iki kelime (أَلْعَيْنُ، أَلْنَفْسُ) tesniye (ikil) yapılmaz. Ancak çoğul kalıplarla getirilip tensiye (ikil) zamirlere izâfet edilir. Örneğin; جَاءَ الرَّجُلَانِ أَنْفُسَهُمَا cümlesinde olduğu gibi.

h. Son olarak العَيْنُ، النَّفْسُ kelimeleri bazen cümlede “bâ” (الباء) harf-i cer ile birlikte kullanılırlar. Bu kullanımlardaki “bâ” (الباء) harf-i cerin zaid olduğu söylenir, dolayısıyla cümlede herhangi bir anlam ifade etmez ve te'kid olan kelime müekkede î'rab bakımından uyar. Örneğin; دَهَبَ عَلِيٌّ بِنَفْسِهِ cümlesinde عَلِيٌّ kelimesi kendisinden önce geçen fiilin fâili (öznesi) olup merfudur (ötrelidir). Bu kelimedden sonra gelen te'kid-i ma'nevi olan “بِنَفْسِهِ” deki “bâ” (الباء) harf-i cer zaid, te'kid olan “نَفْسِهِ” kelimesi mahallen (farazen) ötreli olup faile uymuştur.²⁵⁰

²⁵⁰ el- Galâyîni, *age*, 671.

1.1.3.3. Bedel

Kendisi ile matbû'u (mübdelün minh) arasında herhangi bir vasıta olmaksızın, cümlede söz konusu olan hükümde bizzat maksut olan yani cümleden asıl kast edilen tâbi'dir.

Adından da anlaşılacağı üzere bedel, cümlede kendisinden önce geçen kelimenin yerini tam olarak dolduran sözcüklerdir. Yani bir cümlede mübdelün minh (kendisine bedel gelen) sözcük kaldırılıp onun yerine bedel konulduğunda kast edilen anlamda herhangi bir daralma meydana gelmez.²⁵¹ Şimdi konuyu bir örnekle açıklayalım; واضِعٌ النَّحْوِ الْإِمَامُ عَلِيٌّ “*Nahiv ilminin kurucusu imam Ali'dir.*” Cümlesinde “علي” sözcüğü kendisinden önce geçen “الْإِمَامُ” kelimesine bedel olmuştur. Cümlede söz konusu olan ilminin, (nahiv ilminin) kuruculuğu bizzat ona nisbet edilmiştir. Ondan önceki الْإِمَامُ sözcüğünün getirilişi sadece bir ön hazırlıktır. Nitekim mübdelün minh kelimesi olan الْإِمَامُ (kendisine bedel gelen) cümleden silindiğinde, cümlede herhangi bir anlam daralmasının veya anlam bozukluğunun olmadığı açıktır.

Bedel kendi arasında dört kısma ayrılmaktadır.²⁵²

a. Bedelü'l-küll mine'l küll (bütünün bütünden bedel olması) bunun başka bir adı da bedel-i mutâbıktır.

b. Bedel ba'z mine'l küll (parçanın bütünden bedel olması)

c. Bedelü'l-iştimâl

e. Bedel mübayin

Son kısım da, kendi arasında bedel galat, nisyan ve izrâb olmak üzere üç kısma ayrılmaktadır.²⁵³

Şimdi bedelin kısımlarını sırasıyla inceleyelim.

²⁵¹ Meral Çörtü, *age*, 655.

²⁵² Molla Camî, *age*, 342.

²⁵³ el-Galâyînî, *age*, 673.

1-Bedelü'l- küll mine'l küll (bütünün bütünden bedel olması):

Bedel ile mübdelün minh öğelerinin tam olarak birbirilerinin yerlerini tuttuğu ve cümlede her ikisinin ifade ettikleri anlamların eşit olduğu bedel türüdür.²⁵⁴ Örneğin; *رَأَيْتُ التَّلْمِيذَ زَيْدًا* cümlesinde “زيدا” kelimesi kendisinden önce geçen “التَّلْمِيذَ” kelimesinden bedel olmuştur. Bu çeşit bedellerde bedel, mübdelün minhin yerine bırakıldığında cümlede herhangi bir anlam daralması ve bozulması olmadığı gibi bedel ile mübdelün minhin ifade ettikleri anlamlarda aynıdır. İşte bu durumdaki bedellere bedelü'l- küll mine'l-küll (bütünün bütünden) denilir.²⁵⁵

2- Bedel ba'z mine'l küll; parçanın bütünden bedel olduğu kısımdır. Örneğin; *قَرَأْتُ الْكِتَابَ نِصْفَهُ* “Kitabın yarısını okudum.” cümlesinde “نِصْفَهُ” kelimesi kendisinden önce geçen “الْكِتَابَ” kelimesinin bedel ba'zıdır. Çünkü kitabın yarısı kitabın bir parçasıdır. Arapça'da bu ve benzeri bedellere parçanın bütünden bedel olduğu bedel çeşidi denilir.

3- Bedelü'l-iştimâl; Bedel, mübdelün minhin nicelik bakımından olmasa da nitelik itibari ile ayrılmaz bir özelliği olduğu bedel çeşididir. Örneğin; *نَفَعَنِي الْمُعَلِّمُ عِلْمَهُ* “öğretmenin ilmi bana fayda verdi.” cümlesinde “عِلْمَهُ” kelimesi kendisinden önce geçen “الْمُعَلِّمُ” kelimesinin bedelidir. Bedel ile mübdel minh arasında parça bütün ilişkisi yoktur. Ancak nitelik bakımından “ilim” öğretmen ile alakalı bir özelliktir. Arapçada bu gibi bedellere bedel iştimal denilmektedir.

4-Bedel mubayin; bedel konumundaki kelimenin yanlışlık, dalgınlık, unutkanlık gibi sebeplerle mübdelün minh sözcüğünden sonra geldiği bedel çeşididir. Örneğin; *رَأَيْتُ سَيَّارَةً فَرَسًا* “Bir araba, hayır at gördüm.” cümlesinde, konuşan şahıs aslında bir at gördüğünü söylemek istemiş ancak yukarıdaki söylediğimiz sebeplerden birisine bağlı olarak ilk olarak bir araba gördüğünü daha sonra bunu değiştirerek bir at gördüğünü ifade etmiştir. İşte bu cümlede “فَرَسًا” kelimesi kendisinden önce geçen “سَيَّارَةً” kelimesine bedel mubayin (galat, nisyen) olmuştur. Arapça'da bu ve buna benzer şekilde gelen bedellere bedel mubayin denilmektedir.

²⁵⁴ Meral Çörtü, *age*, 656.

²⁵⁵ el-Meylani, *age*, 229.

1.1.3.4. Atf-ı Beyân

Atf-ı Beyân: Metbû'unu izah etmek ve daha çok açıklamak maksadıyla getirilen camid (türememiş) isimlerdir.²⁵⁶ Atf-ı beyân, metbû'una (mübeyyene) î'rab, tekil, ikil, çoğul, eril, dişil, belirginlik, belirsizlik gibi konularda uymak zorundadır.²⁵⁷

Atf-ı Beyânla ilgili bazı önemli hususlar:

a. Cümlede atf-ı beyânın, mübeyyenden (metbûundan) daha meşhur ve açıklayıcı olması şarttır. Şayet bu şart yerinde değilse bu durumdaki tâbi (öncesine uyan) atf-ı beyân değil, bedel olur. Örneğin; **ذَهَبَ هَذَا الرَّجُلُ** cümlesinde **الرَّجُلُ** kelimesi kendisinden önce geçen **هَذَا** kelimesinden bedel olmaktadır. Çünkü “ال” takısı alan bir isim belirginlik konusunda, ismi işaretlerden daha düşüktür.²⁵⁸

b. Bedel ve Atf-ı Beyân arasındaki fark; bedelin cümlede asıl olmasıdır. Yani cümle söylendiğinde konuya muhatap olan bedeldir. Dolayısıyla kendisinde bedelin geldiği cümleden mübdelün minh maksut değildir. Mübdelün minh kelimesi cümleden çıkarılırsa da anlamda herhangi bir bozulma ve daralma söz konusu değildir. Ancak atf-ı beyân da bu durum söz konusu olmayıp hatta bedeldeki durumun tam tersi bir durum vardır. Yani atf-ı beyânda asıl maksut olan mübeyyendir.

Atf-ı beyânın amacı mübeyyenini daha fazla izah etmektir. Örneğin; **أَخِي مُحَمَّدٌ وَأَبْنٌ** “Kardeşim Muhammed zeki bir çocuktur.” cümlesinde “Muhammed” kelimesi kendisinden önce geçen “أَخِي” kelimesine atf-ı beyân olmuştur.

c. Nahiv âlimleri, cümlenin tamamının atf-ı beyân olmayacağını söylemişlerdir. Bu şekilde gelen cümleleri de î'rab bakımından bedel olarak değerlendirmişlerdir, ancak belagat âlimleri, atf-ı beyânın cümle olarak gelebileceğini söylemişlerdir. Bu görüşün, daha isabetli bir görüş olduğunu ifade eden son dönem nahiv âlimleri de olmuştur.²⁵⁹

²⁵⁶ el-Galâyînî, *age*, 676.

²⁵⁷ Meral Çörtü, *age*, 372.

²⁵⁸ el-Galâyînî, *age*, 677.

²⁵⁹ el-Galâyînî, *age*, 679.

Örneğin; “أَنْ تَلُكُمُ الْجَنَّةَ” “Onlara “İşte size cennet.”²⁶⁰ Ayetinde “أَنْ تَلُكُمُ الْجَنَّةَ” cümlesinin kendisinden önce geçen kelimeye atf-ı beyân olduğu söylenmiştir.

1.1.3.5. Atf-ı Nesâk

Tabî ile metbû arasında atf (bağlaç) harflerinden (او،ام،حتى،ثم،الفاء،الواو بل) birisinin gelmesiyle meydana gelen tabi çeşididir.²⁶¹Bu tabi’ye atf-ı nesâk da denilir. Burada birbirileri ile bağlantısı yapılan birinci isme ma’tûf, ikincisine de ma’tufun aleyh denir.²⁶²

Atf (bağlaç) harfleri cumhurun görüşüne göre dokuz tanedir.

Atf harflerinin ifade ettiği anlamlar şunlardır;

1. “Vâv” (الواو) harf-i, cümlede bağlaç olarak kullanıldığında mâtûf ve mâtûfun aleyh arasında tertip, düzen ve takip özellikleri olmadan bir kelimeyi diğer kelimeye bağlamaya yarayan bağlaç harfidir. Bu sebeple bu harf ile yapılan bağlaçta mâtûf ve mâtûfun aleyh arasında yer değiştirildiğinde herhangi bir anlam bozukluğu meydana gelmemektedir.²⁶³ Örneğin; جَاءَ عَلِيٌّ وَعُمَرُ “Ali ve Ömer geldi.” cümlesinde “vâv” harf-i sadece cümlede gelme fiilinin iki kişi tarafından yapıldığını ifade eder; ancak Ali ve Ömer’in beraber mi yoksa birisinin önce diğerinin sonra geldiği veya birinin diğerinden hemen sonra geldiği anlaşılmamaktadır.

2. “Fâ” (الفاء) atf harfi, cümlede kullanıldığında, “arkasından, hemen sonra, akabinde” anlamlarını ifade eder.²⁶⁴ Yani cümlede kullanıldığında mâtûf ve mâtûfun aleyh arasında zaman bakımından bir düzen ve tertibin olduğunu ifade eder. Örneğin ; جَاءَ عَلِيٌّ فَبَكَرٌ “Ali ve ondan hemen sonra Bekir geldi.” cümlesinde “hemen sonra” anlamını bağlaç olan “fâ” (الفاء) harfi ifade etmiştir.

²⁶⁰ A’râf, 7/43.

²⁶¹ es-Suyûtî, *age*, 228.

²⁶² Meral Çörtü, *age*, 376.

²⁶³ es-Suyûtî, *age*, 495–496.

²⁶⁴ Meral Çörtü, *age*, 377.

3. “Sümme” (ثم) Harfinin, cümlede ifade ettiği anlam terahhi (gecikme)dir. Yani bu harf cümlede kullanıldığında mâtufun, mâtufun aleyhten sonra fiili yaptığını ifade eder. Her ne kadar “fâ” (الفاء) harfinin ifade ettiği anlamı ifade etse de, bu harf cümlede kullanıldığında takip (hemen sonra) anlamını ifade etmemektedir. Diğer bir ifade ile “fâ” (الفاء) harfinin cümlede ifade ettiği anlam “hemen sonra”, “Sümme” (ثم) harf-inin ise cümlede ifade ettiği anlam “daha sonra”dır. Örneğin; جَاءَ عَلِيٌّ ثُمَّ بَكَرٌ “Ali geldi daha sonra Bekir geldi.” cümlesinde “daha sonra” anlamı “Sümme” (ثم) harfinin ifade ettiği anlamdır.²⁶⁵

4. “Hettâ” (حتى) harfi: Araplar tarafında genellikle harf-i cer olarak kullanılmakla beraber, bazen bağlaç harfi olarak da kullanmış oldukları bir harftir. Bağlaç harfi olan “hettâ” (حتى) nin harf-i cer olan “hettâ” (حتى) dan ayırt edilebilmesi için iki harfin de cümlede ifade ettikleri anlamların iyice kavranması gerekir. Bu nedenle harf-i cer olan “hettâ” (حتى) tıpkı “ilâ” (إلى) harf-i gibi cümleye “-e, -a, kadar” anlamlarını katar. Bu harfin bağlaç harfi olarak kullanımını az olduğundan, bağlaç harfi olarak kullanımını bazı şartlara bağlanmıştır. Bu şartları şu şekilde sıralayabiliriz.²⁶⁶

a. Atf’ı (bağlantısı) yapılan ismin zahir (açık) isim olması gerekir. Bu harf bağlaç harfi olarak kullanıldığında, zamir olan isimleri kendisinden önce geçen isme bağlayamaz.

b. Atf’ı yapılan isim (mâtuf), mâtufun aleyh’in bir parçası veya onunla alakalı birşey olacak.

c- Mâtuf, mâtufun aleyh’den daha üstün veya daha düşük olacak.

d. Mâtuf olan isim, ism-i müfret (tekil) olacak. Şimdi bu şartların hepsini bir örnek üzerinde tatbik edelim. Örneğin; مَاتَ النَّاسُ حَتَّى الْأَنْبِيَاءُ cümlesinde mâtuf olan “الْأَنْبِيَاءُ” kelimesi açık olan isimdir. Kendisinden önce geçen “النَّاسُ” kelimesinin bir

²⁶⁵ Meral Çörtü, *age*, 377.

²⁶⁶ el-Galâyînî, *age*, 680.

parçasıdır; çünkü peygamberler de insandır. Mâtuf, mâtufun aleyh olan isimden itibar bakımından üstündür ve müfret (tekil) bir kelimedir.²⁶⁷

5. “Ev” (او) harfi: Bu harf kullanıldığı cümleye göre anlam bakımından değişiklik arz eden bir bağlaçtır. Şöyle ki; kullanıldığı cümle talep (istek) ifade eden bir cümle ise “ev” (او) harfinin ifade ettiği anlamlar üç tanedir. Bunlar; tahyir (seçicilik), ibaha (mubahlık, serbestlik) ve izrâb (yüz çevirme, cayma) anlamlarıdır. Şimdi bunların her birisine birer örnek verelim. “ev” (او) harfinin cümlede tahyir anlamında kullanıldığına örnek; تَزَوَّجَ هِنْدًا أَوْ أُخْتَهَا “Hind ile veya kardeşi ile evlen.” anlamın da olan cümlede seçicilik anlamı ifade eden sözcük “ev” (او) harfidir. “ev” (او) harfinin cümlede ibaha anlamında kullanıldığına örnek جَالَسَ الْعُلَمَاءَ أَوْ الزُّهْدَاءَ “Âlimlerle veya zahitlerle otur.” yani ikisiylede oturman muhaldir, anlamını veren edat aynı şekilde bağlaç harfi olan “ev” (او) harfidir. Bu harf-in cümlede izrâb için kullanıldığına örnek; إِذْهَبْ إِلَىٰ أَعْرَىٰ أَوْ دَعْ ذَٰلِكَ فَلَا تَذْهَبْ الْيَوْمَ “Ağrı’ya git. Veya artık bugün gitme.” anlamında ki cümlede izrâb anlamını ifade eden sözcük aynı şekilde “ev” (او) harfidir.

Yukarıda verdiğimiz anlamlardan da anlaşıldığı gibi tahyîr ve ibâhe anlamında kullanılan “ev” (او) harfinin ifade ettiği anlam hemen hemen aynıdır. Ancak aralarındaki farkı şu şekilde açıklamak mümkündür; tahyîr için kullanılan “ev” (او) harfinde mâtûf ve mâtûfun aleyh arasında cem’ (birleştirmek) yapmak mümkün değildir. Ancak ibâha anlamında kullanılan “ev” (او) harfinde mâtûf ve mâtûfun aleyh arasında cem’ yapmak mümkündür.²⁶⁸ Yukarıda söylediğimiz örnekler düşünüldüğü takdirde söylediğimiz bu farkın ortaya çıkacağı açıktır.

6. “Em” (ام) harfi: Bu harf bağlaç olarak kullanıldığında iki değişik anlam ifade ettiğinden dolayı, iki kısma ayrılmaktadır. Bu iki kısımda muttasıl ve munkatı’ diye adlandırılırlar.²⁶⁹ Muttasıl olan “Em” (ام) cümlede kullanıldığında, kendisinden sonra gelen mâtuf ile kendisinden önce geçen m’atufun aleyh arasında hüküm ortaklığını ifade eder. Bu harf bu anlamda soru edatı olan veya eşitlik anlamı (hemze-i tasviye) ifade

²⁶⁷ el- Galâyînî, *age*, 680

²⁶⁸ Abdulhamid, *age*, 228.

²⁶⁹ el-Galâyînî, *age*, 681.

eden hemzedden sonra kullanılır. Örnek olarak; *أَعْلِيٌّ فِي الدَّارِ أَمْ خَالِدٌ* “*Evde olan Ali mi yoksa Halit mi?*” cümlesinde istifham hemzesinden sonra kullanıldığı için “em” (ام) harfi, muttasıl olmuştur. Tasviye hemzesinden sonra kullanılan “em” (ام) harf-ine örnek olarak da ; *سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أُنذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ* “*Onları uyarsan da uyarmasan da onların durumu aynıdır.*”²⁷⁰ ayeti zikredilebilir.

“Em” (ام)’i muttasılının bu isimle anılmasının sebebi; bu harften önce veya sonra zikredilen kelimelerden herhangi birisiyle diğerinden istiğna edilmemesidir. Yani bu harften önce zikredilen ismi cümlede bırakarak bu harften sonra gelen isimle yetinmek veya bunun tam tersini yapmak mümkün değildir.²⁷¹

6. “Em” (ام)’i munkatı’a ise adından da anlaşılacağı üzere kendisinden önce geçen cümleyi, kendisinden sonra gelen cümleden ayırarak, kendisinden sonra gelen cümlelerin ayrı bir cümle olduğunu ifade eder. Bu durumda ام harfinin ifade ettiği anlam izrâb (kendisinden sonra gelen cümleye fikirleri yöneltmek) tir. Örneğin; *هَلْ يَسْتَوِي الْأَعْمَى وَالْبَصِيرُ أَمْ هَلْ تَسْتَوِي الظُّلُمَاتُ وَالنُّورُ أَمْ جَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ* “*Görenle görmeyen veya karanlıklarla aydınlıklar bir olur mu? Belki onlar Allah’a ortaklar koştular.*”²⁷² mealindeki âyetin son bölümünde gelen “em” (ام) harfi munkatı’ anlamında kullanılmış olup ayetin başında geçen konuyu değiştirerek muhatapların fikirlerini başka bir alana çevirmiştir. İşte bu anlamda kullanılan “em” (ام) harfi bundan sonraki konuda anlatacağımız “bel” (بل) harfi’nin anlamı olan “izrâb” anlamını ifade etmektedir. Bu harf bazen “izrâb” (konunun seyrini değiştirme) anlamında kullanıldığı gibi bu anlamla beraber “istifhâm-i inkâri” (soru olduğu halde inkâr anlamı taşıma) şeklinde de kullanılmıştır. Örneğin; *أَمْ لَهُ الْبَنَاتُ وَلَهُمُ الْبَنُونَ* “*Yoksa onlar kız çocuklarını Allah’a, erkekleri de kendilerine mi sayıyorlar.*”²⁷³ Mealindeki âyet soru anlamı taşıdığı halde böyle bir şeyin olmadığını ifade etmektedir. İşte bu iki anlamı ifade eden “ام” edatının izrâb anlamıyla birlikte istifhâm-i inkâri anlamında ifade ettiği söylenmiştir.

²⁷⁰ Bakara, 2/6.

²⁷¹ el-Galâyînî, *age*, 681.

²⁷² Ra’d, 13/16

²⁷³ Tûr, 52/39

7- “bel” (بل) harfi: Cümlede ifade ettiği anlam biraz önce açıklamasını yaptığımız *الم*’i munkatı’anın ifade ettiği anlamla aynıdır. Yani izrâbtır. İzrâb ise bir hükümden başka bir hükme geçmek ve söylenen ilk hükmün geçerli olmadığını ifade etmektir.²⁷⁴ Bu harfin cümlede izrâb anlamı ifade etmesinin şartı kendisinden önce geçen cümlenin olumlu bir cümle olmasıdır. Bu cümlenin haber veya inşa cümlesi olması bakımından herhangi bir fark yoktur.²⁷⁵

Bu harfin kendisinde kullanıldığı cümle olumsuz veya nehiy (olumsuzluğu talep) eden bir cümle olduğu takdirde bu durumda gelen “bel” (بل) harfinin cümlede ifade ettiği anlam “lâkin” (لكن) (fakat) harfinin ifade ettiği anlam olan “istidrak” anlamıdır.

Bu harf olumlu ve emir cümlelerinden sonra kullanılmış ise söz konusu olan hükmü kendisinden önce geçen kelimedenden kaldırıp ve sanki kendisinden önce geçen kelime hiç söylenmemiş kabul edilir. Söz konusu olan hükmüde kendisinden sonra gelen kelimeye verir. Örneğin; *قَامَ سَلِيمٌ بَلَّ خَالِدٍ* “Selim ayağa kalktı. Hayır, Selim kalkmadı Halit kalktı.” Şeklinde çevirdiğimiz cümlede ilk olarak Selim’in ayağa kalkmasından bahsedilir. Daha sonra bu hükmün doğru olmadığını ve aslında bu fiili yapanın Halit olduğu söylenmiştir. Bu durumda bu harften öncesi sanki hiç söylenmemiş kabul edilir.

Bu harf olumsuz veya nehiy olan bir cümleden sonra kullanılmış ise bu durumda bu harfin ifade ettiği anlam kendisinden önce geçen olumsuz hükmü, kendisinden sonra gelen kelimeye olumlu olarak aktarmaktır. Örneğin; *مَا قَرَأَ عَلِيٌّ بَلَّ أَحْمَدُ* “Ali okumadı okuyan Ahmet idi.” verdiğimiz anlamdan bahsetmiş olduğumuz kural açıkça anlaşılmaktadır.²⁷⁶

Bu harfin bağlaç olarak kullanılmasının şartı ise cümlede bu harften sonra müfret bir ismin kullanılmasıdır.²⁷⁷ Şayet bu harften sonra cümle kullanılmış ise bu durumda bu harf, ibtida harfi olmakla birlikte izrâb anlamında ifade etmektedir; ancak bağlaç harfi değildir. Bu durumda, bu harften sonra gelen cümle bir isim cümlesi olup mübtedâ

²⁷⁴ el-Meylani *age*, 385

²⁷⁵ el-Galâyînî, *age*, 682

²⁷⁶ el-Galâyînî, *age*, 682.

²⁷⁷ Abdulhamid, *age*, 229.

ve haberden oluşmuş olur. Bu şekilde kullanılan “bel” (بل) harfinin ifade ettiği izrâb ise iki şekilde değerlendirilir. Bunlar izrâb-ı iptali ve izrâb-ı intikali’dir.²⁷⁸

8. “lâkin”(لكن) harfî: Cümlede ifade ettiği anlam “istidraktır.” İstidrak: geçmiş olan cümlede oluşan şüpheyi ortadan kaldırmak demektir. Bu harfin bu anlamda bağlaç harfi olarak kullanılmasının bazı şartları vardır. Bu şartları şu şekilde sıralayabiliriz.

a. Bu harften sonra gelecek olan mâtufun müfret (tekil) olması

b. Cümlede başında nefî veya nehiy edatlarının geçmesi yani cümlede olumsuz olması

c. “lâkin”(لكن) harfinin, “vâv”(الواو) harfi ile birlikte kullanılmamasıdır.²⁷⁹

Sıralamış olduğumuz bu şartlar cümlede yoksa bu durumda kullanılan “lâkin”(لكن) harfi, ibtida harfi olur ve kendisinden sonra isim cümlesi olan mübtedâ ve haber gelir. Bu harf olumsuz olan cümlelerden sonra kullanıldığı takdirde “bel” (بل) harfi’nin yaptığı işlemin aynısını yapmaktadır. Kendisinden önce geçen olumsuzluğu kendisinden sonraya olumlu olarak yansıtmaktadır.²⁸⁰

9. “lâ” (لا), bağlaç harflerinin en sonuncusu olan bu harf olumsuzluk anlamını ifade etmekle beraber şartlar yerinde ise bağlaç harfi olarak da kullanılır. Bu harfin amel etmesinin şartları ise kendisinden sonra gelen m’atufun müfret (tekil) olması ve kendisinden önce geçen cümlede emir veya olumlu bir cümle olmasıdır. Cümlede bağlaç harfi olarak kullanıldığında ifade ettiği anlam, söylenen hükmün kendisinden önce geçen isme verilip kendisinden sonra gelen isme verilmediğidir.²⁸¹ Örneğin; جَاءَ عَلِيٌّ لَا عُمَرُ “Ali geldi. Ömer gelmedi.”

²⁷⁸ el-Galâyînî, *age*, 682.

²⁷⁹ Abdulhamid, *age*, 229.

²⁸⁰ el-Galâyînî, *age*, 683.

²⁸¹ Meral Çörtü, *age*, 379

Kûfeli âlimler, olumsuz bir fiil olan “*leyse*” (ليس) edatının “*lâ*” (لا) harfi’nin bağlaç olarak kullanıldığı yerlerde bağlaç fiili olarak kullanılabileceğini söylemişlerdir.²⁸²

²⁸² el- Galâyîni, *age*, 683

İKİNCİ BÖLÜM

2.1. Fetih Sûresi

İndiği yer Medine, iniş sırası 111, âyet sayısı 29'dur. Ana konu Hudeybiye Antlaşması'nın değerlendirilmesi, niyetlendikleri umre ibadetini yapamadan döndükleri için büyük üzüntü ve hayal kırıklığı içinde olan müminlerin teselli edilmesi, bu harekât içinde ve sonrasında olup bitenlerin Allah nezdindeki değerinin açıklanmasıdır. Hz. Peygamber, "Bu gece bana üzerine güneşin doğduğu her şeyden daha değerli ve güzel bir sûre gönderildi." buyurmuş, sonra Fetih sûresini okumuşlardır.²⁸³

2.1.1. Fetih Sûresi Hakkında Genel Bilgiler

Hicretten sonra gelen âyetler ve sûreler, başka bir yerde vahyedilse bile Medine'de gelmiş sayıldığı için Fetih sûresi de hicretin 6. yılında, Hudeybiye Antlaşması'ndan sonra bir gece Mekke yakınlarında, Cum'a sûresinden sonra, Mâide'den önce nâzil olduğu halde Medine'de gelen sûreler listesinde yerini almıştır.²⁸⁴

Güvenilir kaynaklarda bulunan şu rivayet, sûrenin inişiyle ilgili önemli bilgiler vermektedir. Hz. Peygamber bir seferinde gece yürürken yanında bulunan Hz. Ömer kendisine bir soru yöneltir; üç kere tekrarladığı halde cevap alamayınca üzüntü ve endişe içinde yanından uzaklaşır. Kendisi hakkında bir âyet gelmesinden korkar. Biraz sonra ona Hz. Peygamber'in kendisini çağırdığı duyurulur. Yanına gelince Peygamber efendimiz Ömer'e yeni geldiğini bildirdiği Fetih sûresinin ilk âyetlerini okur. Daha detaylı ve sahih olan rivayetlere göre bu olay, Hudeybiye seferinden dönerken değil, Hudeybiye'de savaşmak yerine, ilk bakışta Müslümanların aleyhinde gibi gözükken şartlarla sulha karar verildiğinde meydana gelmiştir. Hz. Ömer oldukça heyecanlı ve sert bir üslûpla Peygamberimiz'e birkaç kere, "müslümanlar haklı, onlar haksız oldukları halde neden bu aşağılayıcı barışın yapıldığını" sormuş, "Ben Allah'ın elçisiyim, O, elçisini mahcup etmeyecektir." cümlesinden başka cevap alamamıştı. Bir müddet sonra Peygamber efendimiz Ömer'i çağırdı ve kendisine hem sulhun bir fetih

²⁸³ Hayreddin Karaman&Mustafa Çağrııcı&İbrahim Kâfi Dönmez&Sadrettin Gümüş, *Kur'an Yolu Meâlî*, DİB Yayınları, Ankara, 2015, 510.

²⁸⁴ Hayreddin Karaman&Mustafa Çağrııcı&İbrahim Kâfi Dönmez&Sadrettin Gümüş, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2012, V, 62

olduğunu açıkladı hem de yeni gelmiş olan Fetih sûresinden bir miktar okudu. Buna göre Müslim'deki diğer rivayette geçen "*Hudeybiye'den dönerken*" kaydını, "*barış yapmaya ve umre yapmadan dönmeye karar verilince*" şeklinde anlamak, râvinin bunu kast ettiğini söylemek gerekecektir.²⁸⁵

Sûrenin ihtiva ettiği ana konu Hudeybiye Antlaşması'nın değerlendirilmesi, niyetlendikleri umre ibadetini yapamadan döndükleri için büyük üzüntü ve hayal kırıklığı içinde olan müminlerin teselli edilmesi, bu harekât içinde ve sonrasında olup bitenlerin Allah nezdindeki değerinin açıklanmasıdır. Bu genel çerçeve içinde Hz. Peygamber ve ashabının Allah katındaki durum ve dereceleri, onları ibadetten meneden müşrikler ile yalnız bırakan münafıkların acı sonları hakkında önemli bilgiler verilmiş, bu barışı takip edecek olan fetihler müjdelenmiştir.²⁸⁶

Sûreye adını veren fethin Hudeybiye Antlaşması mı yoksa Mekke'nin fethi mi olduğu konusunda farklı değerlendirmeler vardır. Fetih kelimesinin "*savaş yoluyla bir toprağı ele geçirmek*" mânasında kullanıldığını dikkate alan tefsirciler burada, Mekke'nin fethinden söz edildiğini ileri sürmüşlerdir. Sağlam rivayetler yanında bu sûrede geçen ve yeri geldikçe açıklanacak olan işaretlere dayanan tefsirciler ise haklı olarak burada sulhunun anlatıldığı kanaatine varmışlardır. Bunlara göre fetih kelimesi, bir çözüm getirdiği ve tikanıklığı açtığı için sulh için de kullanılabilir. Ya da sebepten söz edip bununla sonucu kast etmek şeklindeki "mürsel mecaz" üslûbunun kullanıldığı düşünülebilir. Çünkü hudeybiye sulhunun yol açtığı gelişmeler birden fazla fethi beraberinde getirmiştir:

1- Bu antlaşmadan sonra Hayber feth edilmiştir.

2- Mekkeli müşriklerle savaş ihtimali geçici olarak kalktığı için iki tarafın halkı birbirine gidip gelmişler, görüşmüşler, İslam hakkında bilgi alış-verişi yapılmış ve bir çok müşrik ihtida etmiş ve İslam ile müşerref olmuştur.

3- İki yıl sonra on bin kişilik bir ordu ile Mekke üzerine yürüyen müminler burayı kolayca fethetmişlerdir.

²⁸⁵ Kahraman ve diğerleri, *age*, 63

²⁸⁶ Kahraman ve diğerleri, *age*, 63.

4- Daha önceleri Müslümanları muhatap kabul etmeyen ve çözümü savaşta arayan müşrikler ilk defa bu antlaşmada karşı tarafı tanımışlar, onlardan güvenlik talep etmişlerler, Müslümanların o yıl yapmak istedikleri umre ibadetini bir yıl sonra gelip yapmalarını kabul etmişlerdir. Bu fethin sağladığı faydalar, doğurduğu sonuçlar ilk üç ayette veciz bir şekilde açıklanmaktadır. 12. ayette işaret edildiği üzere bu sefere çıkmak, Mekkeli müşriklere bir mânada meydan okumak demektir, bu da bir cesaret meselesiydi. Bu yüzden münafıklar “*bunların işi bitti, müşrikler tamamını yok edecek*” demişlerdi. Ancak 27. âyette sözü edilen rüyayı bir işaret ve emir sayan Peygamber efendimiz, çeşitli faydalarını da gözeterek, kendisine sadık 1500 kadar sahâbî ile bu meşakkatli ve tehlikeli seferi göze almışlardı. Başta hesap edilmeyen gelişmeler oldu; sahâbe sabır, cesaret, bağlılık ve fedakarlık imtihanlarına tâbî tutuldular. Bütün bunlar olurken ve olduktan sonra Allah Teâla'nın şu lutufları tecelli etti.²⁸⁷

a. Hz. peygamber kendisinin dışında hiçbir ümmet ferdine bahşedilmeyen bir iltifata nâil oldu, “*geçmiş ve gelecek günahlarının bağışlanmış olduğu*” Rabbi tarafından ilân edildi. Esasen bütün peygamberler gibi Hz. Peygamber de ismet (Allah tarafından günah işlemekten korunmuş olma) özelliğine sahiptir, dolayısıyla zaten günahsızdır. Şu halde Peygamberimizin, bağışlandığı bildirilen günahı, fiilen işlediği yahut işleyeceği bir günah olmayıp beşer olması hasebiyle kendisinde bulunan günah işleme potansiyelidir. İsmet sıfatı, peygamberlerdeki bu potansiyel günah işleme imkânının fiiliyata geçmesini önleyen ilahî bir koruma ve esirgemedir; âyetteki af bu anlamdadır. Bir önceki sûrenin tefsirinde geçen²⁸⁸ farklı bir yoruma göre bu antlaşma ile Mekkeliler nezdinde suçlu²⁸⁹ ve ölüme mahkum bulunan Hz. Peygamber bu antlaşma sonunda barış ve güvenlik antlaşmasının tarafı haline geldi, böylece müşrikler tarafından suçluluk hükmü kaldırılmış oldu.

b. En büyük nimet ve dosdoğru yol olan İslam dini sulh ortamında tamamlanarak yayılma imkanı buldu.

²⁸⁷ Kahraman vd, *age*, 65

²⁸⁸ Muhammed 47/19.

²⁸⁹ Zenb kelimesinin suç ma'nası için bk. Şuarâ 26/14.

2.1.2. Sürenin Belâgat Açısından İncelenişi

Öncelikle Belâgat ilmiyle ilgili olarak çok kısa bir bilgi vermemiz, konumuzun daha iyi bir şekilde anlaşılması açısından önemlidir. Arapça dil ilimleri üç kategoride ele alınır; sarf ilmi; kelime yapısını, nahiv ilmi; kelimelerin bir araya gelmesiyle oluşan î'rab'ı inceleyen ilim dallarıdır. Belâgat ilmi ise; sözün fasih olmakla birlikte yer ve zaman'a da uygun olmasıdır. Başka bir ifadeyle bir fikrin, sözlü veya yazılı olarak, yerinde ve zamanında, manası en açık şekilde ve akıcı bir dille ifade edilmesidir. Dolayısıyla belâgat ilmi, sarf ve nahiv ilimleri sağlam bir şekilde öğrenildikten sonra okunması gereken bir ilimdir.²⁹⁰

Belâgat ilmi de üç temel ilimden oluşmaktadır. Bunlar da meâni, beyân ve bedî' ilimleridir.

a. Meâni İlmi: Meâni, sözün muktezâ-yı hâle yani yer ve zamana uygun olmasına dair kuralları ele alan ilim dalıdır. Bu ilim, belâgatın temeli ve dil ilimlerinin de en önemlisidir.

b. Beyân ilmi: Beyân, maksadı açık bir şekilde ve değişik yollarla ifade etme usûllerini inceleyen ilim dalıdır.

c. Bedî' ilmi: Bedî' yer ve zamana uygun olan fasih sözü, nasıl güzelleştireceğimizi öğreten ilim dalıdır.

Sürede belâgat ile ilgili bazı kavramlar:

a. Tıbak: Tıbak sözlükte uygunluk anlamında kullanılır. Terim olarak ise anlam bakımından aralarında zıtlık bulunan kelimelerin bir ibarede uyum içerisinde yer almasıdır.²⁹¹ Örneğin; Fetih sûresinin 2. Ayetindeki مَا تَقَدَّمَ وَمَا تَأَخَّرَ “geçmiş, gelecek” 8. âyetindeki مُبَشِّرًا وَنَذِيرًا “müjdeleyici, korkutucu” 9. ayetindeki بكرة واصيلا “sabah, akşam” 10. ayetindeki نَكَثَ ... أَوْفَى “yemini bozmak, yemininde vefa göstermek” 11. ayetindeki أَرَادَ بِكُمْ ضَرًّا أَوْ أَرَادَ بِكُمْ نَفْعًا “size zarar gelmesini isterse veya size iyilik etmeyi murad ederse.” 14. Ayetindeki يَغْفِرُ يُعَذِّبُ “Bağışlar, azap eder.” 27.

²⁹⁰ Akbulut, *age*, 15.

²⁹¹ Akbulut, *age*, 182

ayetindeki *مُقَصِّرِينَ مُحَلِّقِينَ* “Saçları kazıtmak veya kısaltmak.” ve son olarak 29. ayetindeki *أَشِدَّاءُ رُحَمَاءَ* “Sert, merhametli” kelimelerinde tıbak yapılmıştır.²⁹²

c. Mukabele: karşılaşmak, karşılamak gibi anlamlarda kullanılır. Terim olarak ise; herhangi bir ifade de birbirine karşı olmayanları zikrettikten sonra, aynı sıraya göre bunların karşıtlarını zikretmektir. Bazı âlimler mukabeleyi tıbak sanatı içerisinde ele almışlardır. Mukabele tıbaktan farkı şudur; Tıbak iki zıt kelime arasında olurken, mukabele ise ikişerli grup halinde en az dört zıt kelime arasında gerçekleşir. Burada önce iki kelime bir sıraya göre gelir. Peşinden de bu iki kelimenin zıddı olan iki kelime aynı sıraya uygun bir şekilde zikredilir.²⁹³ Örneğin; Fetih sûresinin *لِيُدْخِلَ الْمُؤْمِنِينَ وَ* *وَالْمُنَافِقَاتِ* ayetinde olduğu gibi²⁹⁴

c. İstiâre: Ödünç almak, borç almak, anlamlarına gelir. Belagat kitaplarında mecaz konusunda ele alınan istiâre; alakası teşbih olan mecazdır ve teşbihe (benzetmeye) dayanır. Teşbihe dayanması sebebiyle “*müşebbehun bih (kendisine benzetilen) ya da müşebbeh (benzetilen) ten birisinin cümlede zikredilmediği teşbih*” şeklinde ta’rif edilir. İstiâre, benzeyen ya da benzetilenden herhangi birinin zikredilip zikredilmemesi bakımından iki kısma ayrılmaktadır. Bunlarda istiâre-i musarraha (açık) ve istiâre’i mekniyye (kapalı) dir. İstiâre-i musarraha cümlede sadece benzetilenin zikredildiği istiâredir.²⁹⁵ Örneğin; sûrenin (*إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ*) 10. ayetindeki *يُبَايِعُونَكَ* kelimesinde istiâre’i musarraha vardır. Şöyle ki; bu fiilin ifade ettiği anlam bir malı başka bir mal karşılığında değiştirmektir. Ayetin anlamında böyle bir mal değişikliği olmadığından müfessirler “*يُبَايِعُونَكَ*” fiilinin “*يُعَاهِدُونَكَ*” (*söz verdiler*) anlamındaki fiil olduğunu ve cümlede istiâre-i musarraha olduğunu, dolayısıyla Allah yolunda, Allah’ın rızasını umdukları için nefislerini feda etmelerini, bir malın başka bir mal karşılığında vermeye benzetmişler ve istiâre’i musarraha yapmışlardır. Yani

²⁹² Gümüş, Sadreddin&Yılmaz, Nedim, *Tefsirlerin Özü*, İstanbul, 2016, VI, 118.

²⁹³ Akbulut, *age*, 188

²⁹⁴ Fetih, 48/4-5.

²⁹⁵ Akbulut, *age*, 160–161

cümlede kendisine benzetilen (يُبَايِعُونَكَ) fiili zikredilmiş, benzetilen ise (يُعَاهِدُونَكَ) silinmiştir.²⁹⁶

Bu ayetin hemen sonrasındaki (يُدُّ اللَّهُ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ) “Allahın eli onların ellerinin üzerindedir.” âyetinde istiâre-i mekniyye vardır, yani burada da benzetilen zikredilmiş, kendisine benzetilen, cümleden silinmiştir. Bunu da açıklayacak olursak; Yüce Allah, sahabelerin bu söz verme işlemini bilmesi ve yaptıkları bu iş karşılığında onları mükâfatlandırmasını, komutanını ve halkını kollayan ve onların ihtiyaçlarını gideren krala benzetmiştir. Kendisine benzetilen silinmiş ve onun levazımlarından biri olan “el” kelimesi ile işaret edilmiştir. İşte yapılan bu istiâreye, istiâre-i mekniyye denilir.

d. Kinâye: Kinaye bir sözün gerçek anlamına da gelebilecek şekilde ancak gerçek anlamının dışında kullanılmasıdır.²⁹⁷ Kinayede maksat, kendi lafızlarıyla değil de aynı mânâdaki başka laflarla ifade edilir. Bu söz bir yönüyle hakikat bir yönüyle de mecazdır. Türkçede buna bir örnek olarak “eli uzun” deyimini zikredilebilir. Sûrenin 22. ayetinde geçen لَوْلَا الْأَدْبَارُ “Arkalarını dönerler.” anlamında olan cümle “savaştan kaçarlar.” anlamından kinayedir.

e. İltifat; bir anlamı üç (birinci, ikinci ve üçüncü) şahıstan herhangi biri ile ifade ettikten sonra, anlatıma başka biriyle devam etmektir.²⁹⁸ Örneğin; فَعَلِمَ مَا فِي قُلُوبِهِمْ فَأَنْزَلَ السَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ “Allah onların kalplerindeki samimiyeti bildi ve onların üzerine sekine indirdi.” cümlesinde kullanılan zamir cem’i müzekker gairdir. Daha sonrasında gelen وَعَدَكُمْ اللَّهُ مَغَانِمَ كَثِيرَةً “Allah size çokça ganimet vereceği üzerine söz verdi.” ayetinde ise kullanılan zamir cem’i müzekker muhataptır. İşte kullanılan bu usluba iltifat denir. İltifatın genel faydası ise sözün bir üslûptan başka bir üslûba geçirildiğinde dinleyicinin hoşuna gitmesi için yenilenme bakımından daha hoş ve kendisine kulak verilmesi bakımından daha uyarıcı olmasıdır. Tefsirlerde buradaki iltifatın faydası;

²⁹⁶ Muhammed Ali es-Sabuni, *Safvatüt-Tefasir*, Beyrut, Lübnan, 2000, III, 162

²⁹⁷ *age*, III, 162

²⁹⁸ Nevzat H.Yanık, Mustafa Kılıçlı, M Sadi Çoğenli, *Hatîb el- Kazvini, Telhis ve Tercümesi, Kur’ânı’n Eşsiz Belâgatı*, İstanbul, tsz, 30.

“Müminlerin Allahın nimetlerine mazhar olduklarından Allaha muhatap olma şerefine nail olduklarını ifade etmek içindir” şeklinde ifade edilmiştir.²⁹⁹

f. İtnâb; insanların alışık olduğu lafızlardan daha fazla lafızla ancak gereksiz uzatmaya ve fazla olan lafzın manaya bir katkısı olmadan tekrar edilmesine yer vermeyerek, maksadı ifade etmeye itnâb denir.³⁰⁰ İtnâbın çeşitleri çoktur ancak konumuzla alakalı olanla yetinmek istiyoruz. Bu ayetteki itnâb çeşidi aynı lafzın tekrar edilmesiyle olmuştur. Örneğin; *لَيْسَ عَلَى الْأَعْمَى حَرْجٌ وَلَا عَلَى الْأَعْرَجِ حَرْجٌ وَلَا عَلَى* *الْمَرْضَى حَرْجٌ* ayetinde “حَرْجٌ” kelimesi üç kere tekrar edilmiştir. İşte bu kelimenin lafzı uzatmadan ve çoğaltılan kelimenin de manaya bir katkısı olduğundan yapılan bu çoğaltma işlemine itnâb denilmektedir. Faydası ise; mazereti olduğundan dolayı savaşa katılmayanlara kesinlikle herhangi bir cezai işlemin olmadığını pekiştirerek ifade etmektir.³⁰¹

g. Teşbih-i temsili; bir teşbihte benzeme yönü birbirinden ayırt edilmeyecek derecede ise ve birden fazla unsurdan meydana gelmişse buna teşbihi temsili denir.³⁰² âyet-i kerimelerde ve Hadsî şeriflerde “*meseli... ke-meseli...*” kalıbında gelen teşbihler temsîlidir. Örneğin; *وَمَثَلُهُمْ فِي الْإِنجِيلِ كَزَرْعٍ أَخْرَجَ شَطْنَهُ فَآزَرَهُ فَاسْتَغْلَظَ فَاسْتَوَى عَلَى سُوْقِهِ* *يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ لِيغِيظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ* “İncil’deki misalleri ise bir ekindir: Çiftçileri sevindirmek üzere filiz verir, onu güçlendirir, kalınlaşır ve kendi sapları üzerine durur. Onlar (müminler) yüzünden kâfirler öfkeden kahrolsunlar diye (böyle olmuştur).” ayetindeki teşbih (benzetme); teşbih kısımlarından temsiliye baz alınarak yapılmıştır. Faydası ise anlatılmak istenen konunun muhatapların zihinlerinde daha açık ve seçik bir şekilde yerleştirmektir.³⁰³

2.1.3. Harf-i cer ve Zarfların İ’rabdaki Konumları

Mecrûrâtın Fetih sûresindeki tatbikine geçmeden önce, harf-i cerler ve zarfların Arap dilinde İ’rabdaki durumlarının ele alınması, konumuzun daha iyi bir şekilde anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

²⁹⁹ es-Sâbunî, *age*, 162.

³⁰⁰ Akbulut, *age*, 112.

³⁰¹ es-Sâbunî, *age*, 162.

³⁰² Akbulut, *age, age*, 138–139.

³⁰³ es-Sâbunî, *age*, 162.

Arapça da zarflar genel olarak iki kısma ayrılır.

a. Hakiki Zarflar

Hakiki zarflar; zaman ve mekân bildiren isimlerdir.³⁰⁴ Zaman zarfları adından da anlaşılacağı gibi zaman bildiren sözcüklerdir. Örneğin; *يَوْمٌ، لَيْلَةٌ* “*Gün, gece*” vb. Mekân zarfları da herhangi bir mekân bildiren sözcüklerdir. Örneğin; *بَيْتٌ، مَدْرَسَةٌ* “*Ev, okul*” vb.³⁰⁵

b. Mecâzî Zarflar

Mecâzî zarflar Arap dilindeki harf-i cer ve mecrûrlardır.³⁰⁶

Şimdi zarflarla alakalı olan î'rab kaidelerini birkaç madde altında anlatmaya çalışalım:

a. Zarflar bir cümlede kullanıldıklarında mutlaka anlam bakımından tutunmaları gereken bir müteallak'a (âmile) ihtiyaç duyarlar. Bu tutundukları muteallak, fiil olabildiği gibi fiilin anlamını taşıyan isimlerden biri de olabilir. Fiilin anlamını taşıyan isimler de beş tanedir. Bunlar ism-i fâil, ism-i mef'ûl, sıfat-ı müşebbehe, ism'i tafzîl ve masdardır.³⁰⁷ Zarfın geldiği cümlede şayet bunlardan herhangi birisi bulunmazsa bu durumda bunlara çevrilen bir camid (türememiş) isme tutundurulur.³⁰⁸ Örneğin; *وَهُوَ* *فِي السَّمَاءِ وَفِي الْأَرْضِ*³⁰⁹ âyetindeki “*فِي السَّمَاءِ وَفِي الْأَرْضِ*” zarflar (câr mecrûrlar) cümlede tutunacakları herhangi bir âmil olmadığından cümledeki “*إِلَهُ*” camid (türememiş) bir kelime olan ve ismi mef'ûle çevrilen (معيود) kelimesine tutunurlar.

b. Hakiki zarflar cümlede geldiklerinde “*fi*” (فِي) harf-i cerle gelmeyip üstün olmuşlarsa bu durumdaki zarflara mef'ûl'ün fih adı verilir. Örneğin; *قَرَأْتُ الْقُرْآنَ يَوْمَ*

³⁰⁴ Meral, Çörtü, *age*, 63.

³⁰⁵ el-Arkatinî, *age*, 7.

³⁰⁶ el-Arkatinî, *age*, 8.

³⁰⁷ ed-Dusukî, *age*, II, 513.

³⁰⁸ el-Arkatinî, *age*, 8.

³⁰⁹ Zuhurf, 43/84.

الْخَمِيسِ cümlesindeki “يَوْمَ” kelimesi kendisinden önce geçen fiile mef’ûl’ün fihi olmuş ve ona tutunmuştur.

Mecâzî olan zarflar ise cümlede geldiklerinde mef’ûl’ün bih gayri sarîh (açık olmayan) olurlar. Örneğin; دَهَبْتُ إِلَى الْمَسْجِدِ cümlesindeki إِلَى الْمَسْجِدِ harf-i cer ve mecrûru, kendisinden önce geçen fiile tutunur ve mef’ûl’ün bih gayri sarîh olurlar.³¹⁰

c. Zarflar tutundukları âmiller göz önüne alınarak iki kısma ayrılırlar bunlar; lağv ve müstakardır. Cümlede zarfın tutunduğu âmil varsa buna zarfî lağv denir.³¹¹ Örneğin; دَهَبْتُ إِلَى الْمَدْرَسَةِ cümlesindeki “إِلَى الْمَدْرَسَةِ” zarfının tutunduğu âmil cümlede zikredildiğinden dolayı zarf-ı lağva örnek olması sahihtir. Cümlede zarfın tutunduğu âmil zikredilmemişse, zarf-ı müstakar olur.³¹² Örneğin; خَالِدٌ فِي الْمَدْرَسَةِ cümlesindeki harf-i cer ve mecrûrunun tutunduğu âmil olmadığından bunlar gizli olan bir fiile (حصل) veya fiilin anlamındaki isme tutunurlar.(حاصل)

d. Zarfların tutundukları âmillerin gizli olduğu yerler:

Cümle içerisinde zarfımız haber, sıfat, hâl ve sıla olduğunda tutunduğu âmilin gizli olması vacip (zorunludur) tir. Bu durumdaki zarfımız fiile veya fiilin anlamını taşıyan bir isme tutunur.³¹³ Ancak zarfımız sıla (ilgi zamiri) olduğunda bu durumda zarf sadece fiile tutunur. Örneğin; خَالِدٌ فِي الْمَدْرَسَةِ cümlesinde harf-i cer ve mecrûru (فِي) خَالِدٌ كَانِ kendisinden önce geçen “خَالِدٌ” kelimesine haber olur. Cümlenin aslı خَالِدٌ كَانِ خَالِدٌ كَانِ فِي الْمَدْرَسَةِ veya خَالِدٌ كَانِ فِي الْمَدْرَسَةِ şeklindedir. Yani birinci örnekteki zarfımız fiile, ikinci örnekteki zarfımız ise ism-i faile tutunmuştur. Şunu da belirtelim ki bu durumlarda zarfın tutunduğu âmiller genel fiiller diye adlandırılan fiilerden olması gerekir. Bu fiiller de yedi tanedir. Bunlar; حصل، ثبت، كان، وجد، استقر، لابس، وقع fiilleridir. Bu fiilere genel fiiller denilmesinin sebebi ise bu fiilerin anlamlarının diğer bütün fiillerde var olmasıdır. Çünkü bu fiilerin anlamı “oldu” şeklinde olup diğer bütün fiillerde mevcuttur.

³¹⁰ el-Arkatinî, *age*, 9.

³¹¹ el-Arkatinî, *age*, 15.

³¹² el-Arkatinî, *age*, 15.

³¹³ ed-Dusukî, *age*, II, 539

e. Zarflar cümlede mübtedâya haber veya ismi mevsule (ilgi zamiri) sıla olmazsa bu durumda zarfların sıfat veya hal olmaları gerekir.

Zarf, cümlede tam (halis) mârifeden sonra gelecek olursa bu durumdaki zarf î'rab bakımından hâl olur. Tam (halis) mârifeden maksat ise, ismin “el” takısı dışında bir mâr'ifelik etkenlerinden birisiyle mâr'ife olmasıdır. Örneğin; رَأَيْتُ خَالِدًا فِي الْمَدْرَسَةِ “Halid’i okulda gördüm.” cümlesinde فِي الْمَدْرَسَةِ zarfı, özel isim olan “خَالِدًا” kelimesinden sonra geldiği için î'rab bakımından hâl olur. Zarf, cümlede tam nekra olan isimden sonra gelirse, bu durumda zarf, î'rab bakımından sıfat olur.³¹⁴ Tam nekradan maksat ise, zarfın cümlede bir sıfat ile nitelenmediği durumlardır. Zarfın sıfat olduğuna örnek; رَأَيْتُ رَجُلًا فِي الْمَدْرَسَةِ “Okulda bir adam gördüm.” cümlesinde “فِي الْمَدْرَسَةِ” zarfı, tam olan bir nekra isimden “رَجُلًا” sonra geldiği için î'rab bakımından sıfat olmuştur.

Zarfımız cümlede tam (halis) olmayan mâ'rifeden veya tam (halis) olmayan nekradan sonra gelirse, hem sıfat hem de hâl olabilir. Örneğin; رَأَيْتُ الرَّجُلَ فِي الْمَدْرَسَةِ cümlesinde “فِي الْمَدْرَسَةِ” zarfı الرَّجُلَ kelimesinden “el” takısı alan isim sonra geldiği için, hem sıfat hemde hâl olabilir.

Zarfın tam nekra olmayan, yani sıfat alan bir isimden sonra gelişine örnek olarak da رَأَيْتُ رَجُلًا عَالِمًا فِي الْمَدْرَسَةِ cümlesinde zarf (فِي الْمَدْرَسَةِ) sıfat alan bir nekra isimden sonra (رَجُلًا عَالِمًا) geldiğinden aynı şekilde hem sıfat hemde hal olabilir.

Cümle, î'rab bakımından yukarıda söylediğimiz kurallara tâbîdir. Yani cümle tam nekra bir isimden sonra gelirse sıfat, tam mâ'rife bir isimden sonra gelirse hal, tam olmayan nekra ve mâ'rife isimlerden sonra gelirse hem sıfat hem de hal olur.³¹⁵

f. Zarf-ı müstakarın (cümlede zarfın, kendisine tutunduğu âmilin gizli olduğu zarflar) tutunduğu âmil; Basralı âlimlere göre yukarıda söylediğimiz fiillerden birisi, Kufeli âlimlere göre ise bu fiillerin ism-i fâillerinden birisidir.³¹⁶

³¹⁴ el-Arkatinî, *age*, 12–13

³¹⁵ el-Arkatinî, *age*, 12–13.

³¹⁶ el-Arkatinî, *age*, 16–17.

g. Zarf-ı müstakarda, zarfın kendisine tutunduğu âmil ister fiil (Basrilere göre) ister ism-i fâil (Kûfilere göre) olsun, biz bu fiili ve ismi fâili cümleden siliyoruz. Silinen âmillerin içinde bulunan fâilleri, cümledeki zarfta gizliyor ve mecâzî bir şekilde zarfın fâili kılıyoruz. Yani bu fâiller aslında âmilin fâili oldukları halde, hakiki âmil silindiği için artık bu fâiller zarfın fâili olarak adlandırılıyor. Örneğin; *بَكَرٌ فِي الْمَدْرَسَةِ* cümlesinin açılımı Basrilere göre *بَكَرٌ [حاصل] فِي الْمَدْرَسَةِ* Kûfilere göre ise *بَكَرٌ [حاصل] فِي الْمَدْرَسَةِ* dir. Hangi âmil takdir edilirse edilsin bu âmillerin içinde gizli olan “هو” zamiri, cümlede kalan zarfın içinde gizli olduğu farz edilir ve bu fâilin, zarfın mecazen fâili olduğu söylenir.³¹⁷ Zarflar hakkında bu kısa bilgileri verdikten sonra mecrûrâtın Fetih sûresindeki uygulamasına geçelim.

2.1.4. Mecrûrât’ın Fetih Sûresindeki Tatbiki

Bu bölümde harf-i cerlerin yaptığı işlevleri, izâfet yolu ve tâbii olarak esre olan isimleri, Fetih sûresinde âyet âyet örneklendirmeye çalışacağız.

1. Ayet: *إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُّبِينًا*.

Bu ayetteki “*lâm*” (اللام), harf-i cerdir. İfade ettiği anlam ihtisas (aidiyyet) tır. Câr ve mecrûr kendisinden önce geçen “*fetahnâ*” (فَتَحْنَا) fiiline tutunur.³¹⁸ Dolayısıyla zarf-i mecâzîdir ve tutunduğu âmil cümlede zikredildiği için zarf-ı hass olarak isimlendirilir.³¹⁹

2. Ayet: *(لِيُغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ وَيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَيَهْدِيَكَ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا)*

Burada “*liyugfir*” fiilinin başına gelen “*lam*” (اللام) harf-i cerdir. Bu lam’a, “*lam-i key*” de denir. Bu “*lam*” (اللام) sebebiyet (illet) için kullanılır³²⁰. Yani cümlede kendisinden sonrasının kendisinden öncesine illet (sebeb) olduğunu ifade eder. Burada

³¹⁷ el-Arkatîni, *age*, 17.

³¹⁸ Muhammed, Tayyib, el-İbrahim, *İ'rabu'l-Kur'âni'l Kerîm*, Beyrut, Lübnan, Darun Nefais, 2007, 511

³¹⁹ el-Arkatîni, *age*, 15

³²⁰ Muhammed bin Ahmed bin Hâşim Celâlüddîn el-Mahallî- Celâlüddîn Abdurrahman, es-Suyûtî, *Tefsir'ul-Celaleyn*, Daru İbni Kesir, Beyrut 2014, 578.

harf-i cer fiile geldiğinden fiili üstün yapan “en” (ان) edatının gizli gelmesi caizdir³²¹. Bu edatın gelmesinin nedeni harf-i cerlerin sadece isme gelmesindedir. Burda gizlediğimiz “en” (ان) edatı kendisinden sonraki fiili mastar teviline koyar ve bir nevi isimleştirir. Burada şunu da belirtelim ki Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî (ö. 538/1144)³²² “el-Keşşâf” tefsirinde “lam” (اللام) harfinin sebebiyet için olduğunu söylemiş ancak söz konusu fethin Efendimizi bağışlamak için olmadığını, bilakis efendimize verdiği nimetleri tamamlamak için olduğunu ileri sürmüş ve bu illetin gizli bir yere tutunduğunu söylemiştir.³²³

لَكَ : “ك” müfret müzekker muhatap zamiridir Mebnî olduğundan mahallen mecrûrdur ve kendisinden önce geçen “يَعْفِرُ” fiiline tutunur.³²⁴

مِنْ ذَنْبِكَ: Burada mecrûrâtın ana temel etkenleri olan harf-i cer ve izâfe aynı anda kullanılmışlardır. “min” (مِنْ) harf-i cer olup “tebyin” (açıklama) için kullanılmıştır. Mübeyyen (açıklanan) kendisinden önce geçen “ma-i” mevsuldur. Mecrûr olan ذَنْبٍ kelimesi lafzen esrelidir, câr mecrûr kendisinden önce geçen تقدم fiiline tutunur. ذَنْبٍ kelimesi kendisinden sonraki müfret müzekker zamire izâfet edildiği için “كَ” zamiri mahallen mecrûr, muzâfun ileyh olmuştur. Buradaki izâfet, izâfe-i ma’nevi olduğundan muzâf, muzâfun ileyhten mâ’rifelik kazanmıştır.

وَيُؤْتِيكُمْ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ: burada “nimet” (نِعْمَتٌ) kelimesi müfret müzekker gaib zamirine izâfet edildiğinden muzâfun ileyh olan zamir (هُ) mahallen (farazan) mecrûr olup, yapılan izafe, ma’nevi izâfet olduğundan muzâf, muzâfun ileyhten mâ’rifelik kesb etmiştir. “aleyke” (عَلَيْكُمْ) harf-i cerdir. İfade ettiği anlam normalde isti’la’dır (üzerinde). Burada “a-e” anlamını ifade etmektedir. Bir nevi “mecâzî isti’la” anlamını ifade ediyor denilebilir. “كَ” zamiri yukarıda da geçtiği gibi mahallen mecrûr olup car mecrûr kendilerinden geçen “يَتِمُّ” fiiline tutunur.

³²¹ el- Galâyânî, *age*, 338.

³²² Öztürk Mustafa& Mertoğlu M. Suat, "Zemahşerî", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 2013, XLIV, 235–238.

³²³ Molla Musa el-Celâli, *Haşiyetül- Vadihul Mesalik ela Tefsiru'l- Nedarik(Neseî)*, İstanbul, Ravza Yayınları, V, .574

³²⁴ Muhammed Tayyib, el-İbrahim, *age*, 511.

وَيُتِمُّ نِعْمَتَهُ..... وَيَهْدِيكَ: Burada da Mecrûrâtın üçüncü kısmı olan tâbi' yoluyla mecrûr olan kısma örnek olarak “وَيُتِمُّ” ve “وَيَهْدِيكَ” fiileri ele alınabilir. Şöyle ki; bu iki fiil kendilerinden önceki “يَغْفِرُ” fiiline “vâv” harf-i vasıtasıyla atfedilmişlerdir. Dolayısıyla bunların başında da aynen mâtufun aleyh olan “يَغْفِرُ” fiilinde gizlediğimiz “en” (ان) edatı takdir edilir ve bu fiillerde masdar te'viline girip mâ'tufun aleyh olan “يَغْفِرُ” fiilinin tutunduğu فتحننا fiiline tutunurlar.³²⁵

3. Ayet: وَيَنْصُرَكَ اللَّهُ نَصْرًا عَزِيزًا

“vâv” atf (bağlaç) harfidir kendisinden sonraki fiili kendisinden önce geçen “ليغفر” (ليغفر) fiiline atf etmiştir. Dolayısıyla matufun aleyh olan fiilin başındaki “lam” (اللام) harf-i ceri burdada zikredilmiş kabul edilir. “Yensura” (يَنْصُرَكَ) fiili de matufu aleyhte olduğu gibi fiili masdar teviline koyan “en” (ان) edatıyla üstün yapılmış olup mecrûr kabul edilir ve birinci ayette geçen “fetahna” fiiline tutunur.³²⁶

4. Ayet: هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ لِيَزْدَادُوا إِيمَانًا مَعَ إِيْمَانِهِمْ وَاللَّهُ جُنُودٌ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا

Burada “fi” (في) harf-i cer olup zarfiyet (içerdenlik) anlamında kullanılmıştır. Mecrûr olan “kulub” (قُلُوبِ) kelimesi “kalb” kelimesinin mükesser çoğuludur. Bu nedenle esre harekesini bizzat kabul etmiş yani lâfzen mecrûr olmuştur. Câr mecrûr kendisinden önce geçen “enzele” (انزل) fiiline tutunur. Mecrûr olan “قُلُوبِ” kelimesi de kendisinden sonra gelen “المؤمنين” kelimesine izâfet edilmiş ve “المؤمنين” kelimesini esre yapmıştır. Esre alameti, cem'î müzekker olduğu için “yâ” harfidir. Buradaki izâfet terkihi ma'nevi izâfedir ve ta'rif (belirginlik) faydası vermiştir.

لِيَزْدَادُوا: “lam” (اللام) harf-i cer'i fiili muzâriye geldiğinden yukarıda geçtiği gibi fiilin başına “en” (ان) takdir edilir. Fiil bu gizli edatla mastara çevrilir ve bu durumda harf-i cer fiile değil, isme gelmiş olur ve onu mecrûr yapar. Ayet لِيَزْدَادُوا şeklinde te'vil edilir.

³²⁵ Muhammed, Tayyib, el-İbrahim, *age*, 511.

³²⁶ Muhammed, Tayyib, el-İbrahim, *age*, 511

”مَعَ“ kelimesi mekân bildiren zarflardandır. Kendisinden sonraki ”إِيمَانٍ“ kelimesine ma’nevi bir izâfet ile izâfet edilmiştir. Kendisinden sonraki ”إِيمَانٍ“ kelimesi de onun muzâfun ileyhisi olup, aynı şekilde kendisinden sonraki cem’i müzekker gaib olan ve mecrûr muttasıl zamire izâfet edilmiştir. ”هَمْ“ zamiri mebnî olduğundan mahallen mecrûr, muzâfun ileyh olmuştur. Bu durumda ”إِيمَانٍ“ kelimesi hem muzâf hem de muzâfun ileyh olmuştur.

”وَاللَّهِ“; ”vâv“ (واو) harf-i atıf (bağlaç)’dır. ”lâm“ (اللام) harf-i cer ”الله“ kelimesi mecrûrdur. Câr mecrûr, zarf-i mustakar olup gizli olan genel fiillerden birisine veya ism-i fâillerinden birisine tutunur ve î’rabda kendisinden sonraki ”جُنُودٍ“ kelimesinin haberidir. Burada haberin mübtedâdan önce gelmesinin nedeni, haberin, câr mecrûr olmasıdır. Nitekim haber, câr mecrûr veya zarf olduğunda mübtedâdan önce gelmesine ruhsat tanınmıştır.

”جُنُودٍ“ kelimesi mübtedâ olup kendisinden sonraki ”السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ“ kelimesine ma’nevi bir izâfet ile izâfet edilmiştir. ”vâv“ (واو) atıf harfidir. ”السَّمَاوَاتِ“ kelimesini kendisinden önceki muzâfun ileyh olan ”(السَّمَاوَاتِ)“ ”semavat“ kelimesine atf ettiği için dolayı da muzâfun ileyh olmuştur.³²⁷

5.Ayet: لِيُدْخِلَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَيُكَفَّرَ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَكَانَ ذَلِكَ عِنْدَ اللَّهِ فَوْزًا عَظِيمًا

”لِيُدْخِلَ“: ”lâm“ (اللام) harf-i cer-i illet (sebeb) içindir. Yukarıda geçtiği gibi fiili muzâriye harf-i cer geldiğinde, fiilin başına fiili üstün yapan ”en“ (ان) edatının takdir edilmesi caizdir ve takdir ettiğimiz bu ”en“ (ان) edatı fiili mastara çevirerek harf-i cerin kendisinde amel etmesini caiz kılmaktadır, câr ve mecrûr, bir önceki ayette anlaşılan ”أمر بالجهاد“ fiiline tutunur ve zarf-i has olur.³²⁸

³²⁷ Muhammed, Tayyib, el-İbrahim, *age*, 511.

³²⁸ Muhammed bin Ahmed bin Hâşim Celâlüddîn el-Mahallî- Celâlüddîn Abdurrahman, es-Suyûtî, *Tefsiru'l- Celaleyn*, Daru İbni Kesir, Beyrut 2014, 578.

مِنْ تَحْتِهَا: “min” (من) harf-i cerdir ifade ettiği anlam ibtida-i gayedir. “tehte” (تحت) kelimesi zarf-i mekân olup lâfzen “min” (من) harf-i cerle esrelidir. Câr mecrûr zarf-i hass olup kendisinden önce geçen “تَجْرِي” fiiline tutunur. Mecrûr “tehte” (تحت) kelimesinin sonundaki “ها” zamiri mahallen mecrûr kendisinden önce geçen kelimenin muzâfun ileyhisidir.³²⁹

فيها : “fi” (في) zarfiyet (içerdenlik) anlamında kullanılan harf-i cerdir. “ها” müfret müennes gaibe zamiri olup, mebnî olduğundan mahallen mecrûrdur. Câr mecrûr kendisinden önce geçen ism-i fâil olan “خَالِدِينَ” kelimesine tutunur. Âmili, hass (özel) âmil olduğundan zarf-i hastır.

وَيُكْفِّرُ : “vâv” (واو) atf harfidir. Kendisinden sonraki fiili kendisinden önce geçen لِيَدْخُلَ fiiline atfetmiştir. Bu fiilde kendisinden önce geçen fiil gibi harf-i cer almış kabul edilir ve mastara te’vil edilip mecrûr olur ve matufun aleyhinin tutunduğu “enzele” (أَنْزَلَ) fiiline tutunur.

عَنْهُمْ : “a’n” (عن) harf-i cerdir. “هم” cem’î müzekker gaip zamiridir. Mahallen mecrûr olmuştur. Câr mecrûr zarf-i hass olup, kendisinden önceki “وَيُكْفِّرُ” fiiline tutunur.³³⁰

سَيِّئَاتِهِمْ : “سَيِّئَاتِ” kelimesi cem’î müennes sâlim bir kelimedir. Kendisinden önce geçen fiilin mef’ûludur. Aynı zamanda kendisinden sonraki zamire (هم) ma’nevi bir izâfet ile izâfet edilmiş ve ondan ma’rifelik (belirginlik) kazandığı gibi onu mahallen esre de yapmıştır.

عِنْدَ اللَّهِ : “عِنْدَ” mekan zarflarından olup kendisinden sonraki “اللَّهُ” kelimesine ma’nevi bir izâfet ile izâfet edildiğinden “اللَّهُ” kelimesini esreli yapmış ve ondan ma’rifelik (belirginlik) kazanmıştır.

³²⁹ Muhammed, Tayyib, el-İbrahim, *age*, 511.

6. Âyet: وَيُعَذِّبُ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْمُشْرِكِينَ وَالْمُشْرِكَاتِ الظَّانِّينَ بِاللَّهِ ظَنَّ السَّوْءِ عَلَيْهِمْ عَذَابٌ دَائِرَةٌ السَّوْءِ وَغَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَلَعَنَهُمْ وَأَعَدَّ لَهُمْ جَهَنَّمَ وَسَاءَتْ مَصِيرًا

”يُعَذِّبُ“ fiili atf (bağlaç) harfidir. Kendisinden sonraki fiili ”يُعَذِّبُ“ kendisinden önceki ”لِيُدْخِلَ“ fiiline atfetmiş (bağlamış) tir. Dolayısıyla harf-i cer olan ”lâm“ (اللام) harfi burada da zikredilmiş kabul edilir. Harf-i cerin varlığı burada da düşünüldüğünden ”يُعَذِّبُ“ fiilide gizli olan ”en“ (ان) edatıyla üstün olmuş, mastar te’viline girmiş ve lâfzen mecrûr olmuştur. Cümlenin aslı ”لِتَأْذِيبَ“ şeklindedir.

”بِاللَّهِ“ kelimesi harf-i cer (الباء) ”bâ“ kelimesi mecrûr (esreli) câr mecrûr zarf-i hass olup, kendisinden önce geçen ismi fâil olan ”الظَّانِّينَ“ kelimesine tutunmuştur.

”الظَّانِّينَ“ kelimesi kendisinden önce geçen ”ظَنَّ“ kelimesinin mef’ûl-u mutlakı olup aynı zamanda kendisinden sonra gelen ”السَّوْءِ“ kelimesine ma’nevi bir izâfet ile izâfet edilmiş ve ondan tarif (belirginlik) kazanmıştır. Buradaki izâfet Kûfe ekoline göre mevsûfun sıfatına izâfesi, Basra ekolüne göre ise muzaf ileyh cümleden silinmiş olup muzaf ileyh’in sıfatı, muzaf ileyh’in yerine geçmiştir. Yani ”السَّوْءِ“ kelimesi gizli olan bir mevsufun sıfatıdır. Cümlenin aslı; ”ظن الامر“ şeklindedir.³³¹

”عَلَيْهِمْ“ harf-i cerdir (على) ”a’lâ“ cem’î müzekker gaip zamiri ve mahallen (farazen) mecrûrdur (esrelidir). Câr mecrûr zarfî müstakar olup, gizli olan bir fiile veya ism-i fâile tutunur. Îrabda da kendisinden sonra gelen kelimeye haber olur.³³²

”دَائِرَةٌ“ kelimesi kendisinden önce geçen ”عليهم“ kelimesinin mübtedâsıdır. Aynı zamanda kendisinden sonra gelen ”السَّوْءِ“ kelimesine izâfet edilmiştir.

³³¹ Eş-Şeyh, Ahmed es-Savi, el-Maliki, *Haşiyetü Allametus Savî ala Tefsirü'l Celaleyn*, Beyrut, Lübnan, Müessisetüt tarihil Arabiy, Darul ihyait turasil Arabiy, IV, 97.

³³² Muhammed, Tayyib, el-İbrahim, *age*, 511.

وَعَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ: “a’lâ” (على) harf-i cerdir. İfade ettiği anlam “*isti’la*” (üzerinde) dir. “هم” cem’î müzekker gaip zamiri ve mahallen (farazen) mecrûr (esrelidir) dur. Câr mecrûr zarf-i hass olup kendisinden önce geçen عَضِبَ fiiline tutunur.

وَأَعَدَّ لَهُمْ: “lâm” (اللام) harf-i cerdir. “هم” cem’î müzekker gaip zamiri ve mahallen (farazen) mecrûr (esrelidir) dur. Câr mecrûr zarf-i hass olup kendisinden önce geçen اعد fiiline tutunur. Burada “lâm” (اللام) harf-i cerin ifade ettiği anlam ta’lil (için) dir.

7. Ayet: وَلِلَّهِ جُنُودُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا:

“lâm” (اللام) harf-i cerdir. İfade ettiği anlam mülkiyettir. “لِلَّهِ” lâfzen mecrûr (esreli) olup zarf-i müstakardır. Câr mecrûr kendisinden sonra gelen kelimeye haber olmuştur.

8. Ayet: Bu ayette Mecrûrâtla alakalı bir durum söz konusu olmadığından dolayı bu ayeti geçiyoruz.

9. Ayet: لَتُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُعَزِّرُوهُ وَتُوَقِّرُوهُ وَتُسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَأَصِيلًا

Ayetin başında gelen “lâm”(اللام) harf-i cer olup ifade ettiği anlam ta’lildir.³³³ Fiili muzâriye geldiğinde, kendisinden sonra fiili muzâriyi üstün yapıp mastar te’viline koyan “en” (ان) edatı gizlidir. Bundan dolayı fiilin sonundaki î’rab nun’u dediğimiz “nun” silinmiştir. Fiil esreyi kabul etmek için mastar te’viline çevrilir ve لَتُؤْمِنُوا, şeklinde te’vil edilir. Harf-i cer mecrûru ile birlikte zarf-i has olup bir önceki ayette geçen “erselna” (أَرْسَلْنَا) fiiline tutunur.³³⁴

بِاللَّهِ: “bâ” (الباء) harf-i cerdir. İfade ettiği anlam “*ta’diyet*” (geçişsiz fiileri geçişli yapmak içindir.) tir. “اللَّهِ” kelimesi mecrûrdur “bâ” (الباء) harf-i ile esre olmuştur. Harf-i cer mecrûru ile birlikte kendisinden önce geçen “لَتُؤْمِنُوا” fiiline tutunur ve zarf-i

³³³ Muhammed, Tayyib, el-İbrahim, *age*, 511.

³³⁴ Muhammed, Hasan, Osman, *İ’rabul Kur’an’il Kerîm ve Beyan-u Meânîyhi*, Daru’r-Risale, kahire, Mısır, 2002, X, 819.

has olur. “vâv” (الواو) atıf (bağlaç) harfidir kendisinden sonraki kelimeyi kendisinden önce geçen kelimeye bağlar dolayısıyla az önce açıklamasını yaptığımız “بِاللَّهِ” kelimesinde olan hükümlerin aynısı burada da uygulanır. Bu kelime de bir önceki kelime gibi zarf-i has olup “لِنُؤْمِنُوا” fiiline tutunur. “وَتَعَزَّزُوا وَتُوقِّرُوا وَتُسَبِّحُوا” : Bu üç tane fiil, bağlaç harfi olan “vâv” (الواو) vasıtasıyla ayetin başında geçen “لِنُؤْمِنُوا” fiiline bağlanmış, dolayısıyla orda zikir ettiğimiz î’rab aynı şekilde burada da uygulanır.

10. Ayet: **إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَ اللَّهَ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ فَمَنْ نَكَثَ فَإِنَّمَا يَنْكُثُ عَلَىٰ نَفْسِهِ وَمَنْ أَوْفَىٰ بِمَا عَاهَدَ عَلَيْهِ اللَّهُ فَمَسِيئَاتِهِ أَجْرًا عَظِيمًا** ;

(يَدُ اللَّهِ): Burada “yed” (يد) kelimesi kendisinden sonraki “الله” kelimesine izâfet edilmiştir. Muzâfun ileyh olan “الله” kelimesi mecrûr (esreli) olmuştur. Yapılmış olan izâfet, ma’nevi izâfet kısmından olup cümleye, ta’rif (belirginlik) kazandırmıştır.³³⁵

(فَوْقَ) (فَوْقَ) kelimesi zarf-ı mekândır. Kendisinden sonra gelen “أَيْدِي” kelimesine izâfet edilmiştir. Bu kelimenin mükesser (kualsız) çoğulu bu şekilde geldiğinden, yani sonunda “ye” olduğundan î’rabı takdiren (farazan) almıştır. Muzâfun ileyh olan “أَيْدِي” kelimesi de aynı şekilde muzâf olmuş ve kendisinden sonraki “هم” (cem’î müzekker gaip) zamirine ma’nevi bir izâfet ile izâfet edilmiştir. Zamir olan “هم” mebnî olduğundan mahallen mecrûr kabul edilir.³³⁶

(عَلَىٰ) (عَلَىٰ) harf-i cerdir. İfade ettiği anlam mecâzî isti’la (üstünlük) dir. Kendisinden sonra gelen “نَفْسِ” kelimesini esre yapmıştır. Harf-i cer ve mecrûru zarfi has olup kendisinden önce geçen “يَنْكُثُ” fiiline tutunmaktadır. Harf-i cer vasıtasıyla esreli olan “نَفْسِ” kelimesinde kendisinden sonra gelen “ه” zamirine ma’nevi bir izâfet ile izâfet edilmiş ve onu mahallen esreli kılmıştır. “بِمَا” ; “bâ” (الباء) harf-i cerdir. “mâ” (مَا) mevsule (ilgi zamiri) dir. mebnî olduğundan mahallen esrelidir. Câr, mecrûr kendisinden önce geçen “أَوْفَىٰ” fiiline tutunduğundan zarfi hastır. عَلَيْهِ; “a’lâ”

³³⁵ Muhammed, Tayyib, el-İbrahim, *age*, 512.

³³⁶ Muhammed, Hasan, Osman, *age*, 820.

(عَلَى) harf-i cerdir mecâzî isti'la (üzerinde) anlamı ifade etmektedir. Ondan sonra gelen “müfret müzekker gaip zamiri” mahallen esreli olup, câr mecrûr kendisinden önce geçen “عَاهَدَ” fiiline tutunur ve zarfî has olur.³³⁷

11. Ayet: سَيَقُولُ لَكَ الْمُخَلَّفُونَ مِنَ الْأَعْرَابِ شَغَلَتْنَا أَمْوَالُنَا وَأَهْلُونَا فَاسْتَغْفِرْ لَنَا يَقُولُونَ بِأَلْسِنَتِهِمْ مَا لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ قُلْ فَمَنْ يَمْلِكُ لَكُمْ مِنْ اللَّهِ شَيْئًا إِنْ أَرَادَ بِكُمْ ضَرًّا أَوْ أَرَادَ بِكُمْ نَفْعًا بَلْ كَانَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا

Ayetin başında geçen “لك” kelimesindeki “lâm” (اللام) harf-i cerdir. “ك” müfret müzekker muhatap zamiridir. Mebnî olduğu için mahallen mecrûrdur. Câr ve mecrûr zarf-i has olup, kendisinden önce geçen “سَيَقُولُ” fiiline tutunur.³³⁸ Harf-i cerin burada ifade ettiği anlam ta'diyet (geçişsiz fiilleri geçişli yapmak) tir.

“الأعراب” min (من) harf-i cerdir. Kendisinden sonraki kelimeyi “من الأعراب” esre yapmıştır. Câr mecrûr zarfî müstakardır. Gizli olan bir fiile veya ism-i fâile tutunur. Kendisinden önce geçen kelime “el” (ال) takısı alan bir kelime olduğundan tam bir ma'rife değildir. Dolayısıyla zarf konusunda geçtiği gibi bu gibi kelimelerden sonra gelen zarflar îrabda hem sıfat hem de hal olabilirler. Anlam bakımından hal olması daha uygun olduğundan burada hal yapıyoruz. “min” (من) harfinin ifade ettiği anlam tebyin (açıklama)dir.

“شَغَلَتْنَا” fiilinin fâilleridir. bu iki kelime kendisinden önce geçen “أَمْوَالُنَا وَأَهْلُونَا”; Ayrıca kendilerinden sonra gelen nefsi mütekellim meal ğayr zamiri olan “nâ” (نَا) zamirine ma'nevi bir izâfet ile izâfet edilmişlerdir. Muzafun ileyh olan zamir mebnî olduğundan esreyi mahallen (farazen) almıştır.

“فَاسْتَغْفِرْ لَنَا” kelimesinde “lâm” (اللام) harf-i cerdir. “nâ” (نَا) zamiri mahallen mecrûr, zarf-i hasdır. Kendisinden önce geçen, emir fiili olan “فَاسْتَغْفِرْ” kelimesine tutunur. “بِأَلْسِنَتِهِمْ”; “bâ” (الباء) harf-i cerdir. Kendisinden sonraki “هم” zamirini mahallen esre yapmıştır. Câr mecrûr zarfî hasdır. Kendisinden önce geçen “يَقُولُونَ”

³³⁷ Muhammed, Hasan, Osman, *age*, 821.

³³⁸ Muhammed, Tayyib, el-İbrahim, *age*, 512.

fiiline tutunur. Harf-i cerin ifade ettiği anlam ise “*istiâne*” (yardım, vasıta) dir. “*في*” ; “*قُلُوبِهِمْ*”; “*fi*” (فى) harf-i cerdir ifade ettiği anlam zarfiyyet (içerdenlik)’tir. Kendisinden sonra gelen “*قُلُوبٍ*” kelimesini esre yapmıştır. Câr mecrûr zarfî müstakar olup, gizli olan bir müteallaka tutunur ve kendisinden önce geçen “*لَيْسَ*” nakıs fiiline haber olur.³³⁹ Burada mecrûr olan “*قُلُوبٍ*” kelimesi aynı şekilde kendisinden sonra gelen “*هم*” zamirine ma’nevi bir şekilde izâfet olmuş ve onu mahallen (farazen) esre yapmıştır.

“*قُلُوبٍ*” kelimesi aynı şekilde kendisinden sonra gelen “*هم*” zamirine ma’nevi bir şekilde izâfet olmuş ve onu mahallen (farazen) esre yapmıştır. “*قُلُوبٍ*” kelimesini esre yapmıştır. Câr mecrûr zarfî müstakar olup, gizli olan bir müteallaka tutunur ve kendisinden önce geçen “*لَيْسَ*” nakıs fiiline haber olur.³³⁹ Burada mecrûr olan “*قُلُوبٍ*” kelimesi aynı şekilde kendisinden sonra gelen “*هم*” zamirine ma’nevi bir şekilde izâfet olmuş ve onu mahallen (farazen) esre yapmıştır.

“*قُلُوبٍ*” kelimesini esre yapmıştır. Câr mecrûr zarfî müstakar olup, gizli olan bir müteallaka tutunur ve kendisinden önce geçen “*لَيْسَ*” nakıs fiiline haber olur.³³⁹ Burada mecrûr olan “*قُلُوبٍ*” kelimesi aynı şekilde kendisinden sonra gelen “*هم*” zamirine ma’nevi bir şekilde izâfet olmuş ve onu mahallen (farazen) esre yapmıştır.

“*قُلُوبٍ*” kelimesini esre yapmıştır. Câr mecrûr zarfî müstakar olup, gizli olan bir müteallaka tutunur ve kendisinden önce geçen “*لَيْسَ*” nakıs fiiline haber olur.³³⁹ Burada mecrûr olan “*قُلُوبٍ*” kelimesi aynı şekilde kendisinden sonra gelen “*هم*” zamirine ma’nevi bir şekilde izâfet olmuş ve onu mahallen (farazen) esre yapmıştır.

“*قُلُوبٍ*” kelimesini esre yapmıştır. Câr mecrûr zarfî müstakar olup, gizli olan bir müteallaka tutunur ve kendisinden önce geçen “*لَيْسَ*” nakıs fiiline haber olur.³³⁹ Burada mecrûr olan “*قُلُوبٍ*” kelimesi aynı şekilde kendisinden sonra gelen “*هم*” zamirine ma’nevi bir şekilde izâfet olmuş ve onu mahallen (farazen) esre yapmıştır.

“*قُلُوبٍ*” kelimesini esre yapmıştır. Câr mecrûr zarfî müstakar olup, gizli olan bir müteallaka tutunur ve kendisinden önce geçen “*لَيْسَ*” nakıs fiiline haber olur.³³⁹ Burada mecrûr olan “*قُلُوبٍ*” kelimesi aynı şekilde kendisinden sonra gelen “*هم*” zamirine ma’nevi bir şekilde izâfet olmuş ve onu mahallen (farazen) esre yapmıştır.

“*قُلُوبٍ*” kelimesini esre yapmıştır. Câr mecrûr zarfî müstakar olup, gizli olan bir müteallaka tutunur ve kendisinden önce geçen “*لَيْسَ*” nakıs fiiline haber olur.³³⁹ Burada mecrûr olan “*قُلُوبٍ*” kelimesi aynı şekilde kendisinden sonra gelen “*هم*” zamirine ma’nevi bir şekilde izâfet olmuş ve onu mahallen (farazen) esre yapmıştır.

“*قُلُوبٍ*” kelimesini esre yapmıştır. Câr mecrûr zarfî müstakar olup, gizli olan bir müteallaka tutunur ve kendisinden önce geçen “*لَيْسَ*” nakıs fiiline haber olur.³³⁹ Burada mecrûr olan “*قُلُوبٍ*” kelimesi aynı şekilde kendisinden sonra gelen “*هم*” zamirine ma’nevi bir şekilde izâfet olmuş ve onu mahallen (farazen) esre yapmıştır.

12. Ayet: *بَلْ ظَنَنْتُمْ أَنْ لَنْ يَنْقَلِبَ الرَّسُولُ وَالْمُؤْمِنُونَ إِلَىٰ أَهْلِيهِمْ أَبَدًا وَزُيِّنَ ذَٰلِكَ فِي قُلُوبِكُمْ*
وَوَظَنَنْتُمْ ظَنَّ السَّوْءِ وَكُنْتُمْ قَوْمًا بُورًا

“*أَهْلِي*” kelimesini mecrûr (esreli) yapmıştır. Esreli olmasının işareti “*ye*” harfidir. Nitekim bu

³³⁹ Muhammed, Tayyib, el-İbrahim, *age*, 512.

³⁴⁰ Muhammed, Tayyib, el-İbrahim, *age*, 512.

³⁴¹ Muhammed, Hasan, Osman, *age*, 821.

kelime çoğul olarak kullanıldığında cem'î müzekker sâlim gibi hareke alır. Yani ötre durumunda “vâv ve nûn” esre ve üstün durumlarında ise “ye ve nûn” harfleriyle gelir. “اهلين” kelimesi de kendisinden sonra gelen “هم” zamirine ma'nevi bir izâfet ile izâfet edildiğinden nûn'u düşmüş ve kendisinden sonra ki “هم” zamirini mahallen (farazan) esre yapmıştır.

“قُلُوبٍ” kelimesindeki; “fi” (في) harf-i cerdir. Kendisinden sonraki “قُلُوبٍ” kelimesini lâfzen (okunuşta) esre yapmıştır. “قُلُوبٍ” kelimesi kırık çoğul olup oda kendisinden sonra gelen “küm” (كُم) zamirine ma'nevi bir izâfet ile izâfet edilmiş ve onu mahallen esre yapmıştır

“ظَنَّ” kelimesi kendisinden önce geçen “ظَنَنْتُ” fiilinin mastarı olup aynı şekilde onun mef'ûl-u mutlakıdır ve kendisinden sonra gelen “السَّوَاءِ” kelimesine muzâf olmuş ve onu esre yapmıştır.

13. Âyet: وَمَنْ لَمْ يُؤْمِنْ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ فَأَنَا أُعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ سَعِيرًا

Âyetinde “بِاللَّهِ” kelimesindeki “bâ” (الباء) harf-i cer olup “الله” lafzını esre yapmıştır. Câr mecrûr zarf-i hass olup kendisinden önce geçen “يؤمن” fiiline tutunur.³⁴²

“وَرَسُولِهِ” kelimesi de bağlaç olan “vâv” (الواو) harf-i vasitasıyla kendisinden önce geçen “الله” lafzı üzerine atfedilmiş ve tâbi' olması bakımından onun aldığı i'râbın aynısını almıştır. “لِلْكَافِرِينَ”; kelimesindeki “lâm” (اللام) harf-i ceri bu kelimeyi esre yapmış ve kendisinden önce geçen “أُعْتَدْنَا” fiiline tutunmuştur. “lâm” (اللام) harfinin esre yaptığı isim, erkek çoğul olduğundan esre durumunda “ye ve nûn” harfleri ile gelmiştir.³⁴³

14. Âyet: وَاللَّهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يَعْفُرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا

رَحِيمًا

³⁴² Muhammed, Tayyib, el-İbrahim, *age*, 512.

³⁴³ Muhammed, Hasan, Osman, *age*, 833.

Ayetin başında geçen “وَلِلَّهِ” kelimesinde “vâv” harf-i isti’naf (kendisinden sonra mübtedâ ve haberin geldiği harf) tir. “الله” kelimesindeki “lâm” (اللام) harf-i cer, lafzatullah kelimesi mecrûrdur. Câr ve mecrûr zarf-i müstakar olduğundan tutundukları âmil gizli olan bir genel fiil veya ismi fâil (حاصل، حاصل) dir. “الله” kelimesi ve tutunduğu âmille beraber kendisinden sonra gelen “مَلِكٌ” kelimesinin haberidir. Haberin mübtedâdan önce gelmesinin sebebi hasrı (sadecelik) ifade etmesidir.

“السَّمَاوَاتِ” kelimesi mübtedâ olduğu halde kendisinden sonra gelen “مَلِكٌ” kelimesine izâfet edildiği için onu muzâfun ileyh yaparak esre yapmıştır. “السَّمَاوَاتِ” kelimesi izâfet yoluyla esreli olduktan sonra, onun üzerine “vâv” (الواو) bağlaç harf-i ile bağladığımız “وَالْأَرْضِ” kelimesi de muzâfun ileyh olarak esreli olmuştur. “يَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ”; cümlesindeki “lâm” (اللام) harf-i cer kendisinden sonra gelen “من” (مَنْ) kelimesi ismi mevsul (ilgi zamiri)dir. Mahallen mecrûr olmuş kendisinden önceki “يَغْفِرُ” fiiline tutunmuş ve zarf-i has olmuştur.³⁴⁴

15. Ayet: سَيَقُولُ الْمُخَلَّفُونَ إِذَا انطَلَقْتُمْ إِلَىٰ مَغَانِمَ لِتَأْخُذُوهَا ذَرُونَا نَتَّبِعْكُمْ يُرِيدُونَ أَنْ يُبَدِّلُوا كَلَامَ اللَّهِ قُلْ لَنْ تَتَّبِعُونَا كَذَلِكُمْ قَالَ اللَّهُ مِنْ قَبْلُ فَسَيَقُولُونَ بَلْ تَحْسُدُونَنَا بَلْ كَانُوا لَا يَفْقَهُونَ إِلَّا قَلِيلًا

Âyette “ilâ” (إِلَى) harf-i cerdir. مغانم kelimesi mecrûrdur. “ilâ” (إِلَى) ile esreli olmuştur. Esre işareti üstündür. Çünkü kelime gayr-i munsarıftır. Harf-i cerin ifade ettiği anlam “intiha’i gaye” (gayenin sonu) dir. Harf-i cer ve mecrûru kendisinden önce geçen “انطَلَقْتُمْ” fiiline tutunur ve zarf-i has olur.³⁴⁵ Sonrasında gelen “لِتَأْخُذُوهَا” fiilinin başında gelen “lâm” (اللام) harf-i cer sebebiyet anlamında kullanılmıştır. Harf-i cer olan “lâm” (اللام) fiile geldiğinden dolayı fiili isme çeviren ve fiili muzâriyi üstün yapan “en” (ان) edatı takdir edilir, bundan dolayı fiilin sonunda bulunan “ن” harfi silinip fiil, mastar te’viline girer ve isimleşir. Cümlenin takdiri “لَأَخْذِكُمْ أَيَاهَا” şeklinde olur. Harf-i cer mecrûrle birlikte kendisinden önce geçen “انطَلَقْتُمْ” fiiline tutunur ve zarf-i has olur.

³⁴⁴ Muhammed, Hasan, Osman, *age*, 834.

³⁴⁵ Muhammed, Tayyib, el-İbrahim, *age*, 512.

كَكَلَامِ اللَّهِ: Terkibi, izâfet terkibi olup muzâf ve muzâfun ileyhten oluşmuştur. İzafe, ma'nevi bir izâfet olduğundan muzâf, muzâfun ileyhten mâ'rifelik (belirginlik) kazanmıştır. Yapılan izâfeden dolayı muzâfun ileyh olan kelime esreli olmuştur.³⁴⁶

كَذَلِكَ kelimelerinde “kâf” (ك) harf-i cerdir. Kendisinden sonra gelen “ذَا” ism-i işaretini mahallen mecrûr yapmıştır. Harf-i cer ve mecrûru kendisinden sonra gelen “قَالَ” fiiline tutunur. İ'rab bakımında mef'ûl-i mutlak-ı mecâzî olur. Mef'ûl-i mutlak-ı mecâzî; hakiki olan mef'ûlün cümleden silindiği durumlarda, onun yerine giren mef'ûl demektir. Cümlenin takdiri; قَالَ اللَّهُ مِنْ قَبْلِ قَوْلَا مِثْلَ هَذَا الْقَوْلِ bu cümlede asıl olan mef'ûl-u mutlak, “قَوْلَا” kelimesidir, cümleden silindikten sonra “مِثْلَ هَذَا” şeklinde çevirmiş olduğumuz “كَذَا” kelimesi asıl olan mef'ûl-u mutlakın yerine girdiğinden mef'ûl-u mutlak-i mecâzî olmuştur.³⁴⁷

مِنْ قَبْلِ: “min” (من) harf-i cerdir ifade ettiği anlam “ibtida-i gaye” (başlangıç) dir. Mecrûr olan “قَبْلُ” kelimesi okunuşta ötreli olsada mahallen (farazen) mecrûrdur; çünkü mebnîdir. Harf-i cer ve mecrûru zarf-i has olup kendisinden önce geçen “قَالَ” fiiline tutunur.

16. Ayet: قُلْ لِلْمُخَلَّفِينَ مِنَ الْأَعْرَابِ سُنُدَعُونَ إِلَى قَوْمِ أُولِي بَأْسٍ شَدِيدٍ تُقَاتِلُونَهُمْ أَوْ يُسَلِّمُونَ: فَإِنْ تُطِيعُوا يُؤْتِكُمُ اللَّهُ أَجْرًا حَسَنًا وَإِنْ تَتَوَلَّوْا كَمَا تَوَلَّيْتُمْ مِنْ قَبْلُ يُعَذِّبْكُمْ عَذَابًا أَلِيمًا

قُلْ لِلْمُخَلَّفِينَ مِنَ الْأَعْرَابِ: “lâm” (اللام) harf-i cerdir. İfade ettiği anlam “tâ'diyet” (geçişsiz olan fiili geçişli yapmak) tir. Harf-i cer mecrûrula birlikte zarf-i has olup, kendisinden önce geçen “قال” fiiline tutunmuştur³⁴⁸. مِنْ الْأَعْرَابِ “min” (من) harf-i cer olup ifade ettiği anlam “beyan” (açıklama) dır. Kendisinden sonra gelen “الْأَعْرَابِ” kelimesini mecrûr yapmıştır. Harf-i cer, mecrûruyla birlikte zarf-i has yapılırsa kendisinden önce geçmiş olan ism-i mef'ûle tutunur. Ancak zarfî müstakar yapılırsa gizli olan bir fiil veya ism-i fâile tutundurulup kendisinden önce geçen kelime “el” (ال) takısı alan bir kelime olduğundan hem sıfat, hemde hal yapılabilir.

³⁴⁶ Muhammed, Tayyib, el-İbrahim, *age*, 512.

³⁴⁷ Muhammed, Tayyib, el-İbrahim, *age*, 512.

³⁴⁸ Muhammed, Hasan, Osman, *age*, 834.

سَتُدْعَوْنَ إِلَى قَوْمٍ أُولِي بَأْسٍ شَدِيدٍ: “ilâ” (الی) harf-i cerdir. İfade ettiği anlam “tâdiyât” (geçişsiz olan fiili geçişli kılmak) tir. Harf-i cerin esre yaptığı kelime cümleden silinmiştir. Cümlenin aslı “الی قتالِ قَوْمٍ” şeklindedir. Bu durumda “قَوْمٍ” kelimesi de asıl olan mecrûrun muzâfun ileyh-i olup, izâfet yolu ile esre olmuştur denilir. Burada söylediğimiz terkip her ne kadar anlam bakımından güzel olsa da, burada harf-i cerden sonra gelen “قَوْمٍ” kelimesini direk mecrûr olarak kabul edebiliriz. Söylediğimiz iki î’râbdan hangisi yapılırsa yapılısın harf-i cer ve mecrûru zarf-i has olup kendilerinden önce geçen fiile tutunur.³⁴⁹

أُولِي: Bu kelime gramer kitaplarında cem’î müzekker sâlime benzeyen (mulhak) kelimeler arasında zikredilmiş ve dolayısıyla çoğul olarak kabul edilmiştir. Yani esre ve üstün durumlarında “ye ve nûn” ile ötre durumunda ise “vav ve nûn” ile gelir. Kendisinden önce geçen kelimeye sıfat olduğundan o da esreli yani “ye” ile gelmiştir. Nun harfinin silinmesinin sebebi ise kendisinden sonraki isme izâfet edildiği içindir. Nitekim ikil ve çoğul olan kelimeler izâfet edildiklerinde sonlarındaki “nûn” harfleri silinir. Bunun da sebebi; tekil olan kelimelerde gelen tenvin yerine, ikil ve çoğullarda nun’un gelmesidir. Tekil olan kelime izâfet edildiğinde tenvin silindiği gibi, ikil ve çoğul olan kelimeler de izâfet edildiğinde tenvinin yerine getirilen nunlar silinir.

أُولِي: “بَأْسٍ” kelimesi kendisinden önce geçen “أُولِي” kelimesinin muzâfun ileyhisidir. “شَدِيدٍ” kelimesi ise kendisinden önce geçen kelimenin “بَأْسٍ” sıfatı olduğundan o da esreli olmuştur. Çünkü sıfat ile mevsûfun (kendisine sıfat gelenin) arasında uyumun olması şarttır.

كَمَا تَوَلَّيْتُمْ مِنْ قَبْلُ: “kâf” (الكاف) harf-i cer olup üzerine geldiği “mâ” (ما) masdar harfidir. Kendisinden sonra gelen fiili mastara çevirmiş, mastara çevirdiği fiil harf-i cerin mecrûru olmaktadır. Harf-i cer ve mecrûru olan fiilin mastarı, zarf-i has olup yukarıda söylediğimiz gibi mef’ûl-i mutlak-i mecâzî olmaktadır. Cümlenin aslı; “وَأَنْ تَتَوَلَّوْا تَوَلَّيًّا مِثْلَ تَوَلَّيْتُمْ الْأَوَّلَ” şeklindedir.³⁵⁰

³⁴⁹ Muhammed, Tayyib, el-İbrahim, *age*, 513.

³⁵⁰ Muhammed, Hasan, Osman, *age*, 841.

من قبل : “min” “من” harf-i cerdir. İfade ettiği anlam “ibtida-i gaye” (gayenin başlangıcı) dır. Mecrûr olan “قبل” kelimesi okunuşta ötreli olsada mahallen (farazan) esrelidir, çünkü mebnîdir. Harf-i cer ve mecrûru zarf-i has olup kendisinden önce geçen “قال” fiiline tutunur.

17. Ayet: لَيْسَ عَلَى الْأَعْمَى حَرْجٌ وَلَا عَلَى الْأَعْرَجِ حَرْجٌ وَلَا عَلَى الْمَرِيضِ حَرْجٌ وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَمَنْ يَتَوَلَّ يُعَذِّبْهُ عَذَابًا أَلِيمًا

لَيْسَ عَلَى الْأَعْمَى حَرْجٌ : لَيْسَ عَلَى الْأَعْمَى حَرْجٌ “a’lâ” “على” harf-i cerdir. İfade ettiği anlam “üzerinde” anlamıdır. “الأعمى” kelimesi ism-i mâksûr (sonuna harekeyi kabul etmeyen, elifin olduğu isim) olduğu için takdiren (farazan) esrelidir. Harf-i cer ve mecrûru zarf-i müstakar olup gizli olan bir fiile veya ism-i fâile tutunur ve nakıs fiilerden olan “لَيْسَ” nin haberi olur.

وَلَا عَلَى الْأَعْرَجِ حَرْجٌ وَلَا عَلَى الْمَرِيضِ حَرْجٌ : buradaki î’rab yukarıda geçen î’rabın aynısıdır. Yani “a’lâ” “على” harf-i cer, sonrasında gelen isimler onunla mecrûru olmuştur. Zarf-i mecâzî olan harf-i cer ve mecrûrlar, zarfi müstakar olup (tutunduğu âmil cümlede zikredilmeyen), gizli olan bir âmile tutunmuş ve bir öncesi gibi nakıs fiilerden olan “ليس” fiiline haber olmuştur.³⁵¹

وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ : “وَرَسُولَهُ” kelimesi, kendisinden sonra gelen zamire (هـ) izâfet edilmiş olup, onu mahallen esre yapmıştır. Yapılan izâfet, ma’nevi bir izâfet olduğundan muzâf, muzâf ileyh’ten mâ’rifelik kazanmıştır.

مِنْ تَحْتِهَا : “min” “من” harf-i cerdir ifade ettiği anlam “ibtidai gayedir”. “-den, -dan, -de, -da” anlamlarını cümleye katmaktadır. “تَحْتِ” kelimesi harf-i cerin mecrûrudur. Harf-i cer ve mecrûru zarf-i has olup kendisinden önce geçen “تَجْرِي” fiiline tutunur.³⁵²

³⁵¹ Muhammed, Tayyib, el-İbrahim, *age*, 513.

³⁵² Muhammed, Hasan, Osman, *age*, 843.

“تَحْتِ” kelimesi de kendisinden sonra gelen müfret müennes zamirine (ها) ma’nevi bir izâfet ile izâfet edilip, mecrûr olmuş ve muzâfun ileyhten mârifelik kazanmıştır.³⁵³

18. Ayet: لَقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ فَعَلِمَ مَا فِي قُلُوبِهِمْ فَأَنْزَلَ السَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ وَأَثَابَهُمْ فَتْحًا قَرِيبًا

“تَحْتِ” kelimesi kendisinden sonra gelen müfret müennes zamirine (ها) ma’nevi bir izâfet ile izâfet edilip, mecrûr olmuş ve muzâfun ileyhten mârifelik kazanmıştır.³⁵³ Yani cümleye “-den, -dan” anlamlarını katar. Harf-i cerden sonra gelen “الْمُؤْمِنِينَ” kelimesi mecrûrdur. Cem’i müzekker sâlim olduğundan esre durumunda “yâ ve nûn” harfleri ile gelmiştir. Harf-i cer ve mecrûru zarf-i has olup kendisinden önce geçen “رَضِيَ” fiiline tutunur.

“تَحْتِ” kelimesi kendisinden sonra gelen “الشَّجَرَةَ” kelimesine ma’nevi bir şekilde izâfet edilmiş ve ondan mârifelik kazanmıştır. “تَحْتِ” kelimesi hakiki zarf (has) olduğundan kendisinden önce geçen “يُبَايِعُونَكَ” fiiline tutunmuş ve îrab bakımından mef’ûlün fih olmuştur.

Bu cümlelerin tamamı mahallen (farazan) esreli, kendisinden önce geçen “iz” “اذ” zarfının muzâfun ileyhi’sidir. Çünkü “iz” “اذ” kelimesi cümlede kullanıldığında kendisinden sonraki cümleye izâfet edilmesi gerekir.³⁵⁴

Cümlesindeki “fi” (في) harf-i cerdir. İfade ettiği anlam zarfiyet (içerdenlik)tir. Kendisinden sonra gelen “قُلُوبِ” kelimesi onunla mecrûr olmuştur. Harf-i cer ve mecrûr gizli olan bir genel fiile tutunur ve kendisinden önce geçen ما edatının sılası olur. “قُلُوبِ” kelimesindeki “قُلُوبِ” kelimeside kendisinden sonra gelen cem’i müzekker zamirine (هم) ma’nevi bir izâfet ile izâfet edildiği için ondan mârifelik kazanmıştır. Cümlelerin başında bulunan “ف” harfi bağlaç harfi olduğundan bu cümleyi kendisinden önceki cümleyle bağlamış ve bir önceki cümlelerin îrabını bu

³⁵³ Muhammed, Tayyib, el-İbrahim, *age*, 513.

³⁵⁴ Muhammed, Hasan, Osman, *age*, 845.

cümleyede vermiştir. Dolayısıyla bu cümlede mâ'tufun aleyh cümlesi gibi mahallen (farazan) esreli olmuş ve “اذ” edatının muzâfun ileyhisi olmuştur.³⁵⁵

فَأَنْزَلَ السَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ: Cümlesindeki “a'n” (عن) harf-i cerdir. “هم” zamiri mebnî olduğundan mahallen (farazan) esreli olmuştur. Harf-i cer ve mecrûru zarf-i has (zarfın tutunduğu âmilin cümlede zikredildiği zarf) olmuş ve kendisinden önce geçen “فَأَنْزَلَ” fiiline tutunmuştur. Bir önceki cümlede olduğu gibi bu cümlede bağlaç harfi vasıtasıyla, kendisinden önce geçen cümleye atfedilmiş, dolayısıyla mahallen mecrûr “iz” “اذ” edatının muzâfun ileyhisi olmuştur.³⁵⁶

19. Ayet: وَمَعَانِمَ كَثِيرَةً يَأْخُذُونَهَا وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا ayetinde herhangi bir mecrûrât bulunmamaktadır.

20. وَعَدَّكُمْ اللَّهُ مَعَانِمَ كَثِيرَةً تَأْخُذُونَهَا فَعَجَّلَ لَكُمْ هَذِهِ وَكَفَّ أَيْدِيَ النَّاسِ عَنْكُمْ وَلِتَكُونَ آيَةً لِّلْمُؤْمِنِينَ وَيَهْدِيَكُمْ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا

فَعَجَّلَ لَكُمْ هَذِهِ: Cümlesindeki “lâm” (اللام) harf-i cerdir. İfade ettiği anlam aidiyettir. “كُمْ” zamiri, mebnî olduğundan mahallen mecrûr olmuştur. Harf-i cer ve mecrûru zarf-i has olup, kendisinden önce geçen “فَعَجَّلَ” fiile tutunmuştur.³⁵⁷

وَكَفَّ أَيْدِيَ النَّاسِ عَنْكُمْ: Cümlesindeki “أَيْدِيَ” kelimesi kendisinden sonra gelen “الناس” kelimesine manevî bir izâfet ile izâfet edilmiş ve ondan mâ'rifelik almıştır. “عنكم” : “a'n” (عَنْ) harf cer, “كم” mahallen mecrûr zarf-i hastır. Kendisinden önce geçen fiile (كَفَّ) tutunur.

وَلِتَكُونَ آيَةً لِّلْمُؤْمِنِينَ وَيَهْدِيَكُمْ: Fiilin başında gelen “lâm” (اللام) harf-i cerdir ve ifade ettiği anlam tâ'lil (sebep) dir. Harf-i cer fiile geldiğinde; fiili isme çeviren ve fiili muzâriyi üstün yapan “en” “ان” edatı takdir edilir. Bundan dolayı da fiil üstün olarak okunur. Fiilin aslı وَلِأَنَّ تَكُونَ şeklinde. “لِّلْمُؤْمِنِينَ” kelimesindeki “lâm” (اللام) harf-i cerdir. İfade ettiği anlam “için” anlamıdır. Cem-i müzekker olan bir isme geldiğinden

³⁵⁵ Muhammed, Hasan, Osman, *age*, 845.

³⁵⁶ Muhammed, Hasan, Osman, *age*, 845.

³⁵⁷ Muhammed, Tayyib, el-İbrahim, *age*, 513.

bu isim “*ya ve nûn*” harfleri ile î’rablandırılmıştır. Harf-i cer ve mecrûru gizli olan bir âmîle tutunduğu için zarf-i müstakar olup, kendisinden önce geçen “*اية*” kelimesine sıfat olur. “*وَيَهْدِيكُمْ*” fiili, başta geçen fiil üzerine atfedildiğinden orada takdir edilen “*en*” (ان) edatı burada da takdir edilir ve her iki fiilde isme çevrildikten sonra kendilerinden önce geçen “*كَفَّ*” fiiline tutunur.³⁵⁸

21. yet: *وَأُخْرَى لَمْ تَقْدِرُوا عَلَيْهَا قَدْ أَحَاطَ اللَّهُ بِهَا وَكَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرًا*

“*عَلَى*” (*ا’lâ*) harf-i cerdir. İfade ettiği anlam “*isti’la*” (üzerinde) dir. kendisinden sonra gelen müfret müennes zamirini, mebnî olduğundan mahallen (farazan) esre yapmıştır. Harf-i cer ve mecrûru zarf-i has olup kendisinden önce geçen “*تَقْدِرُوا*” fiiline tutunur. Zarflar konusunda da söylediğimiz gibi bu gibi zarflar î’rab konusunda mef’ûlün bih gayri sarîh (açık olmayan mef’ûl) olurlar.

“*أَحَاطَ اللَّهُ بِهَا*” cümlesinde “*بِهَا*” (*الباء*) harf-i cer’dir. Kendisinden sonra gelen müfret müennes zamirini, mebnî olduğundan mahallen (farazan) esre yapmıştır. Harf-i cer ve mecrûru zarf-i has olup, kendisinden önce geçen “*أَحَاطَ*” fiiline tutunur.

“*عَلَى*” (*ا’lâ*) harf-i cerdir. Kendisinden sonra gelen “*كُلُّ*” kelimesini esre yapmıştır. Harf-i cer ve mecrûru zarf-i has olup, kendisinden sonra gelen “*قَدِيرًا*” ismi fâiline tutunmaktadır. Harf-i cer ve mecrûrun, kendi âmillerinden önce gelmesinin nedeni ise hasrı (sınırlama) ifade etmek içindir.³⁵⁹

“*كُلُّ*” kelimesi kendisinden sonra gelen “*شَيْءٍ*” kelimesine izâfet edilmiş ve onu muzâfun ileyh yaparak esre yapmıştır.

22. Ayet: *وَلَوْ قَاتَلَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلُوا الْأَدْبَارَ ثُمَّ لَا يَجِدُونَ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا* ayetinde Mejrûrâta örnek olmadığından geçiyoruz.

23 : *سُنَّةَ اللَّهِ الَّتِي قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلُ وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلًا*

³⁵⁸ Muhammed, Tayyib, el-İbrahim, *age*, 513.

³⁵⁹ Muhammed, Hasan, Osman, *age*, 854.

Âyetin başında bulunan “سُنَّةٌ” kelimesi kendisinden sonra “الله” kelimesine ma’nevi izâfet ile izâfet edilmiş, onu esre yaptığı gibi ondan mâ’rifelik (belirginlik) te kazanmıştır.

مِنْ قَبْلُ “min” (مِنْ) harf-i cerdir. İfade ettiği anlam ibtida-i gayedir. (-de, - da) kendisinden sonra gelen “قَبْلُ” kelimesi mebnî olduğundan onu mahallen esre yapmıştır. Harf-i cer ve mecrûru zarf-i has olup, kendisinden önce geçen “حَلَّتْ” fiiline tutunur ve mef’ûlün bih gayr-i sarîh olur.

لِسُنَّةِ “lâm” (اللام) harf-i cerdir. İfade ettiği anlam zarfiyettir. Harf-i cer ve mecrûru zarf-i has olup, kendisinden önce geçen تَجِدَ fiiline tutunur ve mef’ûlün bih gayri sarîh olur. “سُنَّةِ اللَّهِ” kelimesi ayetin başındaki î’râbın aynısı ile î’râblanmıştır.³⁶⁰

24. Ayet: وَهُوَ الَّذِي كَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ عَنْهُمْ بِبَطْنِ مَكَّةَ مِنْ بَعْدِ أَنْ أَظْفَرَكُمْ عَلَيْهِمْ
“أَيْدِيَهُمْ” kelimesi muzâf, sonrasında gelen cem’i müzekker gaib zamiri (هُم) muzâfun ileyhdır. Yapılan izâfet ma’nevi bir izâfet olduğundan muzâf, muzâf ileyhten mârifelik kazanmıştır.

عَنْكُمْ “a’n” (عَنْ) harf-i cerdir. İfade ettiği anlam, “mucavezet, geçiş” (-den, - dan) anlamıdır. “وَأَيْدِيَكُمْ عَنْهُمْ” burada da bir önceki kelimedede olduğu gibi “أَيْدِي” kelimesi kendisinden sonra gelen cem’i müzekker muhatap zamirine ma’nevi bir izâfet ile izâfe edilmiş ve ondan mârifelik (belirginlik) kazanmıştır. “عَنْهُمْ” kelimesinde “a’n” (عَنْ) harf-i cerdir ve kendisinden sonra gelen cem’i müzekker gaib zamirini mebnî olduğundan mahallen (farazan) esre yapmıştır. Harf-i cer ve mecrûru kendisinden önce geçen “كَفَّ” fiiline tutunmuş ve mef’ûlün bih gayr-i sarîh olmuştur.

بِطْنِ مَكَّةَ مِنْ بَعْدِ أَنْ أَظْفَرَكُمْ عَلَيْهِمْ : “bâ” (الباء) harf-i cerdir. Zarfiyyet anlamında kullanılmıştır. Harf-i cer ve mecrûru zarfî has olup, kendisinden önce geçen “كَفَّ” fiiline tutunur ve mef’ûlün bih gayri sarîh olur. Mecrûr olan “بَطْنِ” kelimesi de ayrıca

³⁶⁰ Muhammed, Hasan, Osman, *age*, 855–856.

kendisinden sonra gelen “مَكَّةَ” kelimesine ma’nevi bir izâfet ile izâfet edilmiş ve onu esreli yapmıştır. Esre belirtisi burada üstün şeklindedir çünkü bu kelime gayri munsarıftır. Nitekim gayri munsarif olan kelimeler esre durumunda üstün harekesi ile gelirler. “مِنْ بَعْدِ” kelimelerindeki “min” (مِنْ) harf-i cerdir. Kendisinden sonra gelen “بَعْدِ” kelimesini esre yapmıştır. Harf-i cer ve mecrûru zarf-i has olup kendisinden önce geçen “كَفَّ” fiiline tutunur. Ayrıca mecrûr olan “بَعْدِ” kelimesi kendisinden sonra gelen “أَنْ أَظْفَرَكُمْ عَلَيْهِمْ” cümlesine izâfet edilmiş ve o cümleyi mahallen esre yapmıştır.

أَظْفَرَكُمْ عَلَيْهِمْ cümlesindeki “a’la” (على) harf-i cerdir. İfade ettiği anlam “isti’la” (üzerinde) anlamıdır. Kendisinden sonra gelen zamiri, mebnî olduğundan mahallen (farazan) esre yapmıştır. Harf-i cer ve mecrûru zarf-i hasdır ve kendisinden önce geçen “أَظْفَرَكُمْ” fiiline tutunmuştur.

“بِمَا” kelimesindeki “bâ” (الباء) harf-i cerdir. “مَا” edatı, ismi mevsul (ilgi zamiridir) dur. Mebnî olduğundan mahallen mecrûrdur. Harf-i cer ve mecrûru zarf-i has olup, kendilerinden sonra gelen ve mubalağa kalıbı olan ism-i fâile (بصيرا) tutunurlar.³⁶¹

25. Ayet: هُم الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَالْهَدْيِ مَعْكُوفًا أَنْ يَبْلُغَ مَحِلَّهُ وَلَوْلَا: رِجَالٌ مُؤْمِنُونَ وَنِسَاءٌ مُؤْمِنَاتٌ لَمْ تَعْلَمُوهُمْ أَنْ تَطَّوُّوهُمْ فَتُصِيبِكُمْ مِنْهُم مَعْرَةٌ بَعِيرٌ عِلْمٌ لِيَدْخُلَ اللَّهُ فِي رَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ لَوْ تَزَيَّلُوا لَعَذَّبْنَا الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا

وَصَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ (عَنْ) “a’n” harf-i cerdir. İfade ettiği anlam “mucavezet, geçiş”(-den, -dan)’ dir. Kendisinden sonra gelen kelimeyi (الْمَسْجِدِ) esre yapmıştır. Harf-i cer ve mecrûru zarf-i has olup kendisinden önce geçen “وَصَدُّوكُمْ” fiiline tutunur. “الْمَسْجِدِ” kelimeside kendisinden sonra gelen “الْحَرَامِ” kelimesinin mevsufu olup, sıfat mevsuf uyumuna binaen esreli olmuştur.

³⁶¹ Muhammed, Tayyib, el-İbrahim, *age*, 514.

فَنُصِّبِكُمْ مِنْهُمْ مَعْرَةَ بَعْضِ عِلْمٍ: فَنُصِّبِكُمْ مِنْهُمْ kelimesinde “min” (من) harf-i cer, ondan sonra gelen “هُمْ” zamiri mahallen mecrûr zarf-i hastır. Kendisinden önce geçen fiile (فَنُصِّبِكُمْ) tutunur. بَعْضِ عِلْمٍ “bâ” (الباء) harf-i cerdir. İfade ettiği anlam “-den” anlamıdır. Harf-i cer ve mecrûru zarfî müstakar olup kendisinden önce geçen “مَعْرَةَ” kelimesine sıfat olduğunu söyleyenler olsa da, asıl güzel olan kendisinden önce geçen fiilin (فَنُصِّبِكُمْ) mef’ûlu olan “كُمْ” zamirinden hâl olmasıdır.

لِيُدْخِلَ اللَّهُ فِي رَحْمَتِهِ: “lâm” (اللام) harf-i cerdir. İfade ettiği anlam “tâ’lil” (sebe) dir. Fiile geldiğinden dolayı fiili masdar te’viline sokan nasbeden ان gizlidir. Cümlelerin te’vili “لدخول” şeklindedir. Harf-i cer ve mecrûru zarf-i has olup cümleden anlaşılan bir fiile tutunur. Cümlelerin takdiri ; لم يأذن الله بالفتح ليدخل şeklindedir.

فِي رَحْمَتِهِ: “fi” (فى) harf-i cerdir. İfade ettiği anlam zarfiyyet (içinde) tir. Harf-i cer ve mecrûru zarf-i has olup kendisinden önce geçen “لِيُدْخِلَ” fiiline tutunur. “رَحْمَتِهِ” : kelimesinde kendisine yapışık olan zamire ma’nevi bir izâfet ile izâfet edilmiş ve onu mahallen mecrûr yaptığı gibi ondan da mârifelik (belirginlik)’de kazanmıştır.

كَفَرُوا مِنْهُمْ: “min” (من) harf-i cerdir. İfade ettiği anlam “-dan” anlamıdır. Kendisinden sonra gelen zamiri mahallen (farazan) esre yapmıştır. Harf-i cer ve mecrûru zarf-i has olup kendinden önce geçen “كَفَرُوا” fiiline tutunmuştur. İ’rab bakımından da mef’ûlün bih gayri sarîh olmuştur.³⁶²

26. Ayet: إِذْ جَعَلَ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْحَمِيَّةَ حَمِيَّةَ الْجَاهِلِيَّةِ فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَالزَّمَهُمْ كَلِمَةَ التَّقْوَى وَكَانُوا أَحَقَّ بِهَا وَأَهْلَهَا وَكَانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا

كَفَرُوا فِي قُلُوبِهِمْ: “fi” (فى) harf-i cerdir. İfade ettiği anlam zarfiyettir. Kendisinden sonra gelen قلوب kelimesini esre yapmıştır. Harf-i cer ve mecrûru zarf-i has olup, kendilerinden önce geçen “كَفَرُوا” fiiline tutunurlar ve î’rab bakımından mef’ûlün bih gayr-i sarîh olmuşlardır. “قُلُوبِهِمْ” kelimesinde harf-i cerin mecrûru olduğu gibi kendisinden sonraki zamire (هم) izâfet edilmiş ve onu mahallen esre yapmıştır.

³⁶² Muhammed, Hasan, Osman, *age*, 860–861.

”الْجَاهِلِيَّةُ“ kelimesine ma’nevi bir izâfet ile izâfet edilmiş ve onu esre yaptığı gibi ondan mârifelikte almıştır. حَمِيَّةُ : حَمِيَّةُ الْجَاهِلِيَّةُ kelimesi kendisinden sonra gelen

”سَكِينَتُهُ“ : فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ kelimelerinde izâfe-i ma’nevi olup muzâfun ileyh mâ’rife olduğundan muzâf, muzâf ileyhten mâ’rifelik kazanmıştır. (عَلَى) ”a’lâ“ : ”عَلَى رَسُولِهِ“ : عَلَى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ ”isti’la“ (üzerinde) dir. Kendisinden sonra gelen رَسُولٍ kelimesini esre yapmıştır. Harf-i cer ve mecrûru zarf-i has olup kendilerinden önce gelen ”فَأَنْزَلَ“ fiiline tutunurlar.

”وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ“ : وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ (الواو) ”vâv“ harf-i atıf’dır. (عَلَى) ”a’lâ“ harf-i cer kendisinden sonra gelen ”الْمُؤْمِنِينَ“ kelimesi onun mecrûrudur. Cem’i müzekker sâlim olduğundan esre durumunda ”yâ ve nûn“ harfleri ile gelmiştir. Yani esre olduğunun işareti ”yâ“ harfidir. Harf-i câr ve mecrûru bir öncesine bağlaç harfi ile bağlandığından, zarf-i has olup ”فَأَنْزَلَ“ fiiline tutunmuşlardır.

”وَالَّذِينَ كَفَرُوا“ : وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَالَّذِينَ كَفَرُوا : وَالَّذِينَ كَفَرُوا ”كَلِمَةَ التَّقْوَى“ : وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَالَّذِينَ كَفَرُوا : وَالَّذِينَ كَفَرُوا ”كَلِمَةَ التَّقْوَى“ kelimleri muzâf ve muzâfun ileyhtir . Yapılan izâfe izâfe’i ma’nevidir ve bu sebeple muzâf muzâf ileyhten mârifelik kazanmıştır. Ancak muzâfun ileyh olan (التَّقْوَى) kelimesi, ism-i mâksûr olduğundan takdire (farazan) erseli olmuştur.³⁶³

”وَأَهْلَهَا“ : وَأَهْلَهَا وَأَهْلَهَا : وَأَهْلَهَا ”(الباء) ”bâ“ kelimesindeki ”bâ“ harf-i cerdir. İfade ettiği anlam tâ’diyet (geçişsiz olan ism-i tafzîli geçişli kılmak için gelmiş) tir Kendisinden sonra gelen zamiri mahallen mecrûr (esre) yapmıştır. Harf-i cer ve mecrûr kendisinden önce geçen ve fiilin anlamını taşıyan isimlerden biri olan ismi tafdîle tutunur. ”وَأَهْلَهَا“ kelimesi de kendisine yapışık gelen zamire ma’nevi bir izâfet ile izâfet edilmiş, onu mahallen esre yaptığı gibi ondan mâ’rifelik de kazanmıştır.

”وَكَانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا“ : وَكَانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا kelimesindeki ”(الباء) ”bâ“ harf-i cerdir. İfade ettiği anlam (-i, -e) anlamıdır. ”كُلِّ“ kelimesi, harf-i cerin mecrûrudur. Harf-i câr ve mecrûru zarf-i has olup kendisinden sonra gelen ”عَلِيمًا“ ism-i fâil sigay-i mubalağasına tutunur. ”كُلِّ“ kelimesi ayrıca kendisinden sonra gelen ”شَيْءٍ“ kelimesine ma’nevi bir izâfet ile

³⁶³ Muhammed, Tayyib, el-İbrahim, *age*, 514.

izâfet edilmiş; ancak mâ'rifelik veya tahsis gibi bir özellik kazanamamıştır. İzâfet konusunda da değindiğimiz gibi muzaf olan kelime “كل” vb. isimlerden biri olursa (nekralıkta kök salmışlarsa) her ne kadar izâfet edilseler bile mâ'rifelik veya tahsis özelliklerini muzâf ileyhten alamazlar.³⁶⁴

27. Ayet: لَقَدْ صَدَقَ اللَّهُ رَسُولَهُ الرُّؤْيَا بِالْحَقِّ لَتَدْخُلَنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ آمِنِينَ مُحَلَّقِينَ رُءُوسِكُمْ وَمُقَصِّرِينَ لَا تَخَافُونَ فَعَلِمَ مَا لَمْ تَعْلَمُوا فَجَعَلَ مِنْ دُونِ ذَلِكَ فَتْحًا قَرِيبًا

رَسُولَهُ kelimesi kendisine yapışık olan “ه” zahirine ma'nevi bir izâfetle izâfet edilmiş ve onu mahallen esre yaptığı gibi ondan mâ'rifelikte kazanmıştır.

بِالْحَقِّ: (الباء) “bâ” harf-i cerdir ifade ettiği anlam telebbüs (ile)’tur. Kendisinden sonra gelen “الْحَقِّ” kelimesini esre yapmıştır. Harf-i cer ve mecrûru zarf-i müstakar olup, gizli olan bir fiile veya ism-i fâile tutunmuş, kendisinden önce geçen الرُّؤْيَا kelimesine hâl olmuştur.

رُءُوسِكُمْ: (ك) “küm” zahirine ma'nevi bir izâfet ile izâfet edilmiş ve onu mahallen esre yaptığı gibi ondan mâ'rifelikte almıştır.

مِنْ دُونِ ذَلِكَ: (من) harf-i cerdir. İfade ettiği anlam (-dan) anlamıdır. Hemen sonrasında gelen دُونَ kelimesini esre yapmıştır. Harf-i cer ve mecrûru zarf-i has olup kendilerinden önce geçen جَعَلَ fiiline tutunurlar. Ayrıca mecrûr olan دُونَ kelimesi kendisinden sonra gelen ذَلِكَ kelimesine de ma'nevi bir izâfet ile izâfet edilmiş ve mebnî olduğundan dolayı onu mahallen (farazan) esre yapmıştır. Ancak nekralıkta kök salmış olan kelime olduğundan muzâfun ileyhten mâ'rifelik alamamıştır.

28. Ayet: هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَىٰ وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَكَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا

بِالْهُدَىٰ: (الباء) “bâ” harf-i cerdir. İfade ettiği anlam “telebbüs” (ile) anlamıdır. Sonrasında gelen “الْهُدَىٰ” kelimesi

³⁶⁴ Muhammed, Tayyib, el-İbrahim, *age*, 514.

ism-i maksûr olduğundan takdiren (farazan) esre olmuştur. Harf-i cer ve mecrûru zarf-i müstakar olup, gizli olan bir âmîle tutunarak kendisinden önce geçen “رَسُولُهُ” kelimesine hâl olur.³⁶⁵

وَدِينِ الْحَقِّ: “vâv” (الواو) bağlaç harfidir. Sonrasında gelen kelimeyi (دين) öncesinde geçen ve harf-i cer ile takdiren (farazan) esreli olan “الْهُدَى” kelimesine bağlamış ve sonrasındaki kelimenin de esre olmasını sağlamıştır. Yani harf-i cer olan “bâ” (الباء) harfi “دين” kelimesini de esre yapmış ve bir öncesi gibi “رَسُولُهُ” kelimesine hâl yapmıştır. Mecrûr olan “دين” kelimesi de kendisinden sonra gelen “الْحَقِّ” kelimesine ma’nevi bir izâfet ile izâfet edilmiş ve onu esre yaptığı gibi ondan mâ’rifelik de almıştır.

لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ : Fiilin başında bulunan “lâm” (اللام) harf-i cerdir. İfade ettiği anlam “illet” (için) anlamıdır. Harf-i cer fiile geldiğinden, fiili isme çeviren أن edatı fiilin başında gizlenmiş ve onu üstün yaptığı gibi isme de çevirmiştir. Harf-i cer ve mecrûru zarf-i has olup, kendilerinden önce geçen “أُرْسِلَ” fiiline tutunurlar. “الدِّينِ عَلَى”: harf-i cer “الدِّينِ” kelimesi mecrûrdur, harf-i cer ve mecrûru zarf-i has olup kendisinden önce geçen “لِيُظْهِرَهُ” fiiline tutunur. “كُلِّهِ” kelimesi tâbilerden, te’kidi ma’nevi kısmından olup, kendisinden önce geçen “الدِّينِ” kelimesini pekiştirmek için getirilmiş ve tâbi’i olduğundan oda “الدِّينِ” kelimesi gibi esreli olmuştur.³⁶⁶

29. Ayet: مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ تَرَاهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ ذَلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَمَثَلُهُمْ فِي الْإِنْجِيلِ كَزَرْعٍ أَخْرَجَ شَطْأَهُ فَآزَرَهُ فَاسْتَغْلَظَ فَاسْتَوَى عَلَى سُوقِهِ يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ لِيُغَيِّظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ وَعَدَّ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا

“رَسُولُ” kelimesi kendisinden sonra gelen “الله” kelimesine ma’nevi bir izâfet ile izâfet edilmiş, ondan mâ’rifelik kazandığı gibi onu esre de yapmıştır.

³⁶⁵ Muhammed, Hasan, Osman, *age*, 868.

³⁶⁶ Muhammed, Hasan, Osman, *age*, 869.

وَالَّذِينَ مَعَهُ: “مَعَهُ” kelimesi mekân zarfıdır, kendisine bitişik olan zamire izâfet edilmiş ve onu mahallen esre yaptığı gibi ondan mâ’rifelik de almıştır.³⁶⁷

عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ: “عَلَى” harf-i cerdir. İfade ettiği anlam isti’la (üzerinde)dir. Kendisinden sonra gelen “الْكَفَّارِ” kelimesini esre yapmıştır. Harf-i cer ve mecrûru zarf-i has olup, kendisinden önce geçen ve ism-i tafdîl olan “أَشِدَّاءُ” kelimesine tutunur. “بَيْنَهُمْ” kelimesi kendisinden sonra gelen muttasıl zamire izâfet edilmiş ve onu mahallen esre yapmıştır. Yapılan izâfe ise izâfe’i ma’nevidir.

فَضْلًا مِنَ اللَّهِ: “min” (من) harf-i cerdir ifade ettiği anlam “ibtidai gaye” (-den, -dan) dir. Harf-i cer ve mecrûr zarf-i müstakar olup gizli olan bir âmile tutunmuştur ve kendisinden önce geçen “فَضْلًا” kelimesine sıfat olmuştur.

سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ: “سِيمَاهُمْ” kelimesi kendisinden sonra gelen zamire izâfet edilmiş, onu mahallen esre yaptığı gibi ondan mâ’rifelik de kazanmıştır. Çünkü yapılan izâfe, izâfe-i ma’nevidir. “فِي” harf-i cerdir ifade ettiği anlam zarfiyet (içerinde)tir. Kendisinden sonra gelen وُجُوهِ kelimesini esre yapmıştır. Harf-i cer ve mecrûru zarf-i müstakar olup, gizli bir âmile tutunurlar ve kendisinden önce geçen “سِيمَاهُمْ” kelimesine haber olurlar. Ayrıca mecrûr olan “وُجُوهِهِمْ” kelimesi de ma’nevi bir izâfet ile kendisinden sonra gelen “هُمْ” zamirine izâfet edilmiştir. Muzâfun ileyh olan “هُمْ” zamiri mahallen esreli olduğu gibi kendisinden önce geçen “وُجُوهِ” kelimesinide mâ’rife yapmıştır.³⁶⁸

مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ: “min” (من) harf-i cerdir. İfade ettiği anlam “-den” dır. “أَثَرِ” kelimesini esre yapmıştır. Harf-i cer ve mecrûru zarf-i müstakar olup, gizli olan bir âmile tutunmuş ve kendisinden önce geçen haberin içinde gizli olan zamirden hâl olmuştur.

³⁶⁷ Muhammed, Tayyib, el-İbrahim, *age*, 515.

³⁶⁸ Muhammed, Tayyib, el-İbrahim, *age*, 515.

”السُّجُودِ“ kelimesi de kendisinden sonra gelen ”أَثَرَ“ kelimesi de kendisinden sonra gelen ”السُّجُودِ“ kelimesine izâfet edilmiş ve onu esre yaptığı gibi ondan mâ’rifelik de kazanmıştır.³⁶⁹

”مَثَلُهُمْ“ kelimeleri izâfet terkiibinden oluşmuşlardır. Muzâfun ileyh olan zamir (هُم) mahallen esrelidir. ”فِي التَّوْرَةِ“ harf-i cer olan ”فِي“ nin ifade ettiği anlam zarfiyettir. Kendisinden sonra gelen kelimeyi esre yapmıştır. Harf-i cer ve mecrûru zarf-i müstakardır ve gizli olan bir âmile tutunmuş olup kendisinden önce geçen ”مَثَلُهُمْ“ kelimesine hâl olmaktadır. ”وَمَثَلُهُمْ فِي الْإِنْجِيلِ“ kelimelerindeki î’rab, kendisinden önce geçen ”وَمَثَلُهُمْ فِي التَّوْرَةِ“ kelimelerinin aynısıdır.

”كَزَّرِعٍ أَخْرَجَ شَطْأَهُ“ (الكاف) harf-i cerdir. İfade ettiği anlam teşbih (benzetme) tir. Kendisinden sonra gelen زرع kelimesini esre yapmıştır. Harf-i cer ve mecrûru zarf-i müstakar olup gizli olan bir âmile tutunurlar ve kendilerinden önce geçen ”مَثَلُهُمْ“ kelimesine haber olurlar. ”شَطْأَهُ“ kelimesi de kendisinden sonra gelen zamire ma’nevi bir izâfet ile izâfet edilmiş onu mahallen esre yaptığı gibi ondan mâ’rifelik de kazanmıştır. ”أَخْرَجَ شَطْأَهُ“ cümlesinin tamamı kendilerinden önce geçmiş olan ”زَّرِعٍ“ kelimesine sıfat olduğundan bu cümle de mahallen esreli kabul edilir. Çünkü sıfatla mevsûfun birbirilerine uymaları vaciptir.³⁷⁰

فَأَزَّرَهُ فَأَسْتَعْلَظَ: Fiillerinin başında bulunan bağlaç harfleri ”fâ“ (فاء) bunları kendilerinden önceki cümleye bağladığından bunlar da bir önceki cümle gibi mahallen (farazan) esreli kabul edilir ve ”كَزَّرِعٍ“ kelimesine sıfat olurlar.

عَلَى سُوْقِهِ يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ لِيَغِيظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ وَعَدَّ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْهُمْ عَلَى سُوْقِهِ يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ لِيَغِيظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ وَعَدَّ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْهُمْ ”(على) harf-i cerdir. İfade ettiği anlam ”üzerinde“ dir. Kendisinden sonra gelen سوق kelimesini esre yapmıştır. Harf-i cer ve mecrûru zarf-i has olup kendisinden önce geçen استوى fiiline tutunurlar. Ayrıca mecrûr olan ”سُوْقٍ“ kelimesi de kendisinden sonra gelen zamire izâfet edilmiş ve onu mahallen esre yaptığı gibi ondan mâ’rifelik de kazanmıştır. ”لِيَغِيظَ بِهِمْ“ : fiilin başında gelen ”lâm“ (لام)

³⁶⁹ Muhammed, Tayyib, el-İbrahim, *age*, 515.

³⁷⁰ Muhammed, Hasan, Osman, *age*, 872.

harf-i cerdir. İfade ettiği anlam “*sebebiyet*”tir. Geçen örneklerde olduğu gibi harf-i cer fiile geldiğinden fiili isme eviren “*en*” (أَن) edatı harf-i cerden sonra takdir edilmiş ve bu edat fiili isme çevirmiştir. Harf-i cer ve mecrûr zarf-i has olup, cümleden anlaşılan bir fiile tutunur. Cümlenin takdiri; “ قَوَّاهُمُ اللَّهُ لِيَغِيظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ ” şeklindedir. “*بهم*” kelimesindeki “*b *” (الباء) harf-i cerdir. İfade ettiği anlam sebebiyettir. Harf-i cer ve mecrûru zarf-i has olup kendisinden önce geçen “*ليغيط*” fiiline tutunurlar.³⁷¹

وَعَمَلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا: “*min*” (مِنْ) harf-i cerdir. İfade ettiği anlam ibtida-i gaye (-den, -dan) dir. Kendisine muttasıl (yapışık) olarak gelen “*هم*” zamirini mahallen esre yapmıştır. Harf-i cer ve mecrûru zarf-i müstakar olup gizli olan bir  mile tutunurlar ve kendisinden önce geçen وعملوا fiilinin fâili olan “*vâv*” (الواو) dan hâl olurlar.³⁷²

³⁷¹ Muhammed, Hasan, Osman, *age*, 873.

³⁷² Muhammed, Tayyib, el-İbrahim, *age*, 515.

SONUÇ

Yapmış olduğumuz çalışmada Arap dilinde nahiv ilminin büyük bir bölümünü oluşturan “*Mecrûrât*” konusunu ele almaya çalıştık.

Nahiv ilmi, bir cümleyi oluşturan ve o cümlenin öğeleri konumunda bulunan kelimelerin son harflerinde meydana gelen hareke, tesniye ve cemi müzekker salimler de ise sondan bir önceki harflerin bizzat kendisinde meydana gelen değişiklikleri görmemizi sağlayan dolayısıyla da söz konusu cümleyi doğru olarak anlamamıza yarayan bir bilim dalıdır.

Nahiv ilminin ilgilendiği konu kelimenin bizzat kendisi olmayıp kelimenin cümle içerisindeki konumunu ve bu konumundan kaynaklanan i’rab değişiklikleridir. Arap dilinde “*Mecrûrâtın*” anlaşılabilmesi için ilk olarak harfi cerleri ele aldık. Kelimenin üç kısmından biri olan harfler, tek başlarına bir anlam ifade etmeyen ancak başka kelimelerle birleştiğinde bir anlam ifade eden sözcüklerdir. Kendisine geldiği ismin esreli olmasını sağlayan harflerdir diye tanımlayabileceğimiz bu harfler kelimenin üç kısmından sadece isimlere gelip onları lâfzen veya farazan (mahallen, takdire) esre yaparlar.

Mecrûrâtın diğer bölümünü oluşturan izâfe ise; Türkçedeki karşılığı “isim tamlaması olan” iki ayrı ismin arasında bir alakanın kurulmasıdır. Arapça’da tamlanan olan muzafun ileyhi devamlı esrelidir. Mecrûrâtın son kısmı olan tabi’ yolu ile esreli olan isimler ise birbirine i’rab konusunda uyumlu olması gereken bir kelimenin asıl mecrûr olan bir isme tabi’ olarak esreli olmasıdır.

Yapmış olduğumuz bu çalışmanın tam bir şekilde anlaşılmasına katkı sağlayacak ve bir nevi söylemiş olduğumuz kurallara örnek olacak şekilde mecrûrât konusunu Fetih sûresindeki örnekleriyle açıkladık.

Arap dilinde “*Mecrûrâtın*” ne denli önemli olduğunu Fetih sûresi üzerinde yapmış olduğumuz uygulamadan da anlamaktayız. Nitekim yirmi dokuz ayetten oluşan sûrenin sadece üç ayetinde “*Mecrûrâta*” örnek olabilecek kelimeye rastlanmamaktadır.

Mecrûrâtın üç bölümüne de örnek olabilecek sürenin yedinci ayetini burada zikretmeyi uygun bulduk: **وَلِلَّهِ : وَبِلِلَّهِ جُنُودُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا** kelimesinde harf-i cer, “جُنُودُ السَّمَاوَاتِ” kelimelerinde izâfet, “وَالْأَرْضِ” kelimesi ise tabi’ “*Mecrûrâtlara*” örnek teşkil etmektedir. Dolayısıyla saydığımız kelimeler esreli olmuştur.

KAYNAKÇA

- Arslan**, Mehmet Ali *Şerhu'l Muğni Tercemesi*, Mütercim yayınları, Batman, 2015.
- el-Arkatini** Molla Yunus (Kürtçe), Arapçaya çeviren: Muhammed Şirin b.Musa b.İbrahim el- Bitlisi, *ez-Zuruf ve't-Terkip*, Hâşimî Yayınevi, İstanbul 2017.
- el-Berde'î** Sa'dullah, *Sa'dullah –Sağır ala Amili Cûrcânî*, el-Mektebetü'l Haşemiyye (Haşemi Yayınevi), İstanbul, 2016.
- el-Birgivi** İmam Muhammed b. Pirali, *İzhar*, Şefkat Yayıncılık, İstanbul, 2014.
- Camî**, Şeyh Nureddin Abdurrahman b. Ahmed, *el-Fevaidu-Diyaiyye fî Şerhi-Kâfiye, fî-Nahv*, Mektebetü'l Haşemiyye (Haşemi Yayınevi), İstanbul, 2017.
- el-Celâfi Molla, Musa**, *Haşiyetü'l Vadihul Mesalik ela Tefsirul Medarik (Nesefi)*, İstanbul, Ravza Yayınları, 2018.
- Celâlüddîn el-Mahallî- Celâlüddîn es-Suyûtî**, Tefsir'ul-Celaleyn, Daru'l- Hadis. Kahire, tsz.
- el-Cürcânî**, Abdulkahir b. Abdurrahman el-Cürcânî, *Âmil-i Cürcânî*, Mektebetü'l Haşemiyye (Haşemi Yayınevi), İstanbul, 2016.
- Çörtü**, Mustafa Meral, *Arapça Dilbilgisi Nahiv*, İFAV Yayınları, İstanbul 2011.
- Arapça Dil bilgisi Sarf*, İFAV Yayınları, İstanbul, 2014.
- ed-Dusûkî**, Şeyh Mustafa Muhammed Ârafa, *Haşiyetü'd-Dusûki ala Muğn'il-Lebib*, Daru'l-Kutubi'l İlmiye Beyrut-Lübnan, 2000.
- el-Endülüsî** Cemaluddin, Muhammed, b. Abdillah et-Tâiy, el-Ceyyânî, *Elfiyetu İbni Mâlik*, Haşemi Yayınevi, İstanbul, 2017.
- H. Yarıncı Nevzat - Kılıçlı Mustafa - Çögenli M Sadi**, *Hatib el- Kazvîni, Telhis ve Tercümesi, Kur'ânî'n Eşsiz Belâgati*, İstanbul, tsz.
- el-Herarî** Muhammed Emin b. Abdillah el-Üramî, *Hedâiku'r-Ravhi ve'r-Rayhân fî Ravabî 'Ulumi'l-Kur'an*, İnc. Hâşim Muhammed Ali b. Hasan, Dârü Davki'n-Necât. Mekke, 2001.
- el-Hudri** Muhammed, *Haşiyetü'l Hudri ala Şerhi İbni Akil ala Elfiyeti ibni Mâlik*, Darul fikr, Beyrut 2000.

- İbnü'l-Enbârî**, Ebu'l-Berekât A.Rahman b. Muhamme, *Nuzhetü'l-Elibbâ fi Tabakâti'l-Üdebâ*, (Thk. İbrahim es-Samirani), Mektebetü'l-Mennâr, Ürdün 1985.
- el-İbrahim** Muhammed, Tayyib, *İ'rabul Kur'âni'l-Kerim*, Beyrut, Lübnan, Darun Nefais, 2007.
- el-Galâyînî**, eş-Şeyh Mustafa, *Cami'ul-Durusu'l-Arabiyye*, Müessisetü risaletün naşirun Dimaşk/Suriye 2012.
- Günday** Hüseyin - **Şahin** Şener *Arapça Dil bilgisi Nahiv bilgisi*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2015.
- Gümüş**, Sadreddin&Yılmaz, Nedim, *Tefsirlerin Özü*, Ensar yayınevi,İstanbul, 2016.
- İbn Hişâm**, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullah b. Yûsuf, *el-İ'rab an Kavaidil-İ'rab* el-Mektebetü'l Haşemiyye (Haşemi Yayınevi), İstanbul, 2017.
- İbn 'Ufûr**, *el-Mukarreb*, (Thk. Adil Ahmet-Ali Muhammed), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1988.
- Karaman Hayreddin vd. Çağrıcı Mustafa & Kâfi Dönmez İbrahim & Gümüş Sadrettin**, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, DİB Yayınları, Ankara, 2012.
- el-Küşeyri** Müslim, Ebil Hasan, Müslim b. Haccac b. Müslim en-Nisaburi. *Sahihi Müslim*, 1148, 156, 384.
- el-Meylani**, Muhammed b. Ömer **Şerhül Müğni fin Nahv**, el-Mektebetü'l Haşemiyye (Haşemi Yayınevi), İstanbul,2017.
- Muhammed Muhyiddin Abdulhamid**, *et-Tuhfet'u-Seniyye*, Mektebetü's-Seyda, Diyarbakır, 2013.
- Mutçalı**, Serdar *Arapça-Türkçe sözlük Dağarcık*, Dağarcık Yayınevi, İstanbul, 2014.
- el-Mu'camul Arabiyyul Hadis Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayın, İstanbul, 2014.
- el-Meylani** Muhammed b. Ömer, *Şerhül Müğni fin Nahv*, el-Mektebetü'l Haşemiyye(Haşemi Yayınevi), İstanbul, 2017.
- Osman** Muhammed, Hasan, **İ'rabu'l-Kur'ani'l-Kerîm ve Beyanu Meânîyhi**, Daru'r-Risale, Kahire, Mısır, 2002.
- Özen** Şükrü, Teftâzânî, DİA, TDV Yayınları, İstanbul, 2011, XL.

- es-Sabban**, Muhammed b. Ali *Haşiyetu Sabban ala Şerhil Uşmûnî ala Elfiyetü ibni Mâlik'* el Mektebetü'l-İslamiyye, Midyat/Mardin, 2000.
- es-Sabûnî** Muhammed Ali, *Safvatüt-Tefasir*, Beyrut, 2000.
- es-Savi** Eş-Şeyh, Ahmed, el-Maliki, *Haşiyetü Allametüs Savî ala Tefsirül Celaleyn*, Beyrut, Lübnan, Müessisetüt Tarihil Arabi, Darul İhyait Turasil Arabi, tsz.
- es-Sivasi**, Ahmed b. Muhammed, *Hallu'l-Meâkid Şerhu'l-Kavaid*, Şefkat Yayıncılık, İstanbul,1433.
- es-Suyûtî**, Celâlüddîn Abdurrahman, *el-Behcetü'l-Merdiyye fi Şerhil Elfiyye Mektebetü'l Haşemiyye* (Haşemi Yayınevi), İstanbul, 2017.
- el-Tantâvî**, Muhammed, *Neşetü'n-Nahv ve Tarih'u-Eşheri'n- Nuhât*, Dâru'l- Me'arif, Kahire, tsz.
- et-Teftâzânî**, Mes'ud İbn Ömer el-Kâdî, *Şerh-u s' Se'ed 'elâ Tasrîfi' z-Zencanî*, Salah Bilici Kitap Evi Yayınları, İstanbul, tsz,
- Topuzoğlu**, Tevfik Rüştü "Ebü'l-Esved ed-Düelî", *DİA*, TDV. Yayınları, İstanbul, 1994.